

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2025.01

év szám

ÁFRA JÁNOS versei

SARUSI MIHÁLY, PRUZSINSZKY SÁNDOR prózái

GÉCZI JÁNOS, CSUDAY CSABA versei

BURJÁN ÁGNES és GÖMÖRI GYÖRGY tanulmányai

MOSONYI KATA, MAYER ERZSÉBET, STURM LÁSZLÓ kritikái

KORTÁRS 2025 01

HERKLI MÁTYÁS BARNABÁS munkáival

Ára: 1071 Ft
Előfizetőknek: 12 840 Ft/év
www.kortarsfolyoirat.hu

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

Magyar
Kultúraért
Alapítvány
PÉTERFI
KULTURÁLIS
ÖVÉNYŐRSÉG

Nemzeti
Kulturális
Alap

HERKLI MÁTYÁS BARNABÁS, Pestbudai bestiárium (Unikornisok), 2024, toll, papír

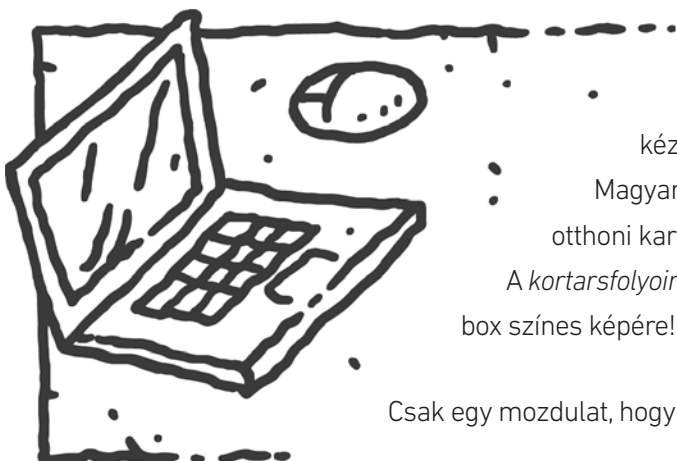
HERKLI MÁTYÁS BARNABÁS, Pestbudai bestiárium (Kerberosz), 2024, toll, papír

TARTALOM

- 3** THIMÁR ATTILA: Máskor – Máshogyan
- 8** ÁFRA JÁNOS: Egy ifjú Démétérhez; Milyen hit, miféle tartalékok; Aki visszatér, mert már nem szorul védelemre *(versek)*
- 11** SARUSI MIHÁLY: Hajdú Miska írja *(próza)*
- 25** GÉCZI JÁNOS: Bevilágítás; Jónás zöld tógában, ágyékkötővel; Folyóparti fotográfia, csobbanással *(versek)*
- 27** PRUZSINSZKY SÁNDOR: A mogorva Pruzsinszky *(próza)*
- 40** CSUDAY CSABA: Ahogy haja, körme; Elszökik a túlpárt; Várom; Feltartott kezekkel *(versek)*
- 42** KRIZBO (KRIZBAI GERGELY): Nem tipikusan a tipikusról – Herkli Mátyás Barnabás művészete *(képzőművészet)*
- 48** JUHÁSZ KRISTÓF: Mese a balatoni angyalokról *(képzőművészet)*
- 62** BURJÁN ÁGNES: „papírközelbe ért a nap” – Pilinszky, Rilke, Van Gogh
- 73** GÖMÖRI GYÖRGY: Egy nemzedék színpadra lép
- 77** MOSONYI KATA: Az önreflexív kibeszélés fény- és árnyoldalai (Jánossy Lajos: Örök hely és mindenhol idő)
- 83** STURM LÁSZLÓ: Az elveszett nemzedék – Albert Gábor levelezése
- 86** MAYER ERZSÉBET: Garas Kálmán / „...személyiségnek lenni a legtöbb”

E számunkat HERKLI MÁTYÁS BARNABÁS munkáival illusztráltuk.

A borítón: A férfias férfi, aki a nőkön esett sérelmeket fa testápolóval teszi helyre, 2018, toll, színes ceruza, papír (részlet); A régi balatoni reklám a jó reklám, 2021, toll, színes ceruza, papír.

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

A kortarsfolyoirat.hu oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés” box színes képére!

KORTÁRS

Támogatók: **KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP, MAGYAR KULTÚRÁÉRT ALAPÍTVÁNY, PETŐFI KULTURÁLIS ÜGYNÖKSÉG, MAGYAR MŰVÉSZETI AKADEMIA**

Szerkesztőség:

Főszerkesztő: THIMÁR ATTILA (thimar.kortars@gmail.com)

Szerkesztőbizottság:

HLAVACSKA ANDRÁS (hlavacskaandras@gmail.com)

PÉCSI GYÖRGYI (pecsigy@freemail.hu)

STURM LÁSZLÓ (sturml67@gmail.com)

TÚRI JUDIT (turijudit.kortars@gmail.com)

Képzőművészeti rovat: NOVOTNY TIHAMÉR (prinotipa@gmail.com)

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS NÓRA (babajaga1960@gmail.com)

Olvasószerkesztő: BORNEMISSZA ÁDÁM (bornemissza.adam@gmail.com)

Laptevő: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

MÁTÉ GABRIELLA (info.kortars@gmail.com);

1062 Budapest, Bajza u. 18.

Szerda: 11–14 óráig

Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemlézi a megújult www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.

Nyomdai munkák: Prime Rate Kft. – www.primerate.hu

Előfizetési díj 1 évre 12.840.– Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 150 €. (Az áthúzódó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzártá: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

A Kortárs Online aktuális tartalmából:

Petri Flóra kritikája Borbély Szilárd *Árnyképrajzoló és egyéb prózai írások* című kötetéről

Buda Attila kritikája Major Ágnes Csáth-monográfiájáról

Bence Erika kritikája Majoros Sándor *Woland professzor Szabadkán* című regényéről

www.kortarsonline.hu

A *Kortárs* folyóirat archívuma itt érhető el:

www.kortarsfolyoirat.hu

„A *Kortárs* folyóirat nyári, 3. számának megjelentetése (2024/6, 7–8)” szakmai program megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta.

THIMÁR ATTILA

Máskor – Máshogyan

Emlékezésre kötelez a 10. évforduló. Éppen 10 éve vettem át a főszerkesztői feladatokat, a számvetés időszerű és fontos, hiszen egy ekkora időszakasz már meghatározó egy lap életében. Természetesen a visszaemlékezés személyes, hiszen csupán az én élményeimet, benyomásaimat tükrözi, meglehet, mások más-ként élték meg ezeket az éveket.

Tíz év nagy idő, rendszerint így kezdik a szerkesztők. Ha más korszakokból kiválasztunk tíz évet, könnyen találunk olyat, amikor a kezdő- és végpont között igen nagy változás történt. Például 1826-ban éppen csak elkezdődött valamiféle szellemi összefogás a Széchenyi-féle alapítvány hatására a létrehozandó Tudós Társaság törvénybe iktatása érdekében, de még nem jelent meg nyomtatásban Kölcsey *Himnusza*, és még csak páran olvashatták a *Nemzeti hagyományokat*, Kölcseynek azt az esszéjét, amelyben máig hatóan megalapozta nemzeti identitásunk irodalmi kereteit. 1836-ban pedig már két reformországyűlés és Széchenyi fontos munkáinak megjelenése után, a polgári útra lépés elméleti módjainak tisztázása közepette, a nemzet költőjétől a *Szózat* jelenik meg, attól a szerzőtől, aki már az Akadémia tagja, sőt, a máig használatban lévő magyar helyesírási szabályzat első szövegét elkészítette.

Vajon kevésbé nagy a változás 2015–2025 között?

Nagyobb időtávlatból szemlélve könnyebb meglátni az alakulások összefüggéseit, s ennek következtében kiválasztani a szimbolikus eseményeket, dátumokat, viszont most még nem látjuk tisztán, hogy mi volt fontos 2015-ben, mi az, ami csak kezdeti jelenség volt, és mi az, ami olyan jellemző, domináns hatás, hogy nem tudunk kitérni előle. A közbeszédben forgó szimbolikus témákat erről az évtizedről könnyű sorolni: COVID19 világjárvány, gazdasági visszaesés és válság, ukrajnai háború. De ezek mellett nagyon sok folyamat zajlott még, amely meghatározza mindennapjaink sorát, a kultúra és azon belül az irodalom mozgásának összefüggéseit. Hiszen erre az évtizedre visszaemlékezhetünk úgy is, mint nagyon ismert, ikonikus szerzők halálának idejére, hogy csak párat soroljak fel véletlenszerűen a sajnós hosszú névsorból: Tandori Dezső, Térey János, Bertók László, Esterházy Péter, Jókai Anna, Oláh János, Szilágyi István, Moldova György, Kányádi Sándor. Olyan események is megtörténtek, mint a Nemzeti Alaptanterv irodalmi részének radikális átalakítása 2020-ban.

De az évtizedet leírhatjuk úgy is, mint a 2011 után fellendülni látszó gazdaság által megteremtett új kultúratámogatási lehetőségek optimista éveit a 2015–2021 közötti időszakban, majd az azt követő, egyre kisebb tervezési lehetőségeket adó nehéz helyzetet 2021 után.

Egy, az előbbiektől eltérő szempont, hogy ebben a tíz évben mennyit változott olvasási kultúránk, mennyit olvasási szokásaink. Ezek mentén mennyit változott az irodalom szerepe, helyzete a társadalmi kommunikáción belül, hogyan a megbecsültsége, rangja az évtized végére? A változás mindenféleképpen hatalmas, és elsősorban nem az olyan általánosító megállapítások mentén, hogy kevesebbet olvasnak ma az emberek, főként a fiatalok. Nem olyan summázatban, hogy az

irodalom folyamatosan veszít presztízséből. Leginkább azért, mert ilyen formában egyik állítás sem igaz.

Nem olvasunk kevesebb betűt, a fiatalok, gyerekek sem. Az sem igaz, hogy sokkal kevesebbet költenénk például könyvekre, olvasnivalóra. Viszont alapvetően megváltoztak az arányok, és ami ezen belül a legfontosabb, hogy más viszonylatokban változtak meg, mint amelyeneket a korábbi irodalomszemlélet, irodalmi élet kialakított, magáénak tudott. Egy példát írok ennek magyarázatára. A korábbi elit és populáris irodalom két fogalma helyett sokkal inkább a valamilyen intézmény által összefogott, befolyásolt, másrészt a bármiféle (akár szakmai) ellenőrzés nélkül születő és felhasznált irodalomról beszélhetünk. Nem az a helyzet tehát, hogy az irodalom elbillent a populáris irányba, hanem hogy egészen más összefüggések (marketingelt népszerűség, lájkok, kattintásszámok) határozzák meg egyes művek, irányok, alkotók és alkotói csoportok helyzetét a népszerűsége, „populárison” belül. Egy irodalmi mű „ismertségi értékét” az határozza meg, hogy az online kommunikáció során milyen stratégiával népszerűsítik, és ez alapvetően független magának a műnek bármiféle önértékétől, akár esztétikai, akár tartalmi, akár más önértékre gondolunk. Még határozottabban fogalmazva ezt az állítást, a kommunikációs stratégiák állnak párbeszédben, illetve versenyben egymással, és nem a művek.

ELLENSZÉLBEN ÉS VIHAROKBAN

Mindennek alapja, hogy az egész irodalmi folyamatot sokkal nagyobb információs zaj veszi körül, mint korábban, és ennek következtében nemcsak azt választjuk ki nehezebben és bizonytalanabban, hogy számunkra mi értékes, de még azt is, hogy mi fontos. 2015-ben némi naivitással még gondolhatták az irodalommal foglalkozó, mondjuk, lapszerkesztők, hogy nagyjából átlátják az alkotók egész mezőnyét, és ezért egymással összehasonlítva egyben tudják értékelni az alkotói teljesítményeket. Mára ez lényegében nem megvalósítható. Maga az online tér sem teszi lehetővé a kiemelkedő művek számon tartását, gravitált alapú sűrűsödést, és a mennyiségi átlátás lehetőségét sem. Ebből pedig az következik, hogy azok az intézmények, amelyeknek valamiféle kánonalkotáson keresztül véleményét kéne mondani a most születő irodalomról, illetve ezt a véleményt tolmácsolni kellene a befogadók felé, nehezen tudják ellátni a feladatukat. Ennek egyik legfőbb oka, hogy nem tudják saját hangjukat kierősíteni az egymás mellett hallható számtalan és nagyon sok esetben inadekvát, hiteltelen hang közül.

Hozzá kell tenni ehhez, hogy azok az intézmények, az irodalom intézményei, amelyek a „nagy egész működtetéséért” valamilyen formában felelősek – így például a recepciót jelentősen meghatározó felsőoktatási intézmények, a művészeket egybefogó intézmények, mint az MMA vagy az írószövetségek, az újabb generációk integrálásával foglalkozó intézmények, például a Petőfi Kulturális Ügynökség, a Kárpát-medencei Tehetséggondozó Intézet –, az átalakuló helyzetre elsősorban bezárkózással, saját védműveik megerősítésével válaszoltak. Az intézmények a berkeken belül került emberek és művek házon belüli recepciójának, értékelésének, elismerésének ügyét segítették elő, tehát éppen nem az átalakuló kulturális élet ritmusát és meghatározottságait vették tekintetbe, hanem azoktól elhúzódva, a régebbi módokat rögzítve, bebetonozva folytatták életüket. Már ez önmagában elegendő volt ahhoz, hogy az irodalom iránt általánosságban véve csökkenjen az érdeklődés, hiszen kevésbé tudott kifelé, az online tér tágas-

ságában interakcióba lépni. Másrészt maga az irodalom nem tudta elmondani, hogy saját működés módjának preferenciái miért fontosak. Tehát miért fontos, illetve miért fontosabb az olvasás, a könyvekben megjelenő világok megismerése, mint a metaverzum feltérképezése, az oda történő belépés, az ott élni tudás.

Ebből fakadt az is, hogy a befelé zárkózó intézmények egyre inkább egy számban is jól mérhető és artikulálódó teljesítménykényszert erősítettek meg. Jó alkotónak a sokat teljesítő alkotók számítanak az időszak végére. Meghatározott ritmusban kiadni könyveket, „jelen lenni”, „láthatónak lenni” – ezek a fő jelszavak, amelyek keretezik 2025-ben az irodalmi életet. A gyors, kényszeres munkának viszont megvan az a hátulütője, hogy sem tematikailag nem tudtak az irodalmi szerzők olyan műveket alkotni, amelyek igazán eltalálták volna a közönség ízlését, sem nyelvileg nem sikerült olyan regisztereket kialakítani, amelyek dominánsak, szerethetők lennének a nagyobb közönség – tehát nem csak egy-egy zártabb közösség – körében, vagy amelyek esetleg még alakítói is lehetnének annak. Azért baj, hogy a társadalmi változások, összefüggések, viszonyok különböző, az irodalom területén érvényes bemutatása, végiggondolása elmaradt, mert ez tünete annak, hogy nem tudjuk, nem látjuk pontosan, mi történt velünk az elmúlt évtizedekben, mondjuk, 1990-től. Nem értjük, és ezért nem is tudjuk témaként, magánbeszéd vagy közbeszéd témájaként mások – például a közönség – számára megfogalmazni. Az olvasóközönségben ezért a csalódottság érzése erősödhet meg.

BŐSÉGBEN ZAVAR

Ám eközben kialakultak és megerősödtek irodalmunkban olyan zsáner- és szórakoztató műfajok, amelyek korábban csak elvétve, rétegesen, hézagosan voltak jelen. Felnőtt egész gyerekirodalmunk, szerzőkkel, könyvkiadókkal, brandekkel, és a magyar szerzők young adult művei is számosak. Sőt, a krimi (thriller), fantasy műfajában is egyre bővülő területekkel találkozunk itthon. Nem beszélve olyan, részben már határterületnek számító műfajokról, mint a képregény. Ezeknek az új műveknek és területeknek a befogadási módokat meghatározó recepciója már nem a hagyományos intézményi keretekben zajlott – tehát például a szokásos kritikák születtek volna meg a művekről, majd az oktatás is beépítette volna saját korpuszába azokat, ajánlatot téve a befogadás módjára –, hanem az egyes közösségek alakították ki a maguk sokszor bármiféle esztétikai, tartalmi, művészeti vagy kulturális szegmensektől független befogadási módjukat. Ezek így aztán nem is tudtak szerveyedni az oktatási folyamatokban, ennek következtében például a magyar közoktatásban csak elvétve és nagyon szórványosan lehet találkozni olyan megoldásokkal, amelyek a diákok számára megmutatják, hogy miként olvassák, értelmezzék, értékeljék a körülöttük születő és alapvetően az ő életkörülményeikről szóló irodalmat. Egy másik szempontból élesen megfogalmazva ezt, az alsó- és középfokú iskoláinkban arra tanítjuk a tanulókat, hogy miként olvassák a 19. és 20. századi irodalmat, de ebből egyáltalán nem következik, hogy miként olvassák az őket most körülvevőt. Tehát mit kezdjenek a trauma-irodalommal, a generációs irodalommal, egyes műfaji darabokkal, mint a *Harry Potter*-könyvek vagy a skandináv krimik, a romantikus thrillerek, a disztópikus művek. Nem adunk eszközöket a kezükbe ezekhez a szövegekhez. Ebből természetesen következik, hogy irodalom helyett a tartalomgyártók és tartalomszolgáltatók más produktumaihoz fordulnak. Még inkább hard core módon fogalmaz-

va: 2025-re egyértelműen kiderült, hogy a mai kulturális és mediális környezet kényszeríti bele a fiatalokat, hogy az irodalom helyett másfelé forduljanak.

Látnunk kell persze ebben a helyzetben azt is, hogy a piaci alapon működő és saját versenypozíciójukat remekül kihasználó tartalomgyártók és -szolgáltatók sokkal előnyösebb helyzetben vannak mind anyagi, mind közönségelérési, mind stratégiai tekintetben. Felvenni ezt a versenyt az irodalom bármely intézményének nagyon nehéz. De nem lehetetlen. Ebből kell kiindulni minden olyan gondolatnak, amely irodalmunk jövőjéről szól. Szükséges megtalálni azokat az utakat, csatornákat, területeket, ahol a verseny felvehető akár az oktatás, akár az irodalmi intézmények működésének területén.

MIK A FOLYÓIRATOK LEHETŐSÉGEI?

Az irodalmi folyóiratok működésének a következő előnyei vannak:

1. gyorsan tudnak reagálni a változó kulturális, társadalmi helyzetre, sokkal gyorsabban, mint a nagyobb és szabályozásokkal jobban megkötött intézmények. Ennek következtében gyorsabban tudják érzékelni az új változásokat, esetleg problémákat, és gyorsabban tudnak megoldást találni rájuk

2. nagy és különféle személyekből álló szerzőbázissal dolgoznak együtt, így megvan a lehetősége, hogy bármely felmerülő kérdés átgondolása több szempontból történjen meg

3. a nagy tartalomgyártóknál, tartalomszolgáltatóknál sokkal nagyobb perspektívában tudják átlátni a kultúra egész területét, nem zárja be őket egy vagy két piaci szegmens uralásának szándéka, mint amely motiváció elsődlegesen vezeti a piaci résztvevőket

4. a folyamatos produktív, interaktív működésben könnyebben tudják érzékelni, észrevenni a változásokat, amelyek a nagyobb léptékű elemzések számára nem annyira jól látszanak

Ezek az előnyök egy nagyon fontos pozíciót biztosítanak a folyóiratok számára, amelyeket a befogadó olvasóközönségben tudatosítani szükséges. Napjainkban az online térben bármilyen hamis, valótlan információ terjedni kezdhet, mert egyrészt az MI által a valósághoz teljesen hasonló mintázatú kép lehet az információ alapja, másrészt a hírt generáló forrás pillanatok alatt nyom nélkül eltűnhet a világhálóról. Kiemelkedően fontos szerepe van ezért a folyóiratoknak, amelyek éppen működésükből adódóan folyamatosan vannak jelen a kulturális térben, és sem eltűnni nem fognak, sem valótlan alapon álló információt nem generálnak, mert így működésük válna lehetetlenné.

Kétségtelen természetesen, hogy ehhez egy olyan kiszámítható anyagi alap szükséges, amely lehetővé teszi mind a politikai befolyástól, mind a kattintásszám-vadász kereskedelmi irányú módtól mentes működést. Magyarország esetében több, egymással párhuzamosan létező és ezért a különböző kulturális kérdéseket többféle módon értelmező folyóirat megléte a kívánatos.

HÁZUNK TÁJA

Mit tehet ebben a helyzetben a Kortárs? Elsősorban koncentráljuk minden erőnket, hogy folytatni tudjuk a működésünket. Ezen túl igyekszünk nyitottak lenni

a kultúra változásának minden irányában, akár tartalmi, akár közvetítési-átadási területen jelentkezik, s mindezt úgy, hogy megtartsuk azokat az értékeket, amelyeket magáénak mondhat a folyóirat. Olyan új témákat vonunk be, amelyek régebben nem vagy nem így voltak jelen kulturális szemléletünkben. Ilyen például a játék témája és annak különféle változatai, akár a hagyományos társas-, akár a szerep-, akár a videojátékokra gondolunk. S nemcsak azért fontos beemelni ezeket a témákat a folyóiratba, mert nagyságrendileg sokkal többen vesznek részt ilyen játékokban, mint ahányan rendszeresen olvasnak Magyarországon, hanem azért is, mert ezeken a területeken sok olyan új jelenség, összefüggés képződik meg, amelyek a kultúra általános befogadására is visszahatnak, már csak a mennyiségi jellemzőnél fogva is.

Ilyen témánk a gyerek- és ifjúsági irodalom, amelynek azért kell kitüntetett szerepet szánni, mert a következő generációknak a könyvhöz, az olvasáshoz, a könyvekben megéppülő világokhoz való viszonyát ez az irodalom határozza meg, már attól a kisgyerektől, amikor a szülő először ad könyvet gyereke kezébe. És nem tabletet vagy digitális eszközt.

Kiemelten fontos, hogy a kultúra átadásának intézményeivel és magával az átadás folyamatával is foglalkozzunk. Leginkább azért, mert itt látható a legnagyobb szakadék a jó szándékú elvek és a megvalósuló gyakorlat között, s ebben a viszonyban sokszor a gyakorlat válik domináns és nem előrevivő tapasztalattá. Az egész oktatási és kultúraátadási rendszert megváltoztatni egy csapásra nem lehet, de meg tudjuk tenni a pozitív, előremutató tendenciák kiemelését, és bírálhatjuk azokat a folyamatokat, amelyek inkább hátráltatják az oktatás működését.

Mindezen tartalmi célok mellett igyekszünk a medialitás területén is szélesíteni a Kortárs platformját. A print mellett létezik a Kortárs Online szerkesztősége és portálja, teljesen más tartalommal. Elkezdtünk egy podcastsorozatot is Közös nevező címmel. Több úton, több csatornán keresztül igyekszünk közelebb lépni a közönséghez, és bevonni őket az értékőrző, értékteremtő munkába.

Máskor, máshogyan talán könnyebb lenne. Például 1836–1846-ig, vagy akár 1867–1877-ig. Nehéz megállapítani. A mából visszatekintve úgy tűnik, mintha akkor a világ lassabban fordult, lassabban változott volna. De lehet, hogy ez illúzió, s akik akkor éltek, éppen ugyanúgy egy radikális, erős változásfolyamatban érezték magukat, ahol az instrumentális és eszmei vonatkozások egymást felpörgető módon hatottak a világ átalakulására.

Az mindenesetre biztos, hogy nekünk most kell alkotni, dolgozni, a mai viszonyok között kell kialakítani a lap struktúráját, hiteles, érdekes tartalmát. Erre készülünk idén is, amikor Jókai-évforduló lesz, egy oktatás jövőjével foglalkozó blokkot is készítünk, Szilágyi István prózaírására is emlékezünk, és több alkalommal szólunk a gyerekirodalommal kapcsolatos kérdésekről is.

Folytatjuk, jobbat nem tehetünk.

ÁFRA JÁNOS

Egy ifjú Démétérhez

Gyertek e szélesfátylú mezsgyén zengeni, Múzsák,
hol zöldellő szép Démétér hallgat el érzőn,
mint amikor szentélyt kért dühből gyásza helyéül
város végén oltárral, hol a dombra visz ösvény,
s ő ott várt, míg lánya a mélyből hozta a békét.
Úrnő vagy, tavasz és ősz asszonya, nőbeteg isten,
hozz ránk termést, tisztult törvényt, jó vizet, áldást,
hozzád szólva, te bőség, ó, sikerüljön a szántás.
Válladhoz száll, sáfrányként leng fürtöd a szélben,
hogyha beérik, kötheti ember mind a kalászung,
egyre növeszd azt, dús, buja, fejlődésre tanító,
és a szegény föld is teljen meg drága virággal.
Fájdalmaktól tündöklő, révült szemed enyhítsd,
oldozd fel földed, hisz lányodat újra elérted,
illatos bőrű, hús kezeidből szórj finom búzát.
Boldog a földön, lent és fent, aki tudja a titkot,
mit föltártál szent szertartás áldozatában,
s erről nem szól hű isten, sem földi halandó.
Gyertek e szélesfátylú mezsgyén zengeni, Múzsák,
hol zöldellő szép Démétér énekel érzőn.

Milyen hit, miféle tartalékok

Madarak verdesése fejem fölött –
elkerülve a veszélyes légifolyosókat,
elkerülve gomolyfelhőt és villámot,
a ritka levegő okozta bizonytalanságot.
A szélből tudják, mi van túl a dombokon.
Mennék velük, és még magasabbra,
beleoldódva egy névtelen áramlatba,
ám úgysem érem el, ami felé a vágy vezet.
Inkább egy olyan égre akarok felnézni,
ahol nem látni mást, csak magát az eget,
de képtelenség szabadulni a képzettől,
amit rajtad keresztül tanított ez
a kontinens a várakozásról, anyám.
A hártvás feloldódás reményéről,
ami kitakarja a napok pislákoló örömét,
és feléd tereli a szavakat, jelentsél
bármit is a mondatlan túliságban.

Aki visszatér, mert már nem szorul védelemre

Egyszer egy asszonyt,
aki nem szülhette meg
gyermekét, messzire űzött
fájdalma, lábai előtt virágok nyíltak,
mutatva neki az irányt,
de ő nem figyelt másra,
csak a fejében ismétlődő
hangokra, így hamar megtért
férjürához, vissza a faluba.
Ám amikor újra abba
az állapotba hozta az élet,
amelyben megcsonkították,
el akart menekülni,
el az emberek kezei közül,
kiszakítva magát
a férfiak gondolatából is.
Már nem volt egyedül,
mégis magányosan bolyongott,
ágakba kapaszkodva, kivárt,
majd letörten tévelygett az erdőben,
és ahogy a napok teltek,
nem tudta már, tovább hová,
hogyan, merre mehetne.
A szarvasok elé vetette magát,
könyörgött, hogy óvják
meg őt a sajátjaitól,
és leginkább őrizték benne
a fejlődő magzatot.
Óvatosak voltak a szarvasok,
de hittek őszinte sírásának,
és az egyikük borjúi közé fogadta,
a bokrok közt bújtatta,
amíg két ember nem lett
belőle. A születéskor
még nem indultak farkasok
a kiáltozás irányába,
de ahogy erőre kapott
az újszülött, aki alsó szemhéján
sötét anyajegyet hordozott,
a szarvas elhárított tőle,
mert gyengeségében is
vad volt a vadak között.
Azzal biztatta hát föl önmagát
az anyja, aki urát elhagyta,
hogyan végtére is fia lett,
hát miért ne örülnének,
és visszaindult az emberekhez.
Örültek bizony a faluban,
hiszen már hét esztendeje
nem született náluk fiúgyermek,

de árulásáért az asszonyt
megvetették, és ura elűzte
átkozódások közepette.
Évek múltak-teltek,
a fiú nőttön-nődögélt,
és vele az ő ereje,
hajtotta apja vére,
volt mondandója,
megbecsült ifjú lett belőle,
és a lányok bizony
szerették pézsmailatát,
mégsem hoztak elégedettséget
neki az éjszakák,
minden rezzenésre felriadt,
forgolódott kedvetlen.
A vágy borogatta fejét jobbra-balra,
hát csak meg kéne találja
azt, aki bokrok alatt bujdokolt vele,
azt, akivel egy a veleje.
Mint megtudta,
azért menekült el az anyja,
hogy őt megmentse,
nem volt hát őrült az istenadta.
Állton álldogált az ifjú,
gondolkozott gyerekkorán,
figyelve, merre vezet
az állatok nyomvonala,
aztán elindult kutakodva,
és nem felejtett otthon
semmit, ami hiányozni tud.
Menten mendegélt,
és egy hegynék a túlfelén
rátalált arra a tisztásra,
ahol szarvas és ember
takarosan, békében él együtt,
elkerítve a farkasoktól.
Bebocsátást kapott a fiú,
mert látták szemhéja vízvonalán
a jelet, és érezték bőrén
otthonuk szagát, amit a falu
le nem koptathatott.
Odahívták hozzá az asszonyt,
akinek a tekintete
olyan volt, mint az élet,
szólnia sem kellett
a nyelven, amit fia mástól tanult,
csak inni adott neki,
és keze megpihent mellkasán.
Tette, amit tenni kell,
ha visszatér az emberhez
egy elvesztett titok.

SARUSI MIHÁLY

Hajdú Miska írja

Hajdú Miska írta Sarusi Miskának. 1985–2011. (Írta, írja... Írni már nem fogja.)

Mit abból megmentek.

Nagyszerű, nagyszerű ember.

– Elfogult vagy, Miska, nagyon elfogult!

Már megint.

Ismét a szeretet beszél belőlem.

Értelem. Bizalom. Érzelem.

...No meg az Alföld? (Ő Orosházáról, magunk Csabáról vágunk neki a...)

Majd' három évtized alatt félszáz levél, értékelésekkel, megjegyzésekkel, tanácsokkal. Kész egyetemi (postagalamb)kurzus.

1985. *Szent Iván hava 22.*

Első levelének föladója: Hajdú Mihály / ELTE BTK / Budapest, pf. 107. / 1364. Címzettje: Sarusi Mihály / úrnak / Békéscsaba / Munkácsy u. 4. MTI Szerk. /5600. A kopertában kivágva egy másik – korábbi? – levél bélyegei és a föladó, amely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkuató Munkaközössége H-1364. Budapest Pf. 107. V., Pesti B. u. III. 10. Mint a levélből kiderül, a másik (nagy) borítékban szakkönyveket küldött.

A pesti (a Pázmány Péterből lett Eötvös Loránd) tudományegyetemről – nem doktor, nem professzor, nem tanszékvezető, nem, csak Hajdú – a csabai-ak ávos székházából lett sajtóháza. A tanyasi néptanítóból lett tudós a fodrászlegényből íróvá vedlett hírügynöknek.

„Elnézését kérem, hogy csak most válaszolok tartalmas levelére. Elsősorban az volt az oka a késésnek, hogy szerettem volna kérését teljesíteni, s a kért könyveket elküldeni, meg néhány olyat is mellékelni, amelyek nagyobb hasznára lesznek esetleg a gyűjtésben. Most sikerült ezeket csak elérnem, s küldök, amit tudok. / Nagyon szeretném, ha munkásságával behatóbban is megismerkedhetnék.”

Ekkor már túl vagyok *A csabai Szajrán, A kaporszakállú nádvágón* és a *Pá-zsítón* – tehát érzékelhette érdeklődésem irányát. „Elsősorban kisiratosi kutatásai érdekelnek.” Ehhez kérhettem tőle segítséget, és ő azonnal lépett – és haláláig segített. „Mennyire sikerült a történeti adatokat megszerezni? Hogyan gyűjti az élő, népnyelvi adatokat? Helynévgyűjtését milyen módszerekkel végzi?” Nem az ő tanítványuk voltam, sajnos; ami nem rajtam múlt. „Térképet sikerül használni?” Valóban, az volt a legnehezebb, iratosi térképet találni. Magam eszkábáltam össze, rajzoltam le a belterületet és határt terepjáró tapasztalataim alapján. Végül a gyulai levéltárban bukkantam a csanádi falu kataszteri térképére. „Mi lesz a sorsa a gyűjteménynek? Csak adattárat készít, vagy föl is dolgozza az anyagot?” Adattár állt össze, és útmutatása alapján föl is dolgoztam.

Részlet a szerző *Levelesládából* című sorozatának készülő III. kötetéből.

„Munkájához igyekszem több segítséget is adni, s mellékelek olyan füzeteket, amelyek mintául szolgálhatnak.” E példák nyomán haladtam előre. A helynévgyűjtés után (s mellett) (párhuzamosan az aradi-csanádi paraszt-család-regényemhez való adatgyűjtéssel) a ragadványnevek birodalmában is. „Jó munkát kívánva küldöm üdvözetem. / Tisztelettel: / Dr. Hajdú Mihály / egyetemi docens...”

Szó, mi szó. Ám Hajdú értékelte a kicsit. Észrevette benne a lehetőséget? Ki igen, ki nem. Hogy abból..., e hajtásból terebélyes faóriás, kétezer oldalas (igaz, otthonirodalmi, s nem szociografikus) falurajz szülessék.

1985. Szent Mihály hava 10.

Ezt már a Lencsési út 14-be vitette a postással. „Igen Tisztelt Sarusi Úr!” Szűzanyám, micsoda megszólítás... Majd köszöni Áchim-kisregényem (*A kaporszakállú nádvägő*) neki küldött példányát. „Nagyszerű könyvnek tartom, lebilincselve olvastam majdnem együltőben. Magam orosházi lévén sokat hallottam gyerekkoromban apámtól Áchimról – anekdotákat és igaz történeteket egyaránt. Szinte mítikus alak volt a szememben, és soha nem tudtam Bajcsy-Zsilinszkyért lelkesedni. Még csak a tiszteletig sem jutottam el vele szemben – éppen Áchim miatt. Különösen tetszett a regény stílusa, szaggatott, drámai, feszült hangulata, nyelve, hangja annyira közvetlen, szívemből szóló, hogy korunk egyik legjobb regényének tartom.” Ezzel magára maradt. „(Nem »magyar« regényének, hanem a 20. századi könyvek között általában a legjobbak között érzem a helyét.” Ezzel különösen. „Talán elfogult vagyok a témája miatt, de azzá tett a megírás módja is. / Gratulálok!” A tanár úr e megjegyzéseivel (előre?) jelezte, mennyire azonosul azzal, amit művelek és művelni fogok? Mert végig, majdnem három évtizedig ilyen hangon szólt hozzám – a megértés, az azonosulás, no meg a pártfogás hangján.

Nagyon rám fért. Annyi félreértés, félrehallás, értetlenség után és közegette.

„A hungarológiáról is néhány szót! Egyetértek indulataival, s magam is mindent megpróbálok csöndben és hangosan a határainkon kívüli magyarság megismertetése, bemutatása érdekében. Természetesen lehetőségeink korlátozottak: egy-egy értekezés, tanácskozás, konferencia, na meg a »csöndes« munkám, a sorozatok szerkesztése.” Csöndes, írja csendes helyett; tanulhatnának tőle a tollat forgató írók, újdondászok, tudósok, közemberek – miközben gyanúm szerint Orosházán a csöndes csendes lehet. De ő az igényes magyar nyelvhez ragaszkodna, az árnyalatokban is. „Árnyalatok” a mai nyelvben... „Ebben mindig elsőbbséget adok minden határon kívülről jött vagy ilyen témájú munkának. Moldvai magyar helynévgyűjtések, erdélyi ragadványnevek, délvidéki könyvismertetések, fölvidéki nyelvjárásgyűjtő tanfolyamok támogatása, megszervezése (áttételesen), eredményeinek publikálása – ennyi lehetséges.” Épp elég! „Közelesen jelentetem meg a talán Ön által is ismert moldvai magyar-csángó költő, Lakatos Demeter verseit – nyelvjárás szövegekként.” Ismertem, kerestem is korábban az otthonában, Szabófalván, sikertelenül. „Tehát mindenképpen szeretném a kisiratosi anyagot is megjelentetni, ha együtt lesz az anyag. Egyetlen baj: szerzői honoráriumot nem tudunk fizetni.” Arra vágytam a legkevesbé. A kényszerűségből szűkre szabott családi költségvetésnek viszont valóban jól jött volna. „A tervezett helynévkiadvánnyal, annak elrendezésével egyetértek. Talán be kellene adni pályázatra, ott némi pénzt ad-

nak érte” – majd a gépelés kézírásra vált: „Jó munkát kívánok ismételten, köszönöm a könyvet. Barátsággal üdvözli Hajdú Mihály.”

1986. Boldogasszony hava 30.

„Nagy örömmel kaptam meg ma értékes küldeményét és mellékelt levelét, amellyel teljes mértékben egyetértek. Nem lehet abbahagyni bármiféle nyelvjárási gyűjtést sem, pontosabban: csak abbahagyni lehet, befejezni soha. De ezt mindenki nagyon jól tudja, és nem is vár abszolút teljes nyelvjárási anyagot. Ilyen nincs is! A följegyzett megmentett adatok annál értékesebbek, mert erre a vidékre – tudtommal – nem jártak a kolozsvári egyetem tanárai kutatni, s a közeljövőben egyre kevesebb lehetőségük lesz erre. Nem beszélve a publikációs kilátásaikról!” Magam is csak évtizedekkel később tanulmányozhattam („véletlenül” éppen az ELTE nyelvészeti tanszékeinek könyvtárában) a kolozsváriak Kisiratos tájszókincséből is merítő, kilenckötetes (Budapesten 1995-től 2011-ig megjelenő) erdélyi tájszógyűjteményét.

„Nagyon nagy várakozással tekintek új regénye megjelenése elé. Az Áchimról szóló könyv hallatlan tetszett, s biztos vagyok abban, ez sem marad el mögötte semmiben, bár – ez már minden bizonnyal a korommal jár – jobban kedvelem az utóbbi időben a tényirodalmat, mint a »fiction«-t.” A Tanár Úrnak levélben beharangozott új könyvem mi más lenne, az aradi–csanádi parasztcsaládragény, a *Magyar Krisztus*. Nemsokára – a könyvhéten – bemutatjuk.

Utóiratként megjegyzi: „Időpontot nem merek írni, de igyekszem minél előbb nyomdába juttatni a kéziratot. Remélem, év végére, de inkább jövőre könyv lesz belőle.” Lett belőle esztendőre *Kisiratos helynevei*. Négy (tanszéki) ELTE-kötetem sorát nyitja.

1986. pünkösöd hava 20.

A szokásos flekknyi – magyarán szabályos kéziratoldalnynál valamivel hosszabb –, átlag 30–35 soros levél. „Először is gratulálok a *Magyar Krisztushoz!*” Még hogy tiszteltet, de később milyen tanulmányt ír róla... „Nagyszerű könyv, alig bírom letenni! Igazán magávalragadó a nyelve, indítása, hangulata. Különösen megkapó – számomra legalábbis – kiváló nyelvjárásiassága. Egy-két – minden bizonnyal nyomdai elírásból–szedésből eredő – ellentmondás (pl. 10. lap: felkötöm, 8. lap: megjárta, 13.: zsöllérfalu – de ezzel kapcsolatban nekem ez a megszokottabb, a szillér ismeretlen) kivételével nagyszerű a nyelvjárási pontossága. Szegény Bálint Sándor hogy örülne neki! Nem tudom, hogy mások – kritikusok – nem éppen ezt kifogásolják-e majd. Veres Péter egyszer azt mondotta, hogy nyelvjárásban nem szabad regényt írni, legalábbis teljesen nem, csak a szereplőket lehet vele jellemezni. (A székely nyelvjárással azonban ő is kivételt tett!) Szerintem itt a bizonyosság, hogy lehet. Számomra mindenképpen meggyőző. Még egyszer gratulálok hozzá!”

A *Kisiratos helynevei* című (íme, már nyomdában lévő) dolgozatom a 2015-ben Aradon villanykönyvként megjelenő *Lönni vagy nem lönni* című iratosi írói falurajzom elsőként megszülető fejezete. Hajdú tanár úr nélkül biztos nem sikerült volna ilyen pontossá – és lehetőség szerint teljességre törekvővé – tennem.

Ikerkönyv a kettő? A regény és a falurajz. Szinte. Az egyikhez a helység és népe az ihletet adta (ez a regény), a másik pedig a leírható majdnem-teljesség (falurajzunk Iratosról).

1986. pünkösd hava 26.

„Megtisztelő dedikációjú könyvét nagyon szépen köszönöm. Mivel nekem már megvolt egy példányban, azt mellékelten küldöm, mert tudom, milyen kevés a szerzői példány, s milyen sok a kötelezettsége az embernek. Egyébként ez nálunk elég gyakori szokás, s remélem, nem bántódik meg érte. / Még egyszer gratulálok. Valóban nem lehetett letenni, s a hét végén szinte egyvégtében olvastam el. Ne haragudjon, hogy legutóbbi levelemben egy-két megjegyzést tettem a nyelvjárásiasságáról. Egyetértek a stilisztikai megoldásával. Sőt! bravúrosnak tartom, hogy fokozatosan közeledik a köznyelvhez, ahogy az idő múlik a regényben.” Ezt csak ő vette észre; az utolsó fejezetben már alig van tájnyelv, annál több a román átvétel, erősödik a nyelvromlás. „Különben ez a hangosan gondolkodó próza (a kifejezés nem helyes, talán »beleélt gondolatfolyam-leírás« jobb lenne, de ez meg nyakatekert), szóval ez a hömpölygő és magávalragadó leírás nagyon tetszik. A *Kaporszakállú*ban is megragadott a nyelv könnyed kezelése és a gondolatok mély tartalma. Itt még inkább helyénvalónak érzem a formai megoldást. Joyce *Ulysses*-ét juttatja eszembe, s az első modern magyar eposznak tartom.” Hajaj, ha ezt meghallják a mi drága posztmodernistáink... Tisztelettel.

1986. Szent Iván hava 26.

Sajnálja, hogy elmulasztotta a velem való találkozást. „Örömmel ismerkednék meg és beszélgetnék sok mindenről Önnel. Különösen könyvei nyomán kelt sok gondolatom – természetesen annak nyelvéről, nyelvjárásiasságáról. Elismerve meglehetősen pontosságát, különös értékét és érdekességét, fölmerül bennem a kétség a folytatást illetően. Meddig lehet elmenni a nyelvjárásiasságban?” Domokos Mátyás megadta a választ regényemről írván: valószínűleg megismételhetetlen. Sükösd Mihály korábban, első írásaimat – ragasztásaimat – olvasva mondta: föltaláltam valamit, de más számára járhatatlan ez az út. „Nekem elsősorban nem Tömörkény és Móra jutott eszembe, hanem Dugonics – akit nagyon szeretek és tisztetek, sőt, azon kevesek közé tartozom, akik olvassák is. Szerencsére ez utóbbi könyve annyira cselekménydús, hogy magával ragadja az olvasót, s átsegíti a nyelvjárási szövegolvasás fáradságain. Ismételten mondom: nekem nagyon tetszik, elfogadom, örömmel olvasom, élvezem. Megértem azonban azokat is, akik esetleg fárasztónak tartják az olvasását nyelvjárásiassága miatt. (Természetesen nem a nyelvészek lesznek ezek, hanem inkább a lakkcipős, flaszterkoptató irodalomesztéták.)” Nem is a falusi könyvbarátok, mert nem egy „egyszerű” olvasó ismert boldogan fajtájára a *Magyar Krisztusban*.

1986. Szent Mihály hava 25.

Örömmel hallotta Balázs Jóska feleségétől, Fodor Katitól, hogy Szigligeten megismerkedtünk. „Kati kiváló nyelvjáráskutató, s véleményét tiszteletben tartom. Nagy lelkesedéssel beszélt az Ön könyvéről, s mindenben egyetértek vele.” Iratosi helynévgyűjtésemet örömmel fogadták Békésben is. „Így tehát sok minden egyenesben van, s remélem, az idő meghozza valamennyi munkájának a gyümölcsét.” Majd Lakatos Demeterről ír: „forintért (bocsánat: leiért) írott versei közül sokat kihagyunk, de így is maradt benne egy csokorra való. Hihetetlen, hogy meg tudta szédíteni (vagy megfélemlíteni?) ezt az értelmes, széles látókörű embert kora és környezete! Célunk ugyan elsősorban és kizárólag is lehet mondani, hogy nyelvészeti (nyelvtörténeti, nyelvjárási), s ezért

ragaszkodtunk a betűhív közléshez, politikai agitációt a romániai rendszer mellett mégsem vállaltunk: nem vettünk be minden hozzáférhető verset." Helynévgyűjteményem ez évi megjelenése bizonytalan, „mert nyomdánkban négy gépre van egy ember (16 ezerért sem találnak másikat), s ez hol beteg, hol részeg, tehát minden csúszik.” Üdvözlettel.

1987. pünkösd hava 22.

„A közeljövőben szándékozom beszélni hosszabban is a *Magyar Krisztus* című regényéről, midőn egy nyelvjárásgyűjtők konferenciáján fogok előadást tartani.” Azaz ebből az alkalomból született a tanulmánya a könyvemről? „Nagyon jó példa arra, hogy lehet rekonstruálni a nyelvjárást, s nem szabad beletörödni abba, hogy már elfelejtették, nem kutatható valamely jelenség.” Milyen pontos... megérzés a regényem teljességéről is? Mert az 1800-as évek elejével kezdődő s hét nemzedék életén át feszülő regényidő első fele jobbára rekonstrukció, újraépítés: megtörténtnek, ehhez a helyhez köthetőnek hitelve összerakni család- és falu- és néptörténetet, (táj)nyelvhasználatot... Hogy ilyen – milyen – lehetett! Szinte...

1987. mindszent hava 15.

Ajaj, ahogy kezdi: „Tisztelt Mester! / Édes Druszám!” Szűzanyám, mi történt? „Tudom, hogy a kettő között illett volna okos megszólítást keresni, de nagyon nehéz. A »Kedves Barátom« mintha kissé fölülről hangzana” – rendre ő-t ír e helyett, ahol felénk is járja, Orosházán viszont (gondolom) nem, ám ő az igényes magyar nyelv tudora és művelője, nem azé, amely a (bugrisok által vezérelt) számítógépen s világhálón rám erőltetné mindenütt az ő helyetti e-t is –, „s csak azokat szokta így titulálni az ember, akik valójában nem is a barátai. Mi, akik tulajdonképpen nem is találkoztunk, de már annyi levelet váltottunk, hogy talán jobban ismerjük egymást a fölületesen” – itt is, fölületesen, s a gép már pirossal alá is húzza! – „találkozóknál, igazabb, meghittebb megszólítást érdemelnénk. Számomra, amíg tényleg személyesen is nem jövünk össze, s nem szorítunk kezét” – vagy húsz év múlva kerül erre sor az egyetemen – „legszimpatikusabb a Kedves Mihály. (De engem már csak Miska néven ismer a hallgatóktól a főnökeimig mindenki, s ezt meg is szoktam.)”

Szóval hogy: „Kedves Mihály! Nagy szégyennel' küszködöm” – ‘Szégyenem a késői köszönet miatt bánt! Végül még majd elfelejtettem megköszönni! Hálásan köszönöm. M –, „s nem tudom, hogy is kezdjem a mentegetőzést. Könyved megvettem, s aztán meg meg is kaptam. Mint ezt szokás és illik, megtartom szíves dedikációjával, a másikat – ha nem is érintetlen – azzal küldöm számodra, hogy add arra méltóknak... (Természetesen azt is ajánlással!) Tetszett? Mert olvastam, még a nyáron hozzákezdttem, s a napokban be is fejeztem. Igen. Tetszett! Csak hát a *Kaporszakállú* és a *Krisztus* után mást vártam.” Azaz ez már a *Fönn a Jeruzsálemhegyen*, elsőként írt, másodjára megjelent regényem. „Azok veretes könyvek, még akkor is, ha idősíjukban, szerkesztésükben, megfogalmazásukban modernnek. Ez annyira más, hogy nem lehet velük egybevetni. Érdekes, olvasmányos, jó könyv. Biztosan nagyobb közönségsikere lesz, mint az előzőknek. Meg is érdemli. A közönség is megérdemli, hogy a könyvebb olvasmányban is jót kapjon.” Író ismerős a jeruzsálemhegyi regémet az első szocialista karrierregénynek gondolta. Hogy igaza volt-e, kérdés. Mint máshol megírtam, fölvezetés (próba: bírom-e szusszal ezt a terjedelmet...?) az igazi regényhez, az aradi–csanádi paraszt-családregehez.

1988. böjtmás hava 14.

Lázad a pesti ifjúság? „Most van egy kis időm, hiszen be sem szabad menni az épületünkbe a nagy fölvonulásra való előkészület miatt. (Mármint a rendőrség készül, s nehogy a Petőfi-szobornál levő házba meneküljenek a gyerekek, lezárták négy napra az egész bölcsészkart. – Csak azért vagyok ideges, mert az én lányom is ott lesz a gyerekek között! De hát engem sem tudtak visszatartani annakidején a szüleim. Vagy ők is úgy voltak vele, mint én most: nem bánom, de nagyon vigyázz magadra! Szóval holnap egész nap izgulhatok, de ma csak itthon szabad dolgoznom, s örömmel írok leveleket, hiszen eléggé sok az elmaradásom.” Izgultunk, s tettük, amit tehattünk – magunkfajták – akkoriban valamennyien.

Majd a gyűjtésem kerül szóba. „Nagy egyetértéssel olvastam, hogy az idén a ragadványnevek összegyűjtése lesz a cél Kisiratoson. Ezt is csak itthonról? Nem tudom, át szabad-e mennie, s lehet-e kiegészítéseket, ellenőrzéseket végezni odaát. Ez azért hasznos lenne, s talán elengedhetetlen is!” Amit jól tudtam, csak épp a *Magyar Krisztus* megjelenése, 1986 óta nem léphettem át a magyar–román neveltséghatárt. '90-től viszont újra átjártam, és befejezhettem ezt a gyűjtést is.

„Amivel kezdeni kellett volna, az a gratuláció! Biztosan megérkezett a helynévgyűjtemény néhány példánya, s örömet okozott a családnak. Tudom, hogy többre lenne szükség, s küldöm is, de ezt éppen akkor kaptam meg, s máris vittem nagy örömmel a postára. Még 10-15 elég lesz? Talán a héten azokat is el tudom majd küldeni. Aztán meg majd a ragadványnevek következnek megjelentetésre is, ugye? Nagy érdeklődéssel várom!” Hogyne, azokat is (a *Kisiratos helynevei*hez hasonlóan) megjelentette, majd a személynévtár, végül a tájszótárunk... Biztatott; bátorított; és nem a levegőbe beszélt. S küldene számomra új területre is: „Volna még egy témám, s csak jótollú szépíróra vár: a burgenlandi magyarság sorsa, élete. Más, de éppen ezért megörökítendő, s nekik igazán nincs írójuk! Majd erről bővebben máskor.”

1989. pünkösd hava 31.

Műtéten esett túl, mostanra ülhetett újra íróasztalhoz. Köszöni a viharsarki MDF-esek neki elküldött Nemzeti Demokrata című lapját. „Nagyon örültem nekik, s megfelelő helyre, helyekre (még Erdélybe is) eljuttattam valamennyit. Nagyon vártam a folytatást” – ez a Nemzeti Demokrata esetében, anyagi támogatás hiányában, jó darabig elmaradt –, „az újabb számaikat a lapnak, mert sok jó írást találtam bennük (köztük Szokolay Zoltánét, akinek édesapja kedves barátom, s Zolit is jól ismerem, igen tehetségesnek tartottam korábban is), de nem utolsósorban az *Eszterberke*-részletet, aminek teljes megjelenését nagyon várom.” Sz. Z.-ről akkor még – időnkénti furcsa viselkedése ellenére – nem tudtuk, hogy a vörös önkény politikai titkosrendőrségének jelentett a hatalommal szembeszegülni merészlelőkről. A török hódoltság tiszántúli népi ellenállását megörökítő regényem megjelenését én is vártam, 1993-ban láthatott végre napvilágot (kissé megkésve, mert a ruszki megszállók ellen írtam, ám mire megjelent, ők eltakarodtak). „A napokban eljutott hozzám a Dél-Kelet is” (a másik békési ellenzéki lap), „nagyszerű újság! Sokkal több helyi jellegzetességet tartalmaz, mint a »hivatalos« megyei lap. Különösen örültem a megyei mártírokról szóló tudósításnak. Nagyon jól emlékszem az eset szörnyűségére. Hónapokig beszéltünk szegény Mány Erzsébet haláláról, kivégzéséről – s nagyon-nagyon féltünk. (Ez is volt a célja az iszonyatos gyilkosságnak. Far-

kas Mihályról nem tudtam.)” A lap első, próbaszámában olvasható *Csabai parcella* című jegyzetem, erről. Később *Álompuszta* címmel drámát írtam a vihar-sarki '56-ról, Mány Erzsébetéről. „Még akkor elterjedt az a hír, hogy egy orosházi pufajkás hajtotta végre az ítéletet, más senki nem vállalta. Nem tudom, mi az igazság ebben, de Pór Istvánt emlegették, aki később Orosháza 6. vagy 8. számú párttitkára lett (mert olyan sok volt, hogy számozták őket – talán még fülbélyeget is kaptak). Egyébként ez a Pór már nem él. Azt mondják, szörnyű kínok közt halt meg. (Isten nem ver bottal – mondogatták akkoriban.)” Kisiratoson a közvélekedés szerint hasonló kínok gyötörték haláluk előtt a gonosz embereket. „Vészterhes emlékem fűződik hozzá. Az orosházi Mezőgazdasági Technikumban tanítottam akkor, s – mint az talán már nem köztudott – a tanácsi és pártvezetők részére külön osztályokat szerveztek, ahová csak elnökök, titkárok, megyei osztályvezetők járhattak. 8 általános nélkül is jöhettek, egy év előkészítő után két év alatt érettségizhettek (1960–65 között!), s ide járt Pór is. Félelmetesen buta volt. Senki nem merte megbuktatni, de végül mégis egy kollégámmal (Szűcs Imre matematikussal) ketten, közösen ezt is megkockáztattuk. Szerencsére a vizsgaelnök minisztériumi ember volt, akinek nem volt félnivalója, mellettünk állt, ő hirdetett eredményt, de már a szóbelin is meggyőződött igazunkról. Nekünk, tanároknak csak annyi hátrányunk lett belőle, hogy járhattunk egész nyáron a pártbizottságra korrepetálni Pórt, aki néha pingpongozás közben fél-fél órát szakított a magyar helyesírás megtanulására. Igazgatónkat viszont legalább háromszor behívták a pártbizottságra jelentéstételre. Mindenesetre megnyugodtunk, amikor Pór önként kimaradt, illetve nem jelent meg a pótvizsgán.” Tanárelet a Viharsarokban a '60-as években... „nagyon örültem a Békési Életben megjelent ismertetésnek (*Kisiratos helynevei*), s méginkább annak, hogy megengedte nevének fölfedését. Azóta nem volt baj a határon?” Mert eredeti, Kurtucz nevemet használtam álnév gyanánt – a szeku megtévesztésére? Aligha sikerrel. A határt pedig 1986–89 közt nem léphettem át. Hogy mit kezdtek volna velem? Ki tudja. Nem kísérleteztem vele.

1989. *kisasszony hava* 21.

A Jászkunság összeállításába kértem tőle írást aradi–csanádi regényemről. „Igen nagy kedvem lenne a *Magyar Krisztus* nyelvéről önálló tanulmányt írni, mert régóta foglalkoztat a szépirodalmi művek népnyelvi vonatkozása, de nem kaptam határidőt a küldött levélben. Nem késő már? Mi az utolsó időpontja a megérkezésének? Az említett előadásom (nem is előadás, csak beszélgetés vagy hozzászólás) szövege nem volt soha leírva, így azt hirtelen nem tudom elővenni. Megírni viszont nagyon szívesen megírom, de mikorra és hova?” Megírta, és megjelent a szolnoki folyóirat ez évi 5. számában, majd további helyeken – mint tudomásunk szerint egyetlen irodalmi művet elemző dolgozata a nyelvész akadémikusnak. „A Dél-Keletről nagyon-nagyon jó véleményem csak fokozódott a legutolsó szám olvastán. Nem baj, hogy piciny és aligha helyálló megjegyzésem Mány Erzsébetéről nem jelent meg. Ez ugyanis csak orosházi szóbeszéd volt, s elképzelhető, hogy csak az ellenszenvet fejezte ki a volt párttitkárral szemben, valós alapja nem volt. Bár ki tudja?” És cikket küld a húsáremelkedések kapcsán gazda édesapja egykori följegyzéseiről a Dél-Keletbe. Majd: „Ps. A cikk utolsó mondatát elhagytam. Így szólt. »Majd akkor kezd újra megjönni, ha a most húsáremelő igazgatókat és vezérigazgatót székálló-legényként látjuk dolgozni.« Ugye, jobb is elhagyni?” Ki tudja. Mitől jön meg a paraszt munka- és életkedve?

Előbb agyonütötték, majd a hagyatékát föl zabálták, hogy most ne legyen semmije.

1989. Szt. András hava 19.

A megszokott kétszerese e levél. Kihagyni alig lehet valamit, annyira fontosnak, érdekesnek, jellemzőnek érzi az ember. S mutatja, hogyan, miként, mi végett vezetett azon a bizonyos úton. „A napokban megkaptam a Jász-kunság Sarusi-számát. Nagy örömmre szolgált, s élvezettel olvastam el az utolsó betűig.” Nekem az, hogy íme, volt valaki, aki így érzett és azt ki is mondta. „Megtiszteltetés számomra, hogy szerepelhetek benne, s máris akadtak kollégáim, akik a módszerek további finomítására, illetőleg kiszélesítésére biztatnak. Legközelebbi regényed tanulmányozásához máris gyűlik az anyagom, legalábbis a szempontjaim bővülnek. De hát nem magamról akarok írni, hanem a Jász-kunságról, pontosabban annak az 5. számáról az Úrnak ez esztendejében.” Hát még hogy örült volna Körömdi cimborám, ha neki írja! Valamennyire tán átadhattam. „Az *Eszterberke* megjelenését nagyon várom! Azt hiszem, ez a második részlet (vagy harmadik), amit olvashattam belőle, s végtelenül kíváncsivá tesz!” Fejezetekre osztva a teljes regény megjelent a folyóiratokban. „Szép könyv, jó könyv lesz, de úgy látom, megint más, mint az eddigi Sarusi-könyvek.” Szó szerint; például némi nyelvi régiesség előfordul az 1500-as, 1600-as években játszódó regében, ám az őt leginkább érdeklő tájnyelviség nem jellemző e munkámra. Majd vált: „Hogy írni kezdted, az jó, hogy így, az még jobb, de miért? Tudom, ezt a legnehezebb magyarázni, talán nem is lehet! Engem legalábbis a sokoldalúságod nyugtáz le, s erre keresek magyarázatot. De hát az nagy baj, hogy az ember mindent meg akar magyarázni!” Nyelvészként mik nem jutnak eszébe... „Szabó Laci cikke elgondolkoztat.” Tudósnak kifogásolja, hogy nem kizárólag saját gyűjtés alapozza meg a csanádi magyar népiélet leírását, vastagon fölhasználta jeles kutatók észleleteit is. Miközben ma, 2023-ban lassan 2000 könyvoldalt tesz ki a *Lönni vagy nem lönni* című írói falurajzom népi nyelvi, népi ismereti, népi történeti és művelődéstörténeti leírása – saját gyűjtésem alapján a regénybeli Nagyfalva fölrajzolásához valóban nélkülözhetetlen Kisiratosról. „Magam csak kezdtem foglalkozni a néprajzzal, de az ok-okozat megérzése talán nem is annyira szakismeret kérdése. Annak idején sokat vitatkoztunk néprajzosokkal arról, hogy jobb-e, ha valaki ismeri tája hagyományait, s utána képezi magát, vagy az a jobb, ha semmit sem tud néphagyományokról, s általános tudós lesz majd így belőle. Nem akarom eldönteni, de a Te könyved azt mutatja, jobb, ha az író ismeri népét, s biztos vagyok benne, hogy régi mondák, családi történetek is teret kaptak a könyvedben.” De még mennyire! S: aranyat ér Hajdú Tanár Úr minden szava. Avagy úgy is mondhatom: Körömdi Lajos és Nagy Gáspár mellett ő volt az, aki mindig értette, mit művelek. Tán mert valamiért mindhárman otthon érezték magukat a könyveimben „teremtett” (ábrázolt? vázolt? fölrajzolt? jelzett? megidézett?...) világban.

1990. pünkösdi hava 28.

A *hanyattűszást* fogadja örömmel. „Újabb nagyszerű könyvedhez gratulálok! Hálásan köszönöm a küldött példányt! Nagyon büszke vagyok rá, hiszen irodalmár barátaim némelyike csak a könyvnapon juthat majd hozzá. Azért ennyire későn írok, mert olvasom, olvasom, s nemcsak a vakvilágba akarom dicsérni, hanem megalapozottan, elolvasás után.” Irodalmár barátai? „Most

megtehetem! Tényleg igen értékes, különös, szép alkotás! Nem lehet letenni! Egyik írás olvastatja a másikat. És végtelenül sokszínű!” Egy szem műítész nem vette észre e könyvem, amely elsősorban (igaz történetek nyomán) a világháború lelki lenyomataiból ad vissza valamit. „Hadd kérdezzem meg rögtön: honnan ismered Hajóst? Ott is van rokonság, ismerős? Nekem ugyan nincs, de a svábokkal foglalkozik egy barátom, s melegen ajánlottam neki a könyved. Tanulságos!” Majd *Kisiratos ragadványneveit* tartalmazó gyűjtésemet dicséri, amely „így jó, ahogyan küldted. Nagyon jó! Ebben is van sok újszerűség, írói vagy szemléleti újítás. Nem annyira száraz, megszokott, mint ahogyan már az utóbbi időben szinte futószalagon, egymás munkájának mintájára, majdnem sablonra készítették a gyűjtéseket. Ezt a példányt, ha lehet, megtartom. Pontosabban: megszerkesztem, legépeztetem xeroxra. (A szerkesztés csak annyiból áll, hogy kissé összebb hozom, mert minél kevesebb lap, annál kevesebbe kerül. Néhány rövidítés, sorcsökkentés stb.) Két példányod minden bizonnyal van, kérlek, azokat küldd be a megyei múzeumba szept. elseje előtt.” Végül: „Ps. *Eszterberkét* várom, de ne küldd, majd megveszem, csak előbbre reméltem a megjelenését.” Mondottuk volt: még a szovjetmuszka katonaság távozása előttre vártuk. ('93-ban jelenik csak meg. Elég nyögvenyelősen, a Szépirodalmi egyik utolsó kiadványaként.) (Csoda, hogy még „napvilágra” került: rögvest be a raktárba?)

1990. karácsony hava 1.

A ragadványnévgyűjtésemmel „ezüstérmet” nyertem... „Nagyszerű munkádhoz örömmel gratulálok! Igazán szép teljesítmény, ha a körülményeket megfigyelembe vesszük, akkor csodálatos, hogy sikerült. (Itt a külső és a hazai körülményeket, egyéb munkáid gondolom.)” Valóban az. Az gyanítja, akinek van – volt – valami fogalma arról, mit jelent „magyarországiaként” „Romániában” falukutatást végezni a '70-as, '80-as években. „A múlt héten volt az országos zsűri, s mindenki nagy elismeréssel szólt rólad, munkádról.” Nocsak, nyelvészek, néprajzosok... „A díjazással talán nem leszel túlságosan elégedett, de nagyon nehéz helyzetben voltunk. Hála Istennek, szép számmal jött határokon kívüli pályázat, amikre nem adtak a megyék pénzt, hiszen nem az ő területük. (Ezért külön becsülöm Békést, hogy értékelte a munkád, noha nem a megye területéről való kutatás eredménye.)” Szabó Ferenc megyei múzeumigazgató keze lehet benne. Ő tudta, hogy a Csanád (1990-ban Arad) megyei *Kisiratos* az 1800-as években rövid ideig Békés vármegye része volt. „Szóval igen sok olyan munka jött, ami évek óta feküdhett a gyűjtők fiókjában, s most el merték küldeni. Már ez is nagy szó! A pénzünk viszont semmivel sem lett több. Sok olyan hazai munka maradt, amelyik több pénzt érdemelt volna, de nem volt miből.” A pénznél fontosabb az elismerés. „A dolgozat megjelentetésére örömmel vállalkoznék (még akkor is, ha majd nagy könyvben újra napvilágot lát, hiszen biztosan mások lesznek a szempontjaid, meg ez csak egy szűkebb kutató réteghez kerül majd el)” 2005-ben jelenik meg a *Személynevek Kisiratoson* című, újfönt ELTE-kiadvány, 2015-ben pedig a falurajzomat aradiak jelentetik meg a világhálón villanykönyvként – a lassacskán kétezer oldalas (nyomtatott) „nagy könyv”, a *Lönni vagy nem lönni* máig elmaradt. „Szóval szeretném, ha a mi sorozatunkban jelenhetne meg először ez a munkád is” – más szerkesztő, másik kiadó hasonló ötlettel eddig nem állt elő –, „de most semmit sem merek ígérni. Tavaly még nagyon jól álltunk, az idén sem panaszkodtam, de jövőre a minisztériumtól egy fillért sem kapok. Hacsak... De ez olyan bizonytalan, mint

a kutya vacsorája.” Mint lett a „rendszerültást” követően elég sok minden – az előzőek következményeként és az utóbbiak igényének megfelelően? „Szere-tettel, barátsággal üdvözöllek: Miska.” Nemkülönben.

1991. Szt. Jakab hava 4.

A nemzeti oldal végre saját napilappal jelentkezhettek, s mit ad Isten, kérték tő-lem az alföldi paraszttellenállásról és ötvenhatról szóló, *Kazal* című regénye-met. Miska bátyám: „az első számtól kedve olvasom az Új Magyarországot, s benne nagyszerű regényed folytatásokban megjelenő részleteit.” Hónapokig naponta százezer példányban? Nagyszerű – nem akármi. Az irodalom tudorai máig egy sort nem írtak le róla. Lám, nyelvész mire nem jut! „Gratulálok! Mind-eddig – többeknek szóvá is tettem – a magyar paraszt ötvenes évekbeli nehé-zégeiről új szépirodalmi munkában nem olvastam, s egy kissé furcsállottam, hogy Odescalchi hercegné önéletírása több és őszintébb együttérzést tanúsít, néha még megjegyzései is lényegesebbek, mint mai íróinkéi. Végre változott a helyzet, s nagyon örültem, amikor nap mint nap olvashattam különös stílusú, de nagyon hatásos írásaid.” Hála legyen Istennek. Nem irodalmár körökben szintén sikere volt a folytatásokban, hónapokon át naponta napvilágra kerülő regényemnek. Majd *Kisíratos ragadványnevei* című gyűjteményemet hozza szó-ba, amely nyomdában van. „Hirtelen megijednék, ha arról értesítenének, hogy kész, mert még nem tudom, miből fizetem ki.” Támogatták akkor is a tudo-mányt, „szinte” támogatták. „Egyre nehezebb a helyzet, s hiába van itt számtalan szép munka, aligha jelenhet meg, amíg valami anyagi támogatást nem kapunk, vagy legalább visszkapjuk a néhány évvel ezelőttil.” S hogy nagyon várja könyv alakban is a *Kazalt*. Ez, mit ad Isten, október 23-ra megjelenik. Hogy kö-rötte néma lögyön a csönd. Ja, ja; irodalmunknak nem voltak (máig nincse-nek?) Hajdúi. (A Magyar Névtani Dolgozatok utolsó száma az OSZK könyvjegy-zéke szerin Hajdú Mihály életében jelent meg. Folytatása? Sem égen, sem földön. Mert... Hajdú: pótolhatatlan? Az érdek nélküli, a kizárólag a szellemi értékre fi-gyelő tudomány... e máj vadkapitalista világban: fölösleges? Az elvárt „hozzá-adott érték”... csakis pénzben mérhető?) (Ami vadkapitalista, lehet nemzeti? Aligha. Népi még kevésbé.) („Népi”. Jó, hogy nem árvalányhajás.) („Magyar” pláne.) („Nyelv”; méghogy a sajátunk. Amikor ott a másé. A világ leghatalma-sabbja. Nem jobb ahon dörgölődni.) (Nem, nem.) („Tájnyelv”, „nyelvjárás”... Amikor ott az egyennyelv. A gépe. A tiétek meg...) („Hajdú”. Az kéne ezeknek.)

1991. Mindszent hava 31.

A jelek szerint a *Kazal* került a kezébe. „Köszönöm nagyszerű és megtisztelő dedikációval küldött ajándékok. Csodálatos könyv! Minden szava igaz!” Nyilván ez az oka, hogy fia hírlapi – miegyéb – komolyabb könyvismertetés, egy szem számba vehető műbírálat nem jelent meg róla. „Harminc regény van benne összesűrítve. Izgalmas, szellemes, találó, olvasmányos és elgondolkodtató. A lányom azt mondta (mert kötelező olvasmány lett a családban), hogy az nem lehet, amit a falusi vérengzésekről írsz. Magam hallottam, gyerekként, hogy Csanádapácán az egyik gazdag parasztot a kocsija után kötötték, s utcáról ut-cára vágtaztak vele végig a saját lovaival, míg csak egy véres rongycsomó ma-radt az emberből. Egyébként is szinte ráismerek az eseményekre, emberekre, helyekre, ami pedig a legkülönösebb: a korabeli viccekre, szójátékokra stb.” „Emiatt” egy tekintélyes irodalomtörténész magánbeszélgetésben azzal akar-ta jelentékteleníteni a munkámat, hogy pusztán dokumentumregény, nem iga-

zi próza. „Úgy tolulnak föl az emlékek a könyved hatására, hogy meg kell állni, le-föl járni, gondolkodni, s szinte hangosan bizonygatni, igazolni, alátámasztani a szavaid.” Az *Álompusztá* című színjátékomra mondta barátaim egyike, hogy ezt akkor mutatják majd be, ha akad rendező, aki érti, érzi e parasztvilágot, azonosul vele. Máig hogy kerülne... Színész pláne nehezen. (Holnaputánig sem fog.) „Azt hiszik néha, hogy megbolondultam. Pedig ha akkor nem, most már az emlékektől csak nem. / Néhány dolog különösen tetszik. Az egyik, hogy Sztalin nevén nem szerepel ékezet. A másik Erdeiről csöndes, de találó megjegyzésed. Soha nem szerettem, kriptokommunistának tartottam, s ma is elgondolkodtat, hogy Tökölről ő hazajöhetett, Maléter meg a többiek ott maradtak.” Majd ismét arról ír, milyen nehéz pénzt szerezni a kiadványaikra, az enyéimre is. „Most az alapítványokat veszem sorra, hátha tudják támogatni a határon túlra mutató és túlról érkező tudományos munkákat. Hála Istennek, egyre többen gyűjtenek Erdélyben is, de majdnem hiába: nem publikálhatnak.” Erdélyben, hál’ Istennek, saját sorozataik indulnak, ám idehaza? 1991-ben? Ennyire nehéz? (Mi lett volna velünk, ha nem „mi” nyerünk...)

1992. Szt. Mihály hava 24.

Küldi a kelet-csanádi csúfnévgyűjteményem, a *Kisíratos ragadványneveit*, amely végre megjelent (hogy legyen mit folytatnom mindhalálig) – épp a nevünk napjára. „Kedves Mihály Barátom és Druzám! / Még élek, s dolgozom is, bár eredménye ritkán látható. Most azonban épp itt van, s mellékelem. Fogadd névnapodra is jókívánságaim mellé, amelyeket igaz szívből küldök, ezt az újabb munkád... / Igen szép, értékes könyv lett ez is” – füzet kinézetű, de ha Hajdú Tanár Úr mondja... – „gratulálok hozzá! Minden bizonnyal nagy sikere lesz szakkörökben.” Nem vettük észre. „Nagyon várom *Eszterberke* című regényed, amiből már részletet olvashattam, s jó lenne a teljeset megjelentetni. Remélem, van kiadód, minden simán fog menni.” Akkor épp volt (ahogy ma, 2023-ban nincs) kiadóm, s 1993-ban meg is jelent. „A múlt héten voltunk Nyitrán (éppen amikor verték a magyar szurkolókat Pozsonyban). Bennünket ugyan nem bántottak, de talán csak azért, mert kikapott a Fradi. A magyar tanszék helyzete nem rózsás, de egyelőre működik. Lelkesek a kollégák, mégis visszafogottak, érzik rajtuk a félelem.”

1998. Boldogasszony hava 4.

Most a *Szökőélet* című vallomáskötetem futott be hozzá. „Nagyon nagy öröm ért ma reggel, mikor megkaptam kedves küldeményed, értékes, új könyved. Nem mondhatom, hogy ez az új év jól kezdődik, mert éppen Szilveszter éjszakáján rabolták ki az orosházi kis házunkat, s vittek el sok emléket, bár nem túl sok értéket. A lényeg azonban, hogy jól folytatódott: nem tudom letenni a könyved! Bárhol is ütöm föl, jobbnál jobb történetek, színes, hangulatos, a TE stílusodra jellemző tömör leírások, csodálatos hangulatok áradnak minden sorából. Valamennyi fejezete egy-egy remekbe szabott novella, amely önmagában is megállja a helyét, s hallatlanul izgalmas, érdekes. Az egész életed, egyéniséged meghatározó és elgondolkodtató! Nem kellett volna lírikusnak lenned? Vagy talán írtál és írsz is verseket, csak még eddig ezekhez nem jutottam hozzá? Az őszinteséged, kitárulkozásod számomra nagyon szimpatikus, a világról alkotott véleményed pedig megegyezik az enyémmel.” Lehet ehhez bármit hozzátenni? Ráadásul Hajdú Miskánál nem kínálok egy levél sem különösebb körbeírásra, magyarázkodásra, értelmezésre. „...nekem nem megy az írás, csak

cikkek telnek tőlem az utóbbi időben... Hála Istennek, koromhoz képest megvagyok, s most már repülön is ingyen utazhatnék” – legalábbis pufajkás miniszterelnöktök ígérete szerint, s valóban, már magam is összeállítottam ingyenes röpülőútjaim jegyzékét (hogy tudván tudjam, a vodkagyanús ötletből nem lesz semmi). „A legnagyobb baj, hogy amilyen gyorsan telik az idő, annál kevesebb van belőle (a valóságban és jelképesen is). Dolgozni kellene, lenne is mit, de nem megy, nincs hozzá hangulatom, energiám, erőm.” Hogy egyik fő műve azért csak megjelenjen – furcsamód a szerző „magánkiadásában”, pár példányban? (az *Újmagyar kori családneveink tára XVIII–XXI. század, 2012-től*). Nehezen jutottam hozzá én is. Másokénak még utánajárt, házalt értük, de a saját munkájához támogatót keresni már... restellt? Ez is, mint Szabó T. Attila Erdélyi magyar szótörténeti tára, egy élet munkája.

2001. Szt. Mihály hava 29.

Zömmel gépírással, néha kézzel írt levelek után az első számítógépen pötyögött levele, és immár Almádifürdőben él a címzett. Hajdú-összeállításunk... maga az ezredfordulós levél(írás)történet. És még hosszabb, mint az eddigiek. Mihály-nap alkalmából küldi jókívánságait, majd így folytatja: „Eléggé megtépázott a sors vagy az élet ahhoz, hogy Almádiban kipihend magad alaposan, de azért Te még nem vagy sem öreg, sem beteg, s rövid pihenés után is jólesik minden, ami előtte is jólesett minden bizonnyal, de most aztán el ne mulassz semmit a jóból.” Ajaj. „Természetesen a munkára gondolok, hiszen évről évre nagy meglepetéseket és örömeket tudsz szerezni szebbnél szebb könyvekkel, amiket olvasva tényleg »megnőll az ember szíve«, ahogy hajdan volt jó Lőrincze Lajos bátyánk mondotta valaha. Letehetetlen a könyved, s nagyon szégyellem magam, hogy az első elolvasás után nem írtam meg neked ezt, de csak az járt az eszemben: nem fogom a kedves druzsámnak a pihenését megzavarni Almádiban holmi érdektelen levelek olvastatásával. Meg aztán hátha nem is pihen, hanem most is éppen alkot: ír vagy csak gondolkodik, akkor aztán igazán nem illene ebben a valamennyiünknek hasznos tevékenységében zaklatni.” Valóban ajaj, mert ebben az évben három kötetem látott napvilágot, és Szent Mihály havában még – a Balatonhoz költözésünk ellenére – Csabán éltem s dolgoztam. Hogy a további éveket valóban újabb és újabb könyvek írásával töltssem... Aztán elárulja, a hátról melyiket forgatja éppen: „Tényleg fantasztikusan nagyszerű *Csonka-Csanád* könyved (*persze mindegyik az*), de ebbe belesűrittetted mindazt, amit évtizedekig nem lehetett megírni, ami már lassan egy évszázada fáj, s amit egy ezredévének kell jóvátenni.” Megszakítani sincs kedve az embernek Hajdú levélbeszélyét, oly pontos és igaz. Mit ad Isten, a *Csonka-Csanád*ot illetően is? Hogy erről a könyvemről fia sor ne szülessen az irodalmi műhelyek egyikében sem. Aztán „most” pótolja Hajdú Miska? Fényesen... „Lehet-e azonban azoknak elégtételt kapniok, akik már nem élnek? Ez olyan, mint a kárpótlás. Hiába kapom én meg, amit az édesapámtól elvettek, ha már ő nem él, nem tud örülni neki! Nekem is keserű a szám, ha erre gondolok, de tudom, hogy egészen más a kisiratosi sors, a kisebbségi sors. Azért is próbálok máig megtenni mindent, amit csak lehet a mai határokon kívüliek érdekében. Most legutóbb Szabó T. Attila egész életében gyűjtött történeti helyneveit kezdtük megjelentetgetni. Az első megye (Alsó-Fehér) kötetéből küldök. Közélesen megjelenik Háromszék, és majd sorban tovább először a székely részek. Az én életemben aligha kerül sor Arad megyére, de bízunk a következő nemzedékben!” Bízunk; hátha; netán; mégis. „...minden jót, örömet, egész-

séget, bort, búzát, békességet, meg amire még csak szükséged van vagy lehet. Bocsáss meg a ritkát hulló leveleimért! / Őszinte barátsággal:...” Édes Istenkém. (Barátság, az. Több. Miközben kezet még nem foghattunk.)

2002. Szt. Mihály hava 8.

Eszteendőre rá jött a következő levél, a *Fekete-Zaránd* lepi meg. „Ismét megörvendeztettél, amit nagyon köszönök! És gratulálok! Nagyszerű könyvet írtál megint. Igazi Sarusi-könyv! Meg Fekete-Körös völgyi! Meg zarándi! (Ki tudja ma már, hol is volt Zaránd? Pedig önálló megye volt! Félelmetes történetek, hihetetlen írások. S mégis mindet hiszem, mert tudom.” Hogyne, erről sem vett tudomást a szépírástani szakirodalom. „Nagy baj, hogy nem irodalomtörténész lettem.” Szó, mi szó. „Egy életem át élhetnék Sarusi Mihály könyveinek méltatásából. Még akadémikus is lehetnék belőle.” A névtanból lett a Magyar Tudós Társaság tagja. „Meg Kossuth-díjas netán. Mert Te azzá legyél!” Lettem – Hobel-díjas. „Mert a hülye Esterházy már az. Miért? Mert az apja herceg volt?” Az enyém borbé (előbb inas, majd segéd, végül) mester. „Vagy mert ügynök. / Na de elég a rosszmájúságból! Remélem, új otthonod megszoktad, megszeretted.” Szó szerint. „Még inkább azt, hogy kislányod meggyógyult, minden rendben körülötte.” Meg, hogy közben a feleségemet kerülgesse a baj. „Velem semmi új. Még dolgozom, s szeretem is a munkám. Érzem azonban, hogy lassan (vagy nem is lassan) érek. Mint a kökény. Itt ér a dér, megérik, lehullik. (Most látom, mennyire igyekszem átvenni a stílusod. Nem szándékosan, de nagy hatással van rám mindig minden írásod.)” Hajdú-levél könyvedről könyvedre.

2008. Szt. György hava 4.

„Miskám! Ma nyolc példányban föladtam” a *Kisiratosi tájszótárt*.” Föladta, mert tud magyarul, s nem fel. Mit, mit, kisdéd tájszótáram! „Csak ennyi megy el levélben: egyrészt a boríték, másrészt a súly miatt. Összesen 200 példány jelent meg. A jövő nemzedékre is gondolva 150 kellene a szakmának. Amennyiben Neked nem elég 50, írd meg nyugodtan, mindent megpróbálok. (Esetleg utánnyomást is. Ma is nagy élvezettel olvastam jellegzetes »Sarusi-féle« stílusod némely magyarázatban.”

2009. pünkösdi hava 31.

Legutóbbi levelemben Széphalmon elkövetett írásomról számoltam be neki (*Élünk, írunk* című villanykönyvemben kapott 2021-ben helyet), meg hogy jelenleg ezer könyvoldalt tesz ki a falurajzom, ami könyvként kiadhatatlan. „Kedves Misu! (Nagyon tetszik, ugyanis édesapám az öregek így szólították” – Oroszáján –, „de még a rokonságban a fiatalabbak is: Misu bácsi – nekem csak a Misi jutott, de a Miska jobban tetszett, s átszoktattam barátaimat erre, s már a hallgatók is átvették, csak jobb esetben »Miska tanár úr« lesz belőle.) Nagyon örülök szereplésednek! Magam is kíváncsi lettem volna rá. Aki ilyen nagyszerűen ír, az szóban vajon hogy szerepel?” Nagyon rosszul. „Szeretettel üdvözöllek: Misu bátyád”. Szó szerint.

2010. böjtelő hava 3.

Röstelkedik a *Lönni vagy nem lönni* című falurajzomhoz írt előszava miatt. Pedig ennél jobbat, pontosabbat, igazabbat aligha írhatott volna bárki. „Végtele-

nül sajnálom, hogy csak ennyi tellett tőlem, s az is ily sokára. Bocsáss meg! / Dolgozom, de sokszor vagyok rossz állapotban, amikor írni, enni, de még élni sincs kedvem. / Mellékelem tehát nyúlfarknyi »Előszó«-szüleményem. Nem haragszom, ha mással íratod meg!" Nem ettem bolondgombát. A munkámról valaha írt legszebb írás. Hogy a falurajz, előszavastul, csak öt év múlva jelenjen meg... villanykönyvben a világhálón. Amikor Miska bátyám már áttette magát a túlvilágra. Azaz: időben – jó előre – kértem tőle az *Előszót*.

2011. Szt. Iván hava 1.

Beteg, beteg?... „Meghatott baráti érdeklődésed. Köszönöm! Tulajdonképpen nem panaszkodhatok: nincs kopaszodás, szédülés, hányinger” – ajaj, rák ellen kezelik? –, „amivel ijesztgettek a kemoterápiával kapcsolatban. Van viszont sok örömöm az érdeklődők, együttérzők szép számát tekintve. Mindenkitől jólesik a részvét, különösen ha ily szép könyvvel támogatják alá!” Csernák Árpiek kaposvári Búvópatak-könyve, a *Hun fohász* valóban nem akármilyen kötet küllemét, kivitelezését illetően sem. Magam úgy gondoltam, versenyképes lehetne akár a Szép könyvek az évi viadalán is. Mire egy vezető irodalmár nem azzal rukkolt ki – lehűteni engem? –, hogy szép, szép, de nem a tartalma, azaz nem a költeményeim miatt, ahogy a *Csavargó ének* sem, amely Schéner Mihály rajzaival ékes? „Gratulálok! Gyönyörű, szívet növelő munka tartalmában és külalakjában egyaránt. Jóllehet szakadár, máglyára való kálvinista vagyok, mindenki hitét tisztetem (még a sámánhitet meg Allah követőit is), s csodálom, ahogyan bizonyoságot tesz írásaidban, különösen e könyvedben róla. Erdélyi Zsuzsával gyakran ültem valaha együtt a Kruzsokban (férje volt Pais Dezső, nagy nyelvészünk kezelő orvosa), s már kezdetektől ismertem, szerettem, csodáltam munkáját.” (A Kruzsok a nyelvészek hagyományos baráti köre volt – magyarázza Benkő Loránd Paisról írt könyvében.) És további munkámhoz kíván minden jót, s köszöni „erőt adó szép ajándékom. Nem tudom, viszonzhatom-e valaha. (Mert azért minden betegség ellenére dolgozom: teljes mai magyar családnévkönyvet szeretnék megírni – befejezni.)” Megírta, s talán befejezte – hogy csak a saját költségén jelenhessen meg. Utolsó szava hozzám: „Sok szeretettel, jó barátsággal üdvözöllek: (Hajdú) Miska”. Miska, Miska. Misu.

2014. Boldogasszony hava 14.

Zárásul? A Hajdú család küldte Orosházáról, Zombai utcai otthonukból. Meghalt Miska. Meg. Mi meg. Gyászlap, gyászjelentés. Orosháza város díszpolgára és így tovább. „A múlt év nyarán egészsége rosszabbodott, véglegesen hazaköltözött.” Halálos betegen... a méhesébe? Élt – belépve a 81.-be – 80 évet. (2023-ban druszája is afelé tart.) „Gyászolják...” Gyászolják. És köszönik. Misuék. M i s u, M i s u v a l. Nélküle... Jóval nehezebb lett volna. Egyike azoknak, akiknek mindent köszönhetek. Azon túl.

GÉCZI JÁNOS

Bevilágítás

Az asztalt körbeülő férfiak
a megvilágítottak, mindegyik
tizenhetedik századi alak.
Van, kinek fején strucctollas kalpag,
másikán afféle cicanadrág,
domborodnak az izmok s lágy részek,
a sarkon görnyedten érméket
számol a svihák, ujjbegyein
csillog a fény. Megannyi ilyesmi.
Egyetlen jelenetben a rosszak
és a nem rosszak, szétszórva random-
generáló s a látványgyár által
összerakva. Egy sáv mindegyiket
stilizálja. Árnyéké a főszerep.

Jónás zöld tógában, ágyékkötővel

Hogy mit jelent, nem tudom, de hogy miért
készült, igen. Jelentéktelen, ha
testes is, olyan, ami használat közben
sem változik, nem fakul ki, ha nézik.
Magán viseli köznapi jellegét
az ecsetnek és a festékeknek,
amikkel készült, s a tekintetét,
amely úgy hasadt meg a látványtól,
miként riadt a dermesztő hidegben
és vált ketté a jég.

Felajánlja
magát, hogy a megjelenésében,
túl folton, vonalon, a cet mellé
dőló ember alakja is legyen.

Miféle magister, aki Jónást
perspektivikus rövidülésben
tudta megfesteni a boltozat
fényhiányos homorulatában?

Folyóparti fotográfia, csobbanással

A nap vödre a vízbe bevetve,
telve sugarakkal. Elegendő
az elpattant buborék, elkezdhet
olyannak tűnni, ami sok kósza
pettyekből áll és olajos hátú.
Láthatóvá válhat mindaz, miről
hihető, létezik. Nincs, ami lényé
alakulni ne akarna. Uszony
lesz a sarokba helyezett szakadt
vonalból, a szétfolyt tus moszatzöld
márna, aki, mint alapelveit
a világnak, érti a folyóban
az áramlás rendjét és azt, hogy egy
vers is kiolvasható belőle.
Az orsós haltest elnyűtt, komolyabb
részletek nélkül. Sok dijambusok
maradnak utána, hogy elvillan,
és látni a vízmélyi nagy követ
és a huszonhét módon sodródó
égerfaleveleket. A képben,
ha ismerted, felismered a mestert.

PRUZSINSZKY SÁNDOR

A mogorva Pruzsinszky

(Ősöm, az Eötvös-nevelő Pruzsinszky József emlékére,
aki részt vett a magyar jakobinus mozgalomban)

Pest felett a szeszélyes égből szemerkélni kezdett az apró szemű eső. A fiatal-ember össze fogta a vállán lebegő felleghajtóját, épp amikor a Ferencesek templomának harangja delet ütött.

1794 augusztusát írták. Furcsán bágyadtnak, mi több, rekedtnek tűnt ez a harangszó a városra nehezédő nyár végi kánikulától. De Pruzsinszky József, a jogi egyetem utolsó éves doktorandusza mégis frissnek érezte magát, mi több, felajzottnak.

Felizgatták a gondolatok, amelyeket egy bizonyos, a Szabadság és Egyenlőség Titkos Társaságának alapításáról szóló kéziratban az éjjel olvasott. A kátét egy Verhovszky nevű ügyvédbojtártól kapta a Márványmenyasszonyban, egy „beavató vacsorán”. Csak úgy zsongtak a fejében a kulcsszavak. Mindegyikükből – mint gubóból a szívárvány szárnyú pillangó – a vilájobbító szellem szépsége áradt. Szabadság, egyenlőség, természet adta jogok – egyszerűen boldogságot érzett, amikor átvágott a Kecskeméti Kapu utcán. Ám mire az egyetem bejárata elé ért, lehiggadt kissé: talán mert olyan családból származott, mely jócskán átélte a leszakadás keserveit. Felsietve a lépcsőn, meghalotta az előadóteremből az ütemes padcsapkodást, amellyel a diákok szokás szerint kedvenc professzoraikat köszöntötték. Koppi professzor – alacsony, kövérkés, kopaszodó férfi, világító, fürkész szemekkel – már a pódiumon állt. József ezért nem a szokásos helyére, az első sorba ült le, hanem a leghátulsóba. Egy sima bőrrű, rózsás arcú fiatalember mellé, akit addig még sose látott.

– Bocsánat, barátom, leülhetek ide maga mellé?

– Leülni? Hogyne, szívesen – bólogatott a rízsporos fejű fiú. Az akcentusából, ahogy a magyar szavakat kiejtette, rögtön megállapítható volt, hogy az illető idegen. – Kicsoda beszél? – tudakolta a peregrinus.

– Ő Koppi Károly, az egyetemes történelem professzora. A kedvencem – tájékoztatta József, és egy pillanatra belefeledkezett a fiatalember tengerkék szemébe.

A professzor nyugodt, mélyen zengő hangja betöltötte az auditóriumot.

– Barátaim! Jól mondja Nagyváthy, hogy az egyenlőség az emberi társaság alaptörvénye... Az egész világalkotmány az egymástól való kölcsönös függésnek törvényén van fölépítve... A kozmikus világban az egyenlő születés és halál által minden teremtmény egymáshoz hasonlóvá tétetett... Barátaim, mi következik ebből? Az, hogyha a kis világ, az emberi társaság az egyenlőségnek mértékét elveszti, a félelemnek és irtózásnak félelmetes tengerévé változik – s a következmény: sok lesz a boldogtalan ember, és mind gyűlölni fogják egymást... Mi tehát a természetes állapot, barátaim?

– Az egyenlőség! – vágta rá a hallgatóság kórusban.

– „Egyenlőség”, az mit jelent? – fordult oda Pruzsinszkyhoz az andalítóan kék szemű fiatalember. József suttogva fordította németre.

– Igen. És bukásra ítéltetett az uralkodó, ha nem ezt tekinti regnálása alapjául! – folytatta a professzor.

– Mit mond? Mit mond? – hajolt még közelebb az idegen. József villámgyorsan fordított.

– Le kell vonnunk a végső következtetést – folytatta Koppi –, csupán a forradalom az, ami visszavezethet minket a természetes állapotba... Igen: a forradalom erkölcsileg a legtisztább emberi cselekmény – de ha nincsenek eszközök önnön hatalmától megóvni a népet, szemét a szabadság erős napfénye elvakítja... De gondolom, ez még sokak számára így elsőre nem világos... Innen folytatjuk legközelebb, uraim – fejezte be előadását az elhanyagolt ruházatú köpcös kis ember, és – mintha menekülne a népszerűség elől – a diákok ütemes „Koppi! Koppi!” kiáltozása és asztalcsapkodása közben kisurrant a teremből.

– Nos, tetszett önnek az előadás? A „forradalom” szót, ugye, értette?

– Csak azt értettem, amice.

Az idegen elgondolkozva nézett maga elé a kifelé csörtető diákság lármájában. Lesunyta a fejét, mintha nem akarná, hogy az arcát lássák.

– Ejnye, látja, be se mutatkoztam... Pruzsinszkynak hívnak, és...

– Az én nevem Lipót, és tudom, hogy ön kicsoda: azt mondják, retorikában a legjobb az egyetemen... Szeretném, ha tanítana, hogyan kell szónokolni magyarul. Elvállalja?

– Hogy a fenébe? – morogta József, mert a dicséret mindig ingerültté tette. De a lányos arcú osztrák az ábrándos tekintetével elsőre mégis szimpatikus volt neki. Az az érzése támadt, hogy akárcsak ő maga, a jövevény is ismeri a gondolkodás minden örömét és kínját.

– Ez szép magától... Néha kicsit csimbókosnak tűnik a mi nyelvünk, de gyönyörű és erőteljes. Most fog fejlődni igazán, egyre felvilágosodottabb korunknak köszönhetően...

– Való igaz, ilyen pezsdítő gondolatokat még sose hallottam egyetemi katedráról elhangzani – bólogatott buzgón rizsporozott fejével Lipót.

– Meghívhatom, amice, egy koccintásra? Csak egy ugrás innen a Liget, ahol olcsó tokajit is mérnek. Közben szívesen elmondom önnek, mi mindenről szolt még a professzor...

Sajnos most nem ér rá, mondta a különös ifjú, de majd csak összefutnak. A Hatvani Kapunál jártak már. Odaintett egy hirtelen felbukkanó delizsánszot, és elrobogott vele a hajóhíd irányába. Józsefnek, a nyomában támadt porfelhőbe burkolózva, fura érzése támadt. Ugyancsak jól el lehet eresztve ez a fiú otthonról, gondolta, ha csak így leinthez egy postakocsit!

Parasztok haladtak el mellette talicskát tolvá, mezítlábasan. Vajon észre vette-e ez a lelkes kis peregrinus, hogy járnak még a 18. század végén is a parasztlak az ország fővárosában? József sose látott még mezítlábast beszállni postakocsiba. Elmosolyodott: milyen jó illusztrációja lenne ez Koppi professzor előadásának az egyenlőségről... Vagyis hát annak hiányáról.

Szállásán, mely a Teréz elővárosban volt, egy csomag várta: hazai elemőzsia otthonról, a felvidéki Pruzsináról. Apjára, a debrői jószágigazgatóra gondolt, akinek nem sikerült táblabíróvá válnia. S aki roppant büszke most a doktorandusz fiára. No meg a pipatóriumára! Naphosszat elmélyülten válogat a nagyság szerint sorba rakott csibukok között... Mindegyiket minden nap kézbe veszi, simogatja. Ezzel telik az élete... Ez József nagy csalódása. Hogyan menekülhet egy ember – ötvenévesen – az emberektől a pipákhoz? József megfogadta: ő a halálos ágyán sem lesz ilyen. Nem lesz hűtlen a törvényekhez,

ha már egyszer az életét tette rájuk! De rögtön elfogja a kétség is, amikor erre gondol. Mert kinek a törvénye ma a törvény? Félmillió nemesnek, milliók ellenében, akiknek szinte jogaik sincsenek... Lehet, hogy mégis az öregnek volt igaza, amikor kilépett addigi életéből, s egyik napról a másikra, mint valami rongyot, sarokba vágta a megbecsült stallumot? József egy idő óta két véglet fogságában vergődik. Azért bifláztam éveken át a Corpus Jurist, hogy sikerrel áltassam magam: ha egyszer bíró leszek vagy ügyvéd, megtaníthatom az embereket, hogyan harcoljanak a jog álnoksága ellen – ez alighanem naív igyekezet lenne, minek áltatom magam? Ilyen gondolatai vannak mostanában: tudom, hogy két Pruzsinszky létezik a fejemben, az egyik szomorú és beletörődő, a másik keserűen lázadó. ...Hogy férnek meg ezek egymással? Hanyatt feküdt a kis szobában, és a mennyezetet bámulta, melyre különös ábrákat rajzolt az ablak előtt a dunai szélben hajlázó ecetfa árnyéka: fények és árnyak változása közt egy keskeny női arc. A Sára arca... A Sárié, aki felszolgáló a Fehér Bárány nevű vízivárosi vendéglőben, és mindig valami kis kihívó mosollyal hozza ki neki a rác módra sült halat meg a meszely bort. Sárának az egyik gyöngyház szépségű foga hajszálnyit előbbre nőtt, ettől a mosolya egy kis csibészes árnyalatot kap. Tény, hogy ez a mosoly egy ideje gyakorta megjelenik a terézvárosi hálószoba falán, és olyankor kibékül Józsefben a két ellenfél.

Valaki rohan a kinti lépcsőn. Szolártsik Sándor szokása szerint kopogás nélkül nyit be. Pár évvel fiatalabb, de ugyanúgy rajong Koppi professzor előadásaiért, mint ő. A szőke, örökmozgó fiatalember az utolsó egyetemi vizgája előtt áll, hogy ügyvéd lehessen. Szeme karikás az álmatlanságtól. Az éjjel átfutotta a szőrszálhasogató Schedius, a statisztika professzorának tankönyvét, és reggel rájött, hogy szinte semmire se emlékszik belőle.

– Hogy magyarázzam meg Sédinek, hogy a forradalomhoz nincs szükség statisztikára?

– A forradalomhoz? – bámul rá Pruzsinszky. – Miről beszélsz, testvér?

– Jól adod a csodálkozást – vág vissza hunyorogva Szolártsik –, úgy teszel, mintha nem olvastad volna lázas izgalommal a kátét, amit Verhovszkyval küldtem neked...

– Beleolvastam – mondja rezerváltan Pruzsinszky –, na és?

– Mi az, hogy „na és”? Hát nem csodálatos? Hát nem nagyszerű? A jövő Magyarországának terve! A testvériség magyar plánuma! Ha olvashatná, Rousseau is megnyalná a szája szélét!

– Persze, hisz közismerten édesszájú volt – huzakodik tovább Pruzsinszky, aki imádja, ha kihozhatja a barátját a sodrából.

– Furcsa vagy ma, József! Eddig te is lelkesedtél azért, ami Franciaországban történik...

– Mit számít az? – morogja József ellenségesen. – Magyarország nem Franciaország. Minálunk a nép sosem fog harcolni a jogaiért.

– Hogy mondhatasz ilyet, te medvefejű?

– Ide figyelj, nem tűnt fel neked, hogy a pesti utcán ténfergő mezítlásos parasztok inkább a sárba lépnek, mint a járdára?

– No és aztán?

– Mit „no és aztán”? Nem azt mutatja ez, mennyire beletörődő ez a nép? A járda nekik már magasság, amit nem szabad összerondítani! Érted, amit mondok? Nem győzött Rákóczi alatt, s azóta nem meri felemelni fejét a magyar... – Gyakorta vitatkoztak így, egymáson élesítve hol a megváltás, hol a tagadás szellemét.

– József, te csak ugratsz engem. Tegnap még megöleltél, mikor megígértem, egy éjszakára megkapod.... Szóval nem tetszik?

– Nem az a kérdés, te nagyokos, tetszik-e.

– Hát mi a kérdés?

József nem válaszolt. Elkomorodott. Még a legjobb barátjának se fog gyónni!

– Mi történt? Hirtelen szégyelled bevallani, amiben hiszel? – faggatta Szolártsik. – Nem mered vállalni, amit legjobb érzésed diktál? – De ő azt gondolta: „Ki tudja, mit tennék, ha látnám a végpontot? Amivé egy forradalom torzul? Talán embergyűlölővé válnék. Amit nem akarok. Elég ebből.” Felállt, megropogtatta zsibbadó derekát. – Gyere, Sándor, szellőztessük ki a fejünk. Jót fog tenni neked a szőrös szavú Schediusnál.

A fej kiszellőztetése a vízivárosi Fehér Barányt vagy a Barna Oroszlánt jelentette. Mindkét csapszék a legolcsóbb italokat mérte, s hozzá útba esett Szolártsik szegényes albérletéhez.

– Ma a Barányban csapolnak sört – mondja hősünk. – Vizsgadrukk ellen az dukál.

Szívesen vacsorált itt, mert a tésztaképu fogadás, Birngruber úr, ha jó kedve volt, akár még éjjel is hajlandó volt felszolgálni. De az igazi ok – most már bevallotta magának – Sára nagy, csodálkozó szeme és vad fekete haja. És íme: alig ülnek le, a lány már hozza is az ételt. Józseffel úgy néznek egymásra, akárha régi szerelmesek lennének.

– Akarod, hogy elmenjek? – kérdi Szolártsik. – Látom, felesleges vagyok...

– Ha ma este nem beszélsz többet a Szabadság és Egyenlőség Társaságról, maradhatsz... – Nevettek ezen, miközben József bemutatta, hogy eszik a pesti szerb halászok a sült halat: két ujjal húzzák le a gerincről a húst, s az ujjuk mégis tiszta marad.

A kocsma túlsó végéből ekkor edénycsörömpölés, kiabálás hallatszott. Az ételek gőzétől párálló hodályon átsüvített Birngruber úr rekedtes hangja:

– Ügyetlen kis szajha, mit műveltél?? Elejtetted a pohárkészletet? Nesze! – puffanás hallatszott, és Sára sírva szaladt ki.

– Megütött! – A tésztaképu utána. De Pruzsinszky eléje állt:

– Ha még egyszer egy ujjal hozzáér ehhez a lányhoz, összemorzsolom!

– Igen? És ki fizeti meg a károm, uram?

– Tessék, itt az obulusa! – és hősünk Birngruber úr képébe vágta a zsebében koccanó tallérokat: félhavi kosztprézét. Döbönt csend támadt. A vendégek úgy bámultak Józsefre, mint az ötlábú borjúra. Ekkora ramazúri egy cseléd miatt... Őt magát is váratlanul érte ez a kitörés, habár a hatalommal való legkisebb visszaélés is mindig vad dühre gyújtotta. Ilyenkor az egész emberiség fájtnak érzi. Mintha bizony e pocakos vendéglős Théba szörnye lenne, és az ő sorsa az Oidipuszéra hajazna! De kicsit restelkedett is, hogy nem tudott uralkodni magán.

– Elment az étvágyam, Sándor... Menjünk!

Odakint a langyos árnyakba burkolózó este vigasztalta őket. Egy darabig szótlanul sétáltak a Fehérvári Kapu irányába, amin túl a barátja lakott. – Megértelek – mondta Szolártsik –, én tizenöt éves koromban éreztem először ezt. Amikor tanúja voltam egy deresre húzásnak: a szilvalopáson kapott legénykét a szomszéd földesúr húsz botütéssel díjazta. A fiú, mielőtt elájult volna, úgy nyüszített, mint egy sebzett állat, s én ezt a hangot ma is gyakran hallom... Ez ad értelmet az életemnek. „Szépen fogalmaz”, gondolta József. „Ezért a barátom. Ilyet csak az tud, aki gyengéden szereti az emberiséget...”

– De most már igazán legfőbb ideje alaposan elolvasnod a szabadság és egyenlőség tervét... Látszik, hogy még nem tetted meg. Holnapra elolvasod, ugye?

– Ezt az éjszakát rászánom, ne félj... – bólintott rá József, és búcsút intve ment is. De alig tett meg pár lépést, egy katona állta el az útját.

– Uraságod Pruzsinszky József úr?

– Miért kérdi, ha tudja?

– Őexcellenciája a palatinus kíván önnel beszélni.

Az ország nádora? A király után a második ember? Mit akarhat tőle?

Ott áll a sarkon egy aranydíszes hivatali kocsi, aranyozott istrángú lovakkal. A kocsi függönye mögött ugyanaz a tengerkék szemű fiatalember mosolyog rá, akivel Koppi előadásán találkozott. Sándor Lipót, a Habsburg főherceg. József a szemét dörzsöli: valami tréfa ez?

– Jó este magának, barát, hívhatom így, magister Pruzsinszky?

Józsefnek egy csomó válasz kavargott a fejében, de végül csak annyit mondott mogorván: ő nem magiszter.

– Ha velem beszél, tüstént az lesz – somolygott a nádor. – Mert szeretném magam köré gyűjteni az ország kiválóságait. Akik haladó gondolkodásúak, de lojálisak az uralkodóhoz – s ön, mint jövőbeli táblabíró, ugyebár lojális?

– Hogyne. Feltéve, hogy uralkodónk is lojális hozzánk.

A nádor felkacagott, és németül folytatta:

– Látom, van humora is, uram, ez tetszik nekem. A hasznos állampolgár legyen kritikus és művelt, e tekintetben osztom nagybátyám, a boldogult II. József császár nézeteit... Igen: a kulcsszó a hasznos állampolgár. Az olyan, mint maga is. Igazi honorácior, aki idővel a trón támasza lesz. Mert az új kor eszméit összhangba tudja hozni az állam érdekeivel. Nos, az egyetem rektora csupa jót mondott önről – ön az az ember, akire épp szükségem van...

Kicsit hallgattak. Józsefet feszélyezte a sok csillogás. Üresnek és határozatlannak érezte magát.

– Ugyanis elhatároztam, hogy mint orator, tökéletesen elsajátítom a maguk különös nyelvét – folytatta az ifjú Habsburg. – És ön fog tanítani engem... Mit szól ehhez?

Semmi se állt távolabb Pruzsinszkytól, mint az ilyen udvari szolgálat.

– Állok elébe, excellenciás uram – felelte komoran.

– Óránként húsz bécsi tallér lesz a fizetése, heti két alkalommal. Holnap kezdjük, délután. Önért küldök. Köszönöm, most elmehet.

(Az utolsó mondat hidegségében az érződött: „most megvásároltalak”. De húsz bécsi tallér? Azért vagy ötször megvacsorázhattak ketten a Fehér Bárányban... Most, hogy egyedül volt, kicsit mosolygott a sors tréfáján: ez lesz életében az első fizetése, s mindjárt a császár öccsétől, az áldójától!)

Reggel dörömbölés ébresztette fel. A helyőrségi ezred egy katonája állt az ajtóban azzal, hogy a Várba kell vinnie. Józsefnek szorosán két katona közé kellett a kocsiban ülnie, oly szorosán, hogy érezte a pálinkabűzös lehetőséget. Mintha a veszthelyre vinnék. A Várban, a palota jobbszárnyán, a nádori lakosztályban Sándor Lipót fogadta. Hellyel kínálta az oroszlanlábú íróasztala mellett, és maga határozta meg az első tanóra tárgyát: beszélgessenek magyarul Rousseau természetjogáról. Beszélgetésük az aranyozott tapéták és színes selyemhuzatokban pompázó bútorok között inkább két kezdő filozófus eszmecseréjéhez hasonlított, akik elbeszélnek egymás mellett. Látta, hogy

a főherceg a magyar mondatait előre betanulta, olyan formán, ahogy a kisdíkok hittanórára a katekizmust. A kérdésekre gyakran válaszolt olyan szavakkal, amiket nem értett. Viszont naprakész volt Wolf természetjogában, Morus *Utópiájában*, mihelyt németül folytatták a társalgást. Aztán hirtelen kihúzta az oroszlánlábú asztalka fiókját, és egy röpcédulát vett ki belőle.

– Ezt ismeri?

József beleolvasott: „Országunk ellehet király nélkül... Követelni kell a felségjogokat a nemzet számára, melytől ezek a fejedelemre mint részre szálltak át.” Megismerte: Koppi szavai voltak.

– Látom az arcán, hogy felismerte: a kitűnő Koppi mestertől származik – vigyorgott a császár-király öccse, és ő érezte, hogy elvörösödik. Dadogott valamit, szédülve. – Akkor jó – nyugtázta amaz, és a kék szeme mélyén valami árnyék rezdült. – Legközelebb erről is beszélünk. – Vállon veregette Józsefet: – Rendkívül elégedett vagyok önnel – s egy könnyed kézmozdulattal elbocsátotta.

A folyosón egy rizsoporos fejű lakáj leereszkedően a kezébe nyomott egy erszényt a gázsijával. Az egész olyanak tűnt, mint egy rosszul megírt színdarab. Már hazafelé menet határozta el, hogy egyelőre hallgat e magas kapcsolatról Szolártsik előtt. Mert nem értette: miért pont ő? Kezdte szégyellni a dolgot. „El kéne bújnom, mint kutya az eső elől.” A Duna-parton megállította az aranyos cirádás kocsi. Egyedül akart most lenni a másik Pruzsinszkyval, a háttérbe szorítottal, akit nem érdekelt más, csak a világ szeretete. Az utca volt erre a legjobb hely, ahol senki se láthatta titkát: annál a hatalomnál melegebb, amely ellen harcol... Elvegyülni a tömegben: mert az arca immár – álarc!

A hajóhíd felé indult. De még nem lépett rá, amikor Sára jött szembe vele, fekete haja izgató keretet adott szép arcának, könnyű lépteivel szinte lebegni látszott a folyó felett. Halvány mosollyal állt meg. Hősünk a hirtelen örömtől szinte megnémult. Csak ennyit tudott elsuttogni:

– Hát kegyed?

– Hát kend? – nevetett vissza ragyogó szemével a lány. Együtt indultak sétára a Tabán felé, egy darabig szótlánul.

– Maga mindig ilyen morcos?

– Csak ha ilyen szép lányt látok.

– S ha csúnya lennék? Akkor kedvesebb lenne?

– Ha sajnálnám, akkor lennék a legkedvesebb.

– S ha nagyon tetszenék, mit tenne? Megpofozna? Ahogy Birngruber úr?

– Csak segíteni akartam.

– Azért rúgtak ki. Mert segített.

– Kirúgta magát az a disznó? Na megálljon, rendbe hozom.

– Hogy akarja rendbe hozni?

– Ráhúzom a tésztaképét egy üres deresre. Amíg vissza nem veszi kegyedet.

– Felesleges. Már fölvettek a Márványmenyasszonyba.

– Az jó hely!

– Havonta két bécsi tallért fizetnek.

– Csak kettőt? Havonta? – József megint elkomorodott – Kizsákmányoló!

– Baumwollner úr, a tulajdonos minden reggel vizitációt tart. Ellenőrzi, tiszta-e a kezem, a lábam s a mellem. – József megtorpant: – A melle??

– Mit csodálkozik? A mellem miatt vett fel. – Kis ideig megint hallgattak.

– Bocsánat, még be se mutatkoztam: Pruzsinszky József vagyok, jurátus.

– Nem kellett volna bemutatkoznia. Névtelenül érdekesebb volt.

- Igazán? De azt tudja, Sára, mit jelent? Talált kincset.
- És a József?
- „Akit Isten gyarapít.”
- Tényleg? Az a halász is József, aki Ráckevéről hozza nekünk a sütni való halat... gyakran megbotlok a tekintetében, annyira bámul. Csak kár, hogy sánta, és görbe a lába.
- Ez a görbe láb, ez a bizonyíték, Sára... Arra, hogy a mindenségben minden összefügg.
- Egy kukkot se értek ebből.
- Kegyed azért áll szóba velem, porfaló könyvmollyal, mert a másik Józsefnek görbe a lába. Eme okozati összefüggés a világ minden dolgában jelen van.
- És maga az, aki érti az egészet, ugye? – csúfondáros, kissé mély hangja izgalomba hozta Pruzsinszkyt. Újra hallgattak egy darabon. Sárát megragadta, amit e férfiban érzett: a fojtott szeretetvágy, mely szófukarságba burkolózott. Egy keleti csemegéket áruló szatócsbolt előtt haladtak el.
- Nem kér törökmézet? – és a kövér, turbános boltos már ki is mért két jókora adagot. Azt majszolták édeskés szavak helyett. Mikorra végeztek ezzel, már tegeződtek:
- Van egy játék, Sára: kimondod, amire legelőször gondolsz. Benne vagy?
- A lány csodálkozva hallgatta ezt. Nem azt, amit a férfi mondott. Inkább a tónusát. A hangjában volt valami selymes barnaság. Oly furcsa árnyalat, amelylyel sose találkozott még. Egyszerre szemérmes és parancsoló. „Akit Isten gyarapít.” Ez fölbátorította, hogy önmagát adja.
- Benne vagyok. Feljöhetek hozzád?
- És József kicsiny szobájában egymással versengve dobálták le magukról ruháikat. Utána a lebegés egy álomszerű kék barlangban, valami smaragd tó felett... Pruzsinszky gyönyörrel nézte az alvó lány szépségét. Emlékezett, mit mondott egyszer az apja az „efféle nőcskékről”: „addig menekülj előlük, amíg futni tudsz”. Mosolygott, betakarta Sára meztelen mellét. (Aminek köszönhetette, hogy újra állása van.) Akkor hevesen belökték az ajtót. Szolártsik volt. Felajzottan, mint mindig. Szöghaja lobogott.
- Eljött a mi időnk, Pruzsinszky! Magyarország köztársaság lesz, és felszabadul! Már harmincezeren vagyunk, akik a Szabadság kátéját olvasták!
- Halkabban – suttogta József –, felébreszted.
- Van nálad valaki?
- Tessék, felébresztetted! – Sára kidugta a fejét a takaró alól.
- De cserébe, hallottátok a jó hírt: harmincezeren vagyunk!
- Ki az a „mi”?
- Titkos társaságunk tagjai.
- Harmincezer, és mind titokban tartja? Ki mondta ezt neked?
- Martinovics apát.
- Apát?
- Ragyogó elme. Ő lesz a köztársaság elnöke... Mind szabadok és egyenlők leszünk! Most rohannom kell, Abaffynál találkozom vele... Szerbusztok, adieu!
- Szolártsik elviharzott. Sára nézegette a sűrűn teleírt lapokat, melyek még mindig az asztalon heverték.
- Igaz, amit a barátod mondott? Nem lesz király? Mind egyenlők és szabadok leszünk?
- Szolártsik naiv ember... De olvasd csak el, virágszálam, ha érdekel.
- Jaj, Pruzsinszky. Nem tanultam én a betűvetést.

– Analfabéta vagy?

– Csak annyit tudok olvasni, hogy „Úr ír”. Két napot jártam elemibe.

– Van, akinek így is túlképzett lennél... De tudod, mit? Megtanítalak. Máris kezdjük. A Szabadság és Egyenlőség kátéján fogod megtanulni, jó lesz? Látod, ez itt a nagy A betű és...

Sára kinézett az ablakon, az ecetfa árnyékát bámulta.

– Minek nekem papírról olvasni? Tudd meg, én boszorkány vagyok, a szememből olvasok...

– Az én boszorkányom! – nevetett fel József. – És mit olvasol ki most a szememből?

A lány hangjában szomorúság vibrált.

– Azt, hogy te jó ember vagy, szereted az emberiséget, de nem szereted az embereket.

József válaszul megcsókolta Sára szép nyakán az áttetsző pihéket. Angyal suhant át a szobán. Szorosan átölelték egymást, mintha megállt volna az idő. Csak akkor jutott tudatukra, hogy mégis múlik, kíméletlenül, amikor a ház előtt a kövezeten csattogva álltak meg a kincstári lovak az aranydíszes fekete kocsiával, és a katona ökölrel zörgetett. Sára felsikoltott.

– Ne félj – nyugtatta József a kedvesét –, csak kölcsönbe visz el a Kerberosz.

Odafent a Várban azonnal bemehetett Sándor Lipóthoz. A Habsburg nádor széles mozdulattal invitálta az oroszánlábú asztalkához, amelyen most egy kézirat hevert. A Szabadság és Egyenlőség Titkos Társaságának kátéja.

– Megismeri, tanár úr?

„Ó, te szegény Szolártsik”, gondolta József.

– Csak szóbeszédből, exellenciás uram – dörmögte az égszínkéék szemek felé.

– Ezt a mondatot is hallotta, ugye, tanár úr? – egy piros plajbásszal megjelölt sorra mutatott. – „Le kell mondatni a királyt, hogy a maga dolgában mindenki király lehessen.” Olyan szellemes, hogy legszívesebben azt gondolnám, maga írta...

– Ez a Társadalmi Szerződés magyar fordításából való – igazított a helyzetten József.

– Kár – mondta a nádor hidegen. – Mert képzelje, Pruzsinszky tanár úr, veszélyes összeesküvést lepleztünk le! Ófelsége és az állam ellen!

– Jaj, de sajnálom – ügyetlenkedett József. – Ez rettenetes!

– Az bizony. De le fogunk csapni rájuk! – Kis csend következett. A nádor összecsapott a szemét, mintha József hirtelen messze távolba repült volna, s ő nem látná elég jól. – Pruzsinszky, maga veszélyes ember. Én szeretem a veszélyes okosokat, amíg éberségre ingerelnek. De most választania kell. Döntenie, melyik útra lép. Ért engem, tanár úr? Egy napot kap rá. A legközelebbi nyelvórára okvetlen elvárom néhány önjelölt „király” nevét! – Az utolsó „tanár úr” már határozottan gúnyosan hangzott. Sándor Lipót felállt, jelezve, hogy a tanóra véget ért.

Amikor a kocsi, katonástól, visszavitte a szállására, orrát finom illatok csapták meg.

– Jókor jöttél – újságolta Sára –, épp kész lett a bátorságleves.

Asztalhoz ültek, kanalazták.

– Bátorságleves... Kitűnő, csak majd leharapja a nyelvem, olyan csípős... Ez hát a te titkod, Sára?

– A tiéd, lefogadom, veszélyesebb.

– Miből gondolod?
 – Boszorkány vagyok, hisz már mondtam.
 – Akkor hallottál a Kerberoszról.
 – Hogyne: a fehérvári rondellaőr kutyáját hívják így.
 – Annak a derék pudlinak csak egy feje van. Bezzeg az enyémnek! Minimum kettő. Az egyiket ravaszul lesunyja és dorombol, a másikkal meg szíven harap...

– Szeretem a fantáziád – mosolygott Sára –, már a hallgatásodról sejtetem, hogy hatalmas! – a lány József köré vonta karjait. – Mi lenne, ha mesélnél nekem: hogy fogsz túljárni e kétfejű bestia eszén?

Ekkor viharzott be Szolártsik megint.

– Hát ti? Fontos munkában vagytok?

– József épp írni-olvasni tanít.

Szolártsik nevetett.

– Látom. De az se lesz akármilyen, amit Abaffy gróf rendez ma délután. Gyerekek velem az ültetésre!

– Miféle ültetésre?

– Szabadságfa-ültetésre. Megünnepeljük a köztársaságot...

Bolondos, de csodálatos nap volt. A Jung-féle háznak nevezett kastély kertjében a házigazda Abaffy bonjour-ral köszöntötte a polgártársakat. Szentmarjay, egy daliás, virgonc kedvű ifjú felolvasta franciából a Moniteur vezércikkét a király kivégzéséről, majd Koppi professzor tartott előadást az Emberi és Polgári Jogokról. Közben mindenki pezsgőt ivott, és kórusban azt kiáltották: „Vivat Galli, vivat Robespierre, éljenek a franciák!” Szolártsik bemutatatta a jelenlévőknek Pruzsinszky polgártársat mint a titkos társaság új tagját. Később az elültetett szabadságfa-csemetét, frígiai vörös sapkával a koronáján, „a szabadság borával” öntözték meg. Végül, mikor a hangulat tetőpontjára hágott, kéz a kézben körbetáncolták a trikolór színeiben pompázó százéves gesztenyefát, a *Marseillaise*-t énekelve: *Ébredj, hazánknak bajnok népe...*

Már újra hajnalodott, amikor József és Sára egymást átölelve hazabotorkáltak. Otthon, az albérleti ágyon, mely túl keskeny volt kettejüknek, csak oldalra fordulva, kanálban tudtak elaludni. Csak József ébredt az első madár-füttyre, és elnézve alvó kedvesét, arra gondolt: most életében először minden dolog tökéletesen összeillene – ha nem múlt volna el ez a csodálatos nap! Az az *egyetlen nap*, amit a hatalomtól ajándékba kapott...

Ez a tanóra semmiben sem hasonlított az előzőkhöz. A nádor az aranyozott oroslánlábú asztalka mellett ült, előtte megint teleírt papírlapok hevertek. Rá se nézett Józsefre, nem nevezte „tanár úrnak”, csak az affektáló bécsi kiejtésével azt követelte: azonnal diktálja jegyzőkönyvbe, kik voltak jelen Abaffy gróf kertjében.

– Exellenz miért tőlem kérdi ezt? – próbált kihátrálni a csapdából József.

– Na, mit gondolsz? Mert bizonyítékaink vannak, hogy maga ott volt. Ha két-farkú kutya lenne, nagy kínban lenne most, hogy melyik farkát csóválja, igaz? Hisz doktorandusz, jól tudja, hogy ami ott történt, az uralkodó vesztére esküdni, az súlyos bűncselekmény: felségsértés. Fő- és vagyonsztés, hadd ne folytassam. – Farkasszemet néztek. A nádor arca mintha hízott volna.

– De ön, ki tudja miért, még mindig szimpatikus nekem. Hajlandó vagyok leegyszerűsíteni a kérdést: ott volt-e Szolártsik Sándor Abaffy kertjében? Vagy akar inkább arra válaszolni, melyik ellenségével találkozott Abaffy kertjében?

Esetlen a humorod, ez Habsburg tulajdonság – gondolta József, és ezt válaszolta:

– Csupán azzal az ellenségemmel, akiről olykor kiderül, hogy én magam vagyok.

– Haha! – kacagott fel kissé erőltetetten Sándor Lipót. – Ezt, ugye, tekinthetem beismerésnek is? Még kiderülhet a fekete bárányról, hogy a szőre alatt ő a legfehérebb? – csettintett az újjával. – Csak egy szót kell ideírnia: „igen”, és ki fog fehéredni, garantálom! – Ismét csönd, József egy bamba angyalt bámult a mennyezet freskóján. – De ha fekete akar maradni, úgy is jó – és újra gúnyosan tette hozzá –, tanár úr... A tanórának vége. Kísérjék ki!

Ezúttal a katona csak a Vár Bécsi kapujáig kísérte Józsefet. „Mire vár, hogy-hogy nem tartóztatott le?” Azon tűnődött, ki lehetett a feljelentő a szabadságfát körbetáncolók közül. De úgy ítélte meg, az lenne jó, ha sose tudná meg. Hiszen azt kéri számon rajta, ami csak a felfokozott képzelet volt, egy álom, egy vízió, amiről minden ott lévő tudta, hogy nem a valóság...

Hirtelen az az érzése támadt, el kell búcsúznia városától... Jó darabot sétált már, amikor valaki a nevét kiáltotta. Megfordult: Koppi volt az, az ő legkedvesebb professzora. Szívélyesen üdvözölték egymást. (Koppi szeretett az utcán csevegni, a rossz nyelvek szerint sétáltatás közben a nagy lompos kutyájához, akit Rousseau-nak hívott, hosszú monológokat intézett előadásából.)

– Mit szól, öcsémuram, milyen rendes ember a mi Sándor Lipótunk! Jól tette a Diéta, hogy ezt a zöldfülű Habsburgot választotta az ország nádorának, nemde, keresztülvitte, hogy a megyegyűléseken ezentúl is lehessen magyarul szónokolni... Szép dolog! Megfogtuk az Isten lábát vele, nem gondolja?

Csak egy minden ízében tudományos fő tévedhet ekkorát, gondolta József. Manapság az igaz emberek erről ismerik fel egymást, mármint a tévedésük természetéről... De furcsa volt, hogy tegnap az Abaffy kertjében Koppi még „veszélyes óriáscsecsemőnek” nevezte az ifjú nádort. De hát mi történt tegnap este óta? Tegnap este ő még legszívesebben az egész emberiséget magához ölelte volna – s mi maradt ebből mára?

– Mit szólna, kedves öcsém, ha meghívnám egy bécsi kuglerra? Tudja, itt a Szarvasban ez itt most az újdonság... S én édesszájú vagyok, mint általában a tudósok... Jöjjön, ne keresse magát!

A professzor leült egy takaros asztalkához. A felszolgáló már hozta is a süteményt egy fényes tálcán, rajta az uralkodó arcképe csillogott, szinte fenyegetően. Ám a professzor keze remegett, a finom sütemény a földre esett. Ez az ember fél. Mi több, retteg – gondolta József.

Gyengéd sajnálatot érzett, de mogorván csak annyit mondott: nem szereti az édességet... Aztán hirtelen gyanú hasított a lelkébe. Lehet, hogy épp e nagy-szerű példaképe adta fel őt? Nem, az lehetetlen, perelt is rögtön önmagával.

– Van egy másik ajánlatom is, édes fiam: nem lenne kedve az én tanszékemre jönni, famulusomnak?

Ez nagy megtiszteltetés volt! Tegnap még örömmel kapott volna rajta József. De most? Mintha mélység felett lebegne ő is, mely minden pillanatban elnyeléssel fenyegeti... Sándor Lipótra gondolt, és a vérszomjas szfinx jutott eszébe, aki Théba felett trónol, és szép ifjú arcával bűvöli halálra áldozatait...

– Miért pont én?

– Ismerlek, öcsém. A tudásod alig marad az enyém mögött. Ráadásul a mi kissé kócos magyar nyelvünket is oly szépen, szabatosan beszéled. Ez lenne méltó stallum neked, elhiheted... Na jó, nem kell azonnal válaszolnod, keres

fel, ha döntöttél, édes fiam... – s a kis köpcös ember, befván a második Kuglert, már ment is a könyvmolyok hajlott járásával. Egy rozoga test a halhatatlanságnak, gondolta József: ha elfogadom az ajánlatát, talán rám is emlékeznek majd száz év múlva – de cserébe a kék szemű Szfinx bizonyly minden lélegzetemről tudni akar majd... Hogy bírnam én azt ki? Túl büszke vagyok ahhoz, túl sebezhető... De cserben hagyni Koppit? Az is milyen méltatlan dolog lenne! És eszébe jutott a megoldás: Szolártsik. Bizonyos, hogy a barátja alkalmasabb lenne famulusnak. Szorgalomban tútesz rajtam, gondolta, bármikor képes lelkesedni a tudomány szolgálatáért, mert nem gyötrik az övéhez hasonló kétségek... Máris indult hozzá.

Szolártsik a pesti Váci utca elején lakott, a Nagy Híd utca betorkollásánál, ahol a Halpiac árusai tucatnyi nyelven kiabálták a dunai szélbe portékáikat. (Mindig élvezettel hallgatta ezt az üdítő hangzavart, a szavak s a lelkek egybeforrasztó műhelyét.) A kis copf stílusú ház kapuján nem volt már kopogtató, így ordítania vagy dörömbölnie kellett a bebocsátást kérőnek. Ezt tette József is, mire a kapu magától kinyílt. Felcaplatott a recsegő falépcsőn, de a szobában senki. Bevetetlen ágy, az asztalon ételmaradékok, a padlón szétszórt, teleírt papírlapok és könyvek. Minden arra utalt, hogy barátját valami hirtelen esemény távolította el, feltehetőleg erőszakosan.

A szíve a torkában kalapált a hirtelen rátörő félelemtől. Esze azt súgta: ilyen az, amikor kedvenc olvasmányom, az emberfaló Leviathánról szóló mese valósággá válik.

Futva tette meg a Hajóhídhöz vezető utat, futás közben részegekkel ütközött. Egy utcai őrjárat jött szembe. Az őrmester látásból ismerte Józsefet, kérdezte, mi baj, s ő azt kiáltotta:

– Eltűnt a barátom, Szolártsik joghallgató!

Mire amaz, kacsintva, jópofásan:

– Hujnye, doktorandusz? Akkor legelőbb a vigalmi házakban kéne keresni, komám uram!

A legrosszabb döntést hozta, hogy visszafordult. Csak Sáraért aggódott: nehogy mielőtt hazaér, tévedésből vagy slamposságból őt vigyék el... Megszaporázta a lépteit, mert minden szembejövő embernek két arca volt: egy jelenlegi és egy időskori. Így József láthatta, hogy fog majd kinézni az illető öregkorában – talán a mostani bűnei miatt, gondolta. (Valahol olvasta, hogy az ember arca idővel felveszi jellemét. Az ő fizimiskáján is bizonyly megláthatja majd az utókor, ha ő most feladná Szolártsikot. Ez a legrosszabb bennetek, gondolta. Hogy arra kényszerítitek áldozataitokat, szakítsák kétfelé agyukat-lelküket.)

Odahaza Sára rémulten néz Józsefre, nem szól egy szót se, csak remegő ujjal kifelé mutat: „Gyorsan tűnj el!” József körülpillant, úgy téve, mintha nem értené. S ekkor valami néma vezényszóra mindenhol – a szekrényből, az utazóládából, a függöny s az udvar bokrai mögöl – katonák ugranak elő. Körbeveszik, ideges szuronyukat szegezve mellének. Elsőre mosolygató a hadfiaknak ez a rettegése a szellem kiismerhetetlen emberétől, és József nem is állja meg egy halvány mosolyféle nélkül.

– Ófelsége kegyes parancsára... – kezdené a leckét a trupp vezetője, egy vaskeresztes őrmester. De József leinti:

– Ne folytassa. Indulhatunk.

– Indulni? Hová? – sikolt fel Sára. Senki nem válaszol, csak a vaskeresztes intésére két legény hősünk lábára kattantja a nehéz vasbilincset. Sára halk zokogása közben két legénynek is tartania kell a súlyos golyóbist, hogy a fogoly

felszállhasson vele a rabszállítóvá alakított parasztszekérre. A Várba menet, miközben a kerekek a budai macskaköveken rázzák makacs fejét, József hidegen állapítja meg, hogy a félelme elszállt. Mert végül is, *kívülről nézve*, csupa mulatságos dolog történt vele. Mulatságos volt az Abaffy kerti ünnepéye. A szabadságfa megsüvegelése. A franciára festett százéves tölgyfa körbetáncolása. Meg hogy mind polgártársnak szólították egymást! Mulatságos Szolártsik hirtelen eltűnése. És mennyire mulatságos az ő letartóztatása is a bohózatba illően rettegő hadfiak által! Hát még az a harcsabajszú, düllelt szemű stájer tisztcske, aki a börtönné alakított ferences klastromba érkezéskor, miközben a nedves falhoz láncolta Józsefet, azt kérte tőle: mondjon már valamit magyarul. Mire hősünk ezt mondta: „Szeretlek, Sára.” A stájer a fejét csóválta:

– Donnerwetter, micsoda érthetetlen nyelv, hogy engedélyezhetik ezt??

Szolártsikot legközelebb egy székhez kötözve látta, a Generális kaszáló nevű mező vesztőhelyén. Azóta be se kell hunynia a szemét, hogy előtte legyen, ahogy a pallos lesújt a fejére, és vérpatakban fürösztli kedves arcát, makacsul felmeredő szöghaját, melybe a hóhér belemarkolt, úgy mutatta fel a szájtáti sokaságnak. És újra látja az azt megelőző percekét is, ahogy barátja feláll a hóhér szekeren, és beszélni kezd a néphez, amely lehurrogja őt, majd tapssal fejezi ki tetszését a szörnyű látványossághoz. Igazából azóta is látja, ha akarja, ha nem, szüntelen. És hallja a nép önfeladt tapsát, az imitt-amott felcsendülő kéjes kacagást. Mindez őrjítően visszhangzik agyában, és átcsap a démon hangjába: gyűlöld az emberiséget, gyűlöld, gyűlöld!

Három év múlva szabadult. Fogalma sem volt, mi lett azokkal, akik vele együtt boldogok voltak Abaffy kertjében.

Amikor tehát letelt a három év, amire a tengerkék szemű Habsburg elnöklétével összeülő Hétszemélyes Tábla ítélte, a morvaországi Obrovic börtönnének udvarán levették lábáról a bilincset. A faluban híre ment, hogy elengedik a híres államfogyót. A főtéren tömeg gyűlt össze, „királygyilkoló!”, kiáltotta egy legény, és követ hajított a börtön által bérelt parasztszekérre, de Józsefnek sikerült félrehajolnia. A többség néma közönnyel bámulta a rongyos mentében a szalmán üldögélő foglyot. József arra gondolt, mi lenne a világból a közönyösök nélkül. Talán elviselhetetlen lenne, ha az igazságosztók szabadon szerezhetnének elégtételt végtelen sok gyötrelmükért. Napok alatt felrobbanna a mindenség! S innen nézve ez a világ, a közönyösök mostani világa talán mégsem a lehető legrosszabb. Többször is elképzelte, milyen lesz ez a nap. A szabadulás szárnyaló, boldog napja... De most valami álmosító súlyt érzett. Alig bírta felemelni a fejét. Mintha az életéből ellopott, megkövesült napokat Krisztus-keresztként hordaná a vállán...

Pest határában aláírták vele, hogy nincs követelése az Államkincstárral szemben. Csak ekkor szállhatott le a rázkódó szekérről. A rabszákját úgy dobták utána. Nem messze attól a helytől, ahol annak előtte a nádor aranydíszes kocsija várta. Hősünk első útja – hová máshová? – a Márványmenyasszonyba vezetett. Az első ember, akivel belépve összeütközött, Baumwoller úr volt, aki látható ijedelemmel nézett végig a rongyos kabátú emberen. Kijelentette, hogy nem ismerik egymást, és a vendéglő különben is zárva van. – Sárahoz jöttem, a felszolgálóhoz, és ne merjen az utamba állni, söpredék! – morogta József, és fenyegetően meglengette dohszagú zsákját.

– Itt nem dolgozik semmiféle Sára... Szíveskedjék az úr távozni! Különben...

A folytatást József már nem hallotta. Elszorult szívvel Pest felé indult. Útba ejtette a Generális kaszálót. *Azon a helyen* akart leülni, hallgatni a föld

sóhaját. Emlékezett, hogy a mezőnek valahol a Vár nyugati sarka alatti részén kell lennie. De ott semmi nem mutatott a kivégzés helyére: néhány csenevész mezei virág fuldoklott a derékig érő gazban. Letette a zsákját, és épp ráült volna, amikor kaszasuhogást hallott. Egy ember, csontváz-sovány, vágta a füvet. Még kőhajításra volt tőle, de a férfi, abbahagyva a kaszálást, rászólt:

– Erre csak a generális úr alkalmazottai járhatnak, hallja? – Aztán, hogy József nem szólt, csak átnézett a feje felett: – Az úr kicsoda? – Majd, meghallva nevét, rácsodálkozott: – Lehetetlen, hisz azt lenyakták! Ott folyt el a vére, az alatt a csenevész rózsabokor alatt... Kend csak egy tolvaj csavargó lehet, hát hordja magát innen!

Pruzsinszky soká nézte a rózsát, aminek az ő véréből is nyílnia kellett volna. Megbocsátott magának, és boldogságérzése támadt. A terézvárosi házhoz indult. Meg se lepődött, hogy már nincs meg, s a helyén kétemeletes palota pöffeszkedik. Egy bizonyos Danhauser úr császári és királyi bútorkereskedése, ahogy a német nyelvű felirat hirdette. Danhauser úr, megpillantva a torzonborz zsákos embert, villámgyorsan leeresztette kirakata rolóját, nehogy a fickó piszkos keze összefogdossa a tükörfényes cs. és kir. bútorokat.

Két utcával odébb az egyetem bronzkapuja nyitva csalogatta. Még délután volt, Koppi professzor ilyenkor lapozgatja az emeleti szobájában a kövér, poros köteteket. De csak a portáig jutott.

Nem akart hinni a szemének. A portafülkéből az a harcsabajszú stájer jött elő, aki, miközben a felettébb furcsa magyar nyelv iránt érdeklődött, oly szakszerűen láncolta falhoz az államfogyokat.

– Kit keres? – bámulta most résnyire húzott szemmel a zsákot cipelő komor alakot.

– Koppi professzor urat. A szobájában van... Nem kell felkísérnie, ismerem a járást.

– Itt semmiféle Koppi nem tanít, uram! – mennydörögte a harcsabajszú.

– De én rá csak emlékszik, nem?

– Donnerwetter, tünés innét!

Józsefet az ájulás környékezte. Valahova le kellett raknia ezt az agyonfáradt testet, de nem itt, e rabul ejtett egyetem előtt. Eszébe jutott az új Fűvészkert, ahol emlékezete szerint a bukszusok közt kényelmes padok vannak. Belépve a kert sövénykapuján, rögtön a nagy vízmedencéhez ért. Vízililiomok úszkáltak komótosan a víz színén, egy örök béke csendes jeleként. Csendes ország lett ez, gondolta József, ahogy a fűre engedte zsákját. Ahány embert eddig ma láttam, mindből a fenyegető csönd szivárgott.

A szép szabályosra nyírott bukszusok közt e késő délutáni órán senki se járt. Egy padhoz közeledett, rabzsákját immár kényszeresen maga után vonszolva. Hirtelen egy nőt vett észre az árnyékos fűvön. A hátán feküdt, egy könyvet olvasott. Egy nő – egy könyvet... Nemigen látott még ilyet. Ahogy közel lépett hozzá, láthatta az arcát: Sára volt az!

Egymásra borultak a májusillatú fűvön.

– Látod, megtanultam olvasni – súgta Sára a könnyei között –, mert tudtam, hogy visszajössz.

És Pruzsinszky arra gondolt: mégis volt értelme az egésznek. Ferencesek kolostorának, Kufsteini várbörtönnek, Obrovicnak: egy ember megtanult olvasni! Sára csodálkozva nézte ráncolt, mogorva homlokát, amelyre a bokrokon átsütő nap hirtelen különös fényjelet rajzolt.

CSUDAY CSABA

Ahogy haja, körme

Ahogy haja, körme nő tovább
 a távozóknak, úgy élnek tovább
 szekrényben lógó-lapuló ruháim,
 ha már nem leszek. Ott ácsingóznak,
 várnak fogasokon, rendben
 összehajtván, s talán reménykedve is,
 hogy még rájuk kerül a sor;
 legfehérebb ingem frissen vasaltan
 nyakkendőre vágják, netán esküvőre,
 apró, kék-fehér kockás nyári zakóm
 eseményt áhít, Bach-koncertet a szabadban,
 a tucatnyi csíkos, vászon és flanel
 hosszú ujjú irigyen nézi a lenge pólók polcát,
 a vékony és vastagabb trikókat,
 mert régóta ők az uralkodók,
 egy-két sí-garbóval kombinálva;
 legszebb fekete öltönyöm (uraktól
 levetett, az eső sem hatol szövetébe)
 tudja, nem lát több ünnepet,
 gyászos színe mélyebb sötétbe hull,
 pulóvereim sem tudnak többé védeni
 a fagytól, alsóneműim hiába óhajtják
 intim tájaim melegét; ruháim lassan
 majd mélabúba esnek, s csak lógnak,
 lapulnak tovább, mintha haja, körme
 volnának az örökre távozóknak.

Elszökik a túlpárt

Percek alatt eltűnik a túlpárt,
 a mogyorók új, zsenge függőnye
 elfödi a törökvészi dombot, gyerekkorom
 felsejlő tájait. A réteket, a barlangos
 sziklát, a titkos lombsátrakat,
 a véres robbanások néma nyomait,
 a kökörcsinek tisztás-hallgatását,
 az első csókokat, a kemény lánykebleket
 a lépcsők hűvösében, a lopott, szösös
 őszibarackok édes csurranását, a kertünk
 metszetlen szilva-, mandula- és cseresznyeágait,
 a ribizlibokrokat, az óriásdiófák röptető
 koronáját, az elvadult rózsasalugasok illatát.
 A telek vastag havát, a sílécek és szánkók

sebes suhanását, a karácsonyok misztériumát,
a xilofon visszhangos futamait a meredek,
zúzmarás messzeség határán...
Már távol minden, de mégis ott a
túlpárt, ahová mindig odaérhetsz,
vagy ahová már soha oda nem érsz.

Várom

Apollinaire emlékének

Várom. Várom benneteket.
Hajnal van, felébresztettek a rigók.
Lenn a kert, az erdő: üvölt a zöld.
Pedig halott. A tó is. Jajgat a csalogány.
Mára ígérték. Remélem, ide is értek.
Várom rátok, immár éberem.
Kérem, hozzátok a Könyvet is, és
hozzátok a lepréselt hangszálat.

Feltartott kezekkel

Feltartott kezekkel állnak a fenyők,
gyökerük megroppan féltükben,
a kastélypark kútjából rigó: visszhangos
sikoltás, a gyerekkor meggörbedt kincsei.
Fénykavicsok az idő málló partjain.
Itt állunk, feltartott kezekkel.

Szigliget, 2022. május

KRIZBO (KRIZBAI GERGELY)

Nem tipikusan a tipikusról

Herkli Mátyás Barnabás művészete

„A tipikus valami szokványos, mindennapi eset, ami egy embernek vagy dolognak a jellemző, rendszeres megnyilvánulása. Például tipikus reggeli a vajás kenyér, a megfázás tipikus tünete az orrfolyás, egy tipikus amerikai film happy enddel végződik. A tipikus szó a latin *typus* (= ismétlődés, minta, kép) szóból származik, ami pedig a görög *tüposz* (= vésett minta, lenyomat) szóból ered.”

BEVEZETŐ

Azt gondolom, talán nem nehéz elképzelnünk azt a szituációt, hogy a Balaton valamelyik szabadstrandján ücsörgünk, egyik kezünkben egy üveg sör, a másikban egy sajtos-tejfölös lángos, utóbbiról épp az imént állapítottuk meg, hogy rohadt drága – „*horror-áron van*” –, mint minden a Balatonon. Hunyjuk be a szemünket egy kicsit, és kezdünk el gondolkodni: melyek a mi tipikus balatoni élményeink?

Számomra a nyárfák suhogásának hangja reggelente, abban a fenyvesi lakásban, ahova olykor nyaralni megyünk. A küzdelem az óriáspókokkal, amik nyár elejére ellepik a teraszt. Az átázott, megpuhult farámpa, amin keresztül eljutunk a hideg fém lépcsőig, melyről aztán beszélünk a déli part sekély Balatonjába, ami egy kicsivel még sekélyebb lett tavalyhoz képest. A homokozóban szétdobált játékok: színes műanyag lapátok, vödörök és mindenféle formájú homokformázó eszközök. Az örökös vergődés arról, hogy mikor jönnek le a nagyszülők legközelebb, hogy melyik testvér mikorra foglalta be a lakást, és hogy abban az életnek nevezett örületben, ami átítatja minden pillanatunkat, mikor tudunk egy kis időt kiharapni azért, hogy átázott fürdőgatyában, covid-mintás bögréből iszogassunk macikávé a teraszon.

Aztán van egy másik kupac élmény, ami szintén a Balaton, de nem kötődik egy üdülőtelpet mindennapjaihoz, és talán közelebb áll ahhoz a világhoz, amiből Herkli Matyi is építkezik a balatoni sorozatában – a tipikus balatoni élményhez, minden magyar kollektív tapasztalatához. A kis magyar tenger abszurd, lángosízű világhoz.

Közel kétszáz éve látogatjuk rendszerszerűen ezt a helyes kis tavat mi, magyarok, és ez a történet is, mint oly sok minden, a vasúttal kezdődött. A reformkortól kezdve a fürdőkultúra fejlődése jelentős változásokat hozott a térségben, amikor a gyógyforrások és a közlekedési infrastruktúra fejlesztése révén egyre több látogató érkezett a Magyar Tengerhez. Az első vasútvonalak megépítése fellendítette a turizmust, új fürdőtelepek jöttek létre. A trianoni döntés után a Balaton nemzeti szimbólummá vált, de igazán csak az 1920-as években kezdődött a balatoni turizmus demokratizálódása: a középosztály és a munkások számára is elérhetővé váltak a tó kínálta pihenési lehetőségek. Az 1960-as évektől a Balaton újabb aranykorát élte, nemcsak a magyar, hanem a kelet- és nyugatnémet turisták egyik fő célpontjává vált, ami jelentős fejlesztéseket és a helyi gazdaság fellendülését eredményezte. Ennek az aranykornak a nyomai a mai napig felfedezhetők a szabadstrandokon, a part menti „éttermekben” és 2020 óta Herkli Mátyás Barnabás rajzain. Na, de ne menjünk ennyire előre. Először is ismerjük meg az alkotót magát.

KICSODA MÁTYÁS?

1987-ben született Zalaegerszegen, ahol viszonylag gyorsan kapcsolatba került a művészekkel – egész konkrétan az építészettel. Nagybátyja neves belsőépítész, így, mivel Mátyás is érdeklődött a mindenféle képcsínálás iránt, magától értetődő volt, hogy építésznek megy.

A szülei azt mondták neki, hogy ha szeret rajzolni, akkor építésznek kell lennie. Nemes László képzőművész volt a mestere. Matyi ekkoriban hol a felvételre készült, és ábrázolni igyekezett a világot, hol pedig Nemes Laci művészeti kurzusain járta az önkifejezés útját – amit érthető okokból sokkal vonzóbbnak talált, mint a kockológiát.

A cikkem előtt interjút készítettem vele, amiben elmesélte, hogy már akkor is a történetmesélés érdekelte – igaz, kiderült, hogy az emberi karakterek annyira nem mennek neki, ami különösen ironikus a későbbi munkáinak tükrében. Mindenesetre Mátyás építésznek jelentkezett a soproni Alkalmazott Művészeti Intézetbe, ahol 2006-ban kezdte meg tanulmányait – az övé az utolsó olyan évfolyam, ami öt éves, osztatlan egyetemi képzésben tanulta a művészetet. Ekkor úgy nézett ki, Matyiból építész lesz.

Először 2009-ben találkoztam vele, amikor én is az AMI-ba jelentkeztem. Tisztán emlékszem a történetre: este, sötétedés után érkeztem Sopronba az akkori barátnőmmel és egy cimborával, aki egy évvel korábban kezdte az egyetemet. Leszálltunk a vonatról, és az első dolgunk volt megkeresni az AMI épületét, hogy másnap reggel már tudjam, hova kell majd mennem. Ekkoriban még nem volt mindenkinek okostelefonja – így nekem se –, még lehetséges volt az ún. eltévedés. Mikor odaértünk, egy vörös hajú srác kocogott el az egyetem épülete előtt, akit történetesen ismert az egyetemista cimborám. Csak nagyon röviden beszéltünk: bemutatkozott, majd mikor elmondtam, hogy ez lesz az első felvételem, legyintett. „Nem fognak felvenni, elsőre senkit sem vesznek fel. Mondjuk engem felvettek” – elvigyorodott, majd továbbkocogott. Másnap felvételiztem. „Megmutatom én annak a p*csnek, hogy engem fel fognak venni!” – gondoltam magamban. Majd pár héttel később megkaptam a levelet: valóban nem vettek fel. Ez volt az első találkozásom Herkli Mátyás Barnabással – ő volt az éjszakai kocogó. Matyi ebben az időszakban, a tizenöt évvel későbbi interjúnk tanulsága szerint, fülig szerelmes volt az építészetbe. Még ekkor is úgy nézett ki, hogy építész lesz belőle.

„MÁR MEGINT ITT VAN A SZERELEM...”

Matyi művészetének alakulása hasonlatos a szerelem és a házasság természetes folyamataihoz. A beszélgetésünkből kiderült számomra, hogy az építészet kicsit olyan lehetett számára, mint egy előre elrendezett házasság, amit tulajdonképpen elfogadott, sőt meg is szeretett. Az AMI-ban óriási lelkesedéssel vetette bele magát monumentális építészeti projektekre – és ki mondottan jó is volt benne. Mentora ekkoriban U. Nagy Gábor Ybl-díjas építész, a regionalizmus hazai pápája, aki ekkor még az AMI igazgatója is volt egyben. Matyival semmi másról nem lehetett beszélni, csak az építészetről. Mi, akik a környezetében voltunk, az úgynevezett barátai, a mai napig az „ekkora egy ember” szókapcsolattal írjuk le ezt a korszakot: Matyi egyszer feltartott egy alkarnyi méretű, furcsa, geometrikus makettet, majd ujjbegyeit a milliméternél is közelebb húzta egymáshoz. „Ha ez egy épület, akkor ekkora egy ember.” Az építészek mindent építeni akarnak: házat, iskolát és könyvtárat, persze, de verset, irodalmat, társadalmat és közösséget is. Matyi is ilyen volt – falta a könyveket: Italo Calvino, Umberto Eco, Herman Hesse, Jose Saramago. Belebolondult a japán metabolista építészetbe, ami az építészeti elgondolásának szellemi alapját adta. Akkoriban semmi, de tényleg semmi nem tudott volna meggyőzni arról, hogy Matyi előtt van más pálya, mint az építészet.

Aztán Matyi találkozott a házasság-szerelem analógia másik archetipikus alakjával, a szeretővel, amely egy animációs filmfesztivál formájában érkezett meg az életébe.

Interjúnkban azt mondta, olyan élmény volt ez neki, mintha „egy oázisra talált volna a sivatagban”. Az új szerelem először csak egy-egy gondolat erejéig jelent meg a munkájában. Aztán szép lassan az építészetébe is elkezdett beszivárogni az animáció. A tervlapokon az egyvonalas ábrák mellett karakterek jelentek meg, figurák, apró karikatúrák, történet-törmelékek. Sőt, a házai is egyre erősebb narratívát kaptak. Matyi elkezdte az olvasásélményeit beleszőni

ezekbe a geometrikus tömbökbe. A házai illusztrálni kezdték Calvinót, Ecót és a többieket. Lehetetlen terek, furcsa építészeti megoldások. Matyi azt mesélte erről, hogy az volt a célja, hogy az építészeti terek segítségével mutassa meg az embereknek, hogy neki milyen érzést, sőt téri élményt nyújtott egy-egy könyv elolvasása. Egy pillanatra úgy nézett ki, hogy talán az építész is lehet alkalmas platform az illusztrációra.

Aztán Matyi és az építészet házasságát egy nem túl jól sikerült diplomavédés megsemmisítette: mentorai, az isteni dicsfényben tündöklő építészek, azt mondták neki, hogy az, amire használni akarja az építészetet, arra nem alkalmas. A házasság közte és az építészettel között felbomlott, Matyi pedig azt tette, amint minden férfi tesz ilyenkor: a szerető, az animációs film felé fordult.

A Corvin rajziskolában tanult animációt – annak is a lehető legklasszikusabb formáját igyekezett elsajátítani. Tanulmányai során Nemes Laci és U. Nagy Gábor után újabb mentorokra talált Turai Balázs és Muszka Máté Gergő személyében. Ahogy ő fogalmaz, ki tudták belőle hozni azt az ember, aki jól tudja csinálni az animációs filmeket.

Építészként otthonosan mozgott a pauszpapírok világában, így az animációs fázisokat kézzel rajzolta, idegenkedett a digitális megoldásoktól, és kerülte a trendeket... szóval mindent elkövetett, hogy ellene menjen az uralkodó animációs *zeitgeist*nek. Az ebben az időben készített, képtelenül gyönyörű film-előzetese, egy Italo Calvino-novella, *A Hold távolsága* lehetséges animációs feldolgozását mutatta be.

A Corvin suli mellett alkalmi építészeti munkákat végzett, hogy finanszírozni tudja a tanulmányait. Aztán Matyi számára viszonylag gyorsan kiderült, hogy az animációs film többembere műfaj – bizony a szeretődnek más szeretői is vannak –, micsoda meglepetés! A rajzi világból nem engedett – mint mondta, nem akarta még egyszer elkövetni azt a hibát, hogy a saját választott formavilágában kompromisszumot köt. Így viszont kis túlzással lehetetlenné vált számára, hogy egyedül befejezen egy filmet. A szerelem elpattant, Matyi pedig visszakullgott az Építészethez. De persze már semmi nem volt olyan, mint régen.

Dolgozott egy darabig építészirodákban, foglalkozott házak felmérésével, tervezett ezt-azt, de – ahogy mesélte – a tervlapok szélein időközben újra megszorodtak a rajzok, az illusztrációk, a figurák... annyira, hogy végül csak a figurákkal telerajzolt papírok szélén maradt hely az építészeti terveknek.

Aztán nagy sokára, 2020 környékén Matyi végre eldöntötte, hogy elég az előre elrendezett házasságokból, elég a mentorokból, a feleségekből, szeretőkből és ebből a sok hülyeségből. Legyen már végre vége ennek az egésznek! Teljesen felhagyott az építészettel meg az animációval, és az összes félretett pénzét arra tette fel, hogy művésszé váljon. Matyi végre megtalálta az illusztráció műfaját – egy alkoholtól, tesztoszterontól és férfi barátoktól terhelt balatoni nyaraláson.

„NEKEM A BALATON...”

Amikor azt írtam feljebb, „mi, Matyi barátai”, akkor egészen konkrétan négy srácra gondoltam: egy üvegművész-restaurátorra, egy 3D animátor-formatervezőre, egy grafikus-formatervezőre, illetve magamat is ebbe a csapatba sorolom. A magunk területén mind a négyen viszonylag ismert alkotók vagyunk. Mindenkiről jelent már meg itt-ott cikk vagy publikáció – kiről több, kiről kevesebb. 2018-ban döntöttük el, öt évvel az egyetem befejezése után, hogy nem volna rossz időről időre újra összejönni. Szóval azóta minden nyáron elmegyünk együtt a Balatonra, kiveszünk egy házat, ahol ki-ki elsírja-elmeséli-elüvölti, hol tart az életében. Közben társasozunk, beszélgetünk az életről, és természetesen fröccsözünk. És lejárunk a Balatonra, hogy képbe kerüljünk a nyugdíjas német turisták fürdőruhadvatjával kapcsolatban. És valahol ezen a tengelyen – Matyi saját bevallása szerint 2020 körül – egy, a medenceparton elfogyasztott

délelőtti sör-whisky kombó társaságában jött rá arra, hogy fel akarja dolgozni a Balatont egy illusztrációs sorozatban.

Eddigre Mátyásnak elkezdett kialakulni az úgynevezett stílusa. Egy rajzi világ, amiben egyaránt fellelhetők az építészetből átemelt, precíz szerkesztési elvek, az animációs filmekből „kölcsönvett” karakterjegyek és azok az egyéb vizuális élmények, amik Matyit érték addigi pályája során. Az építész- és animációs korszakból ismert hatalmas pauszok helyét átvették a keresztben-kasul összefirkált, sárgás lapú noteszek, amikből Matyi végleg száműzte a tervrajzokat és fázisokat – a helyükre arcok, groteszk, furcsa irányokba csavarodó figurák, viccek és karikatúrák, mindenféle gyermek poénok kerültek. Egymás után töltötte meg az újabb és újabb füzeteket, amikben egy sajátos gondolkodásmód formálódott. Matyi felszabadult, egy olyan ember rajzai voltak ezek, aki végre tényleg azt csinálja, ami a legnagyobb örömet okozza neki.

Már ezekben a munkákban is feltűnt egy különös ellentmondás, ami egyébként Mátyás egész személyiségét kísérti. A forma és a tartalom sajátos ellentmondása, ami szerintem a mai napig különlegessé teszi Matyi munkáit. A viccek olykor a Ludas Matyi hetilap – nomen est omen, ugye... – poénjait idézték. Vagy ha valamivel gonoszabb akarok lenni, akkor a Móricka magazint. Obszcén, gyermek, naiv és játékos örületek. Ugyanakkor olyan vizuális világ jellemzi ezeket a rajzokat, amik egészen más polcra tették Mátyás illusztrációit, mint az egyszerű humorlapok karikatúrái. A legnagyobbakat idéző vonalvezetés, a tökéletesen kiszervezett arányok és a szokatlanul műves megoldások ugyanannyira jellemzőek voltak ezekre a képekre, mint a teljesen lökött poénok és az altesti humor.

A GRAFIKUS, AKI KARIKATÚRÁKAT ÉPÍT

Megkérdeztem Matyit, kik inspirálták – én Réber Lászlóra vagy Vajda Lajosra tippeltem volna, de ő egyből rávágta Kondor Béla és Szalay Lajos nevét. Nekem Kozma Lajos neve merült fel Matyi munkássága kapcsán. Hiszen Kozma – bár őt elsősorban építészként ismerjük – lenyűgöző grafikus is volt egyben, éppen olyan határok közti figura, mint Mátyás.

Mátyás munkamódszere sajátos hibrid, az animációs technikák, az építészet és az illusztráció hármasa között egyensúlyoz. Hónapokig dolgozik egy-egy rajzon: már az eredeti skicceken is vonalzóval, 0,05 mm-es csőtollal és képtelen alapossággal, szakkifejezéssel élve „szöszöl”. Ha megjelenik a rajzain valamilyen térbeliséget sejtető látvány, azt izometriában, az ábrázoló geometriára jellemző alapossággal szerkeszti meg. Aztán a skiccek átvilágítóasztalra kerülnek – az avatatlan szemlélő joggal hiheti, hogy egy építészt vagy animátort lát munka közben.

Megfigyeltem, hogy Mátyásnál igazából soha nem fejeződik be egy-egy rajz. A képei a folyamatos átalakulás állapotában vannak. A skiccekből készül ugyan egy „letisztázott” grafika, amit toll és színes ceruza technikával tölt meg élettel, majd a kép méregrágra keretbe foglalva várja a vásárlót. A legtöbb alkotó esetében ezután egy újabb rajz, egy újabb mű, egy újabb kép keletkezik, de Mátyás ebben is kissé egyedi, szokatlan úton jár.

Egy-egy skiccből ugyanis több letisztázott rajz születik: újra és újra feldolgozza ugyanazokat a képeket az átvilágítóasztal fölött! Mint mondja, mindig kicsit változtat, finomít, módosít a legutóbbi tisztázás utáni állapoton, míg végül a tizedik-huszedik-századik verzióra teljesen átalakulnak – vagy kikristályosodnak? – a képek.

Ez egy újabb érdekes ellentmondása az alkotói személyiségének: Matyi az egyedi illusztrációk világánál állapodott meg, de egy-egy képéből verzió-sorozatokat készít, pont olyan logika mentén, mintha egy animációs film képkocáin dolgozna. Mégis, mikor arról kérdeztem, hogy visszatérne-e az animációhoz, azt mondta, ez ennél kicsit bonyolultabb helyzet. Nem tudna egyedül befejezni egy filmet, és nincs annyi pénz a világon, amiből ki lehetne fizetni egy olyan stábot, ami a választott technikával el tudna készíteni egy mozgóképes Herkli-művet. Már egy rövidebb filmhez is egy kisebb csapatra lenne szüksége.

VÁLTOZÓ VÁLTOZATLANSÁG

Most, hogy már talán kicsit ismerjük az alkotót, már írhatok arról, amilyenek én személyesen látom ezt a furcsa világot, amiben Matyi művei léteznek.

Az egyetem alatt azt a feladatot kaptuk, hogy a kedvenc kocsmánk, a Csillag EzPresszó számára készítsünk arculatot: logót, plakátokat, mindenféle merch-terméket stb. A helyszín egy kedvelt győri vendéglátóhely, úgynevezett romkocsmá, ami közel száz éve fogadja a délutánoként sörre vágyókat. A téma sokat elárul a tanáraink fanyar humoráról és a mi diákkori szokásainkról: a gondolat valószínűleg az lehetett a feladat mögött, hogy ha már több időt töltünk a Csillagban, mint az egyetemen, akkor foglalkozzunk ott is az iskolai dolgainkkal. A helyszínt a környezetpszichológia, az építészet és természetesen részemről a tervezőgrafika eszközeivel igyekeztem megfogni-megérteni-feldolgozni. Annyiban egyébként sikeres volt a feladvány, hogy a társaságnak teljesen elment a kedve a Csillagtól, és testületileg átszokott a Fecskébe.

Ezzel együtt, a feladat során elkezdtem foglalkozni a kocsma világával, de valamivel analitikusabb, kevésbé *gyakorlati* eszközökkel. Tehát az unikum-sör-unikum-sör vegyes-technika helyett előkerült a vázlatfüzetem és a laptopom. Észrevettem például, hogy bár ez egy győri kocsmá volt, a pultot támasztó, asztalok körül ülő, a hely előtt cigiző alakok felidéztek bennem a soproni-szentendrei-budapesti-szegedi-kecskeméti kocsmaokban látott figurákat. Mintha ugyanazoknak az embereknek a különböző variánsai ültek volna az összes kocsmában, ahol valaha jártam. Ezeket nagyvonalúan kocsmái archetipusoknak neveztem el. Olyan figurák ők, akik bár mind egyedi individuumok, de egy pohár sörön keresztül nézve részeivé válnak egy kategóriának – egy ezer meg egy emberből álló masszának, ami egyszerre tartalmazza mindannyiuk összes tulajdonságát. Biztos vagyok benne, hogy bárki, aki ezt a szöveget olvas, találkozott már ezekkel a figurákkal, sőt lehetséges, hogy ő maga is közéjük tartozik. Hiszen ha teszünk egy lépés távolságot önmagunktól, és megpróbáljuk kívülről látni magunkat, mi is pontosan ilyen sztereotípiák vagyunk. Én magamat a fennhangon vitatkozó-feketébeöltözött-hosszúkabátos-művész egyetemista kategóriába soroltam...

Ez a fajta egyszerűsítés egyébként evolúciós tulajdonságunk. Ma már tudjuk, hogy az agy mintázatokat keres és egyszerűsít – sőt, mintázatokat kreál, hogy kezelhetőbbé tegye maga számára az érzékelt világ egyediségeinek összevisszaságát. És valahol ebben az egyszerűsítésben – de nevezzük inkább tipizálásnak – találjuk meg Matyi világát. Azt a perspektívát, ahonnan az ő rajzai közelítenek a Balatonhoz. Illetve ahogy távolodunk attól a bizonyos 2020-as medenceparti rozéfröccsös naptól, egyre több mindenhez.

„ITT FÖLFAL A LUCKOS BUTA BESTIA, EZ A FŐ-FALU A MOCSKOS BUDAPESTIA.”

(Akkezdet Pihai – *Hangerdő*)

Mátyás figyelme az utóbbi években a főváros felé fordult – ahogy ő mondja, a „körúti sálas értelmiség” felé. Egy könyvön dolgozik éppen, amihez kortárs írókat kért fel, hogy írjanak szövegeket – mesét, verset, prózát... – azokhoz a figurákhoz, akiket ábrázol. Sokat gondolkodtam azon, hogy vajon azon túl, hogy mi, emberek mind hajlamosak vagyunk az egyszerűsítésre, vajon Mátyásnak honnan származhat ez a meggyőződéses tipizálásra való hajlama. Főleg a történelem egy olyan pillanatában, amikor minden az individualizálásról, az egyéni különbözőségekről szól.

És ekkor eszembe jutott az a bizonyos alkarnyi, geometrikus makett és az „ekkora egy ember” szókapcsolat. Úgy érzem, Matyi egész alkotói gondolkodásmódjának közepén ott izzik valamiféle összegző, „felülről lefelé” szemlélése a világnak – ez határozta meg az építészetét, az ízlését abban, hogy Italo Calvino melyik novelláját filmesíti meg, és most azt, milyen témákat

dolgoz fel az illusztrációiban. A vágy arra, hogy a dolgokat valahogy egyben lássa, távolról, a legjellemzőbb tulajdonságaikra fókuszálva – de ezzel együtt rengeteg szeretettel, megértéssel és empátiával.

Kicsit olyan, mintha mesélne a figuráival. A Balatonon, Budapesten, kocsmákban, villamoson látott alakokból mesebeli karaktereket formál, kompozit-alakokat, akik ilyen-olyan tanulságokkal szolgálnak az életről. Felszededegeti a mindennapok történetmorzsáit, és esendő, gyarló karakterekké gyúrja össze őket.

Matyi nem elítéli azokat a figurákat, akiket ábrázol, hanem igyekszik bemutatni és megszerettetni őket velünk, nézőkkel. A munkája az erősen képgrafikai stílus mellett ebben különbözik a karikatúrák sztereotipizáló, sokszor lenéző vagy gőgös világától. Az alkotó kicsit nevet ezeken a figurákon, és szeretné, hogy vele nevessünk, de még véletlenül se a figurák kárára. Hiszen végső soron mi is ilyen figurák vagyunk – ahogy Matyi sok esetben a barátait, ismerőseit és önmagát is belehelyezi ezekbe a képekbe.

Sosem felejttem el neki, hogy egyszer megrajzolt engem és önmagát, ahogy mint két elveszett vándor, elkéseredetten nézünk körbe egy erdőben, ahol a fákról szépséges szép női mellek lógnak, mi pedig tanácstalanul igyekszünk eldönteni, melyiket szakítsunk le a bőség zavarában. Pedig egyébként mind a ketten több mint tíz éve boldog párkapcsolatban élünk a barátnőinkkel.

A rajzaiban keveredik tehát a valóság, a sztereotípiák, a vágyak és a mesék világa egy furcsa, geometrikus univerzumban, amiről nehéz eldönteni, hogy építészet, animáció vagy karikatúra. Bemutatja nekünk saját esendőségünket a mellszórét szárító strandolón, az egybefüredőruhában medenceparton balettozó német nyugdíjason és a melleket válogató borostás művészifjakon keresztül. Legyünk hálásak neki ezért!

**HERKLI MÁTYÁS BARNABÁS, Jobb ma egy medence, mint holnap a szezon vége, 2021, toll, színes ceruza, papír;
Addidealabdatnemadom, 2022, toll, színes ceruza, papír**

JUHÁSZ KRISTÓF

Mese a balatoni angyalokról

Hajdanában az egész Kárpát-medencét tenger borította. Pannon-tengernek hívták, és nagyon helyes, szilaj, vidám tenger volt, tele vízi manóval, vízitündérrel, tengeri sárkánnyal, repülő halal, beszélő örvénnyel meg amivel illik. Aztán a Pannon-tenger megöregedett, és szép lassan kisebb vizekbe szivárgott át. Gyermekei, a Kárpát-medence tavai, folyói, patakjai és forrásai nem vetekedhettek tenger anyjuk erejével és hatalmával, de azért ők is bátor, ügyes vizek voltak. Pannon-tenger egyik legkedvesebb és legokosabb gyermekét, a Kárpát-medence legnagyobb tavát Balatonnak hívják ma is.

Ki ne ismerné a Balatont? Kétféle ember van a világon: az egyik már volt a Balatonon, a másik oda akar menni. Na jó, van olyan is, aki ott lakik, mint a nádirigó, a hínárszakállú iszaptörpe, a vénséges tihanyi révész meg Matula bácsi egy másik meséből.

Régebben is úgy volt, hogy mindenki oda akart menni, a középkori török kisgyerekek egész nap toporzékoltak Isztambulban:

– Édesanyám, menjünk el a Balatonra, ott van a régi magyar királyok kincse, adjál kardot, adjál ágyút, menjünk kincset rabolni!

A Habsburg kisgyerekek is sivalkodtak Bécsben:

– Édesanyám, menjünk el a Balatonra, ott van a régi magyar papok minden titka, adjál csett, adjál ravaszsgot, menjünk titkot lopni!

Aztán mentek is, és hol sikerült, hol nem.

Mostanában békésebben megy a dolog: nem balatoni kincsekért meg titkokért sírnak a gyerekek, hanem lángosért, fagyaltért, gumimatracért meg vízibicikliért. Ezekhez nem kell fegyver, se cselvetés, legföljebb anyu meg apu pénztárcája – így szokott ez lenni békeidőben.

A tavak csodalényei is alkalmazkodnak a változó időkhöz, nincs másképp a Balatonnal se. Régen a balatoni angyalok sebesült harcosokat gyógyítottak, eltévedt vándorokat vezettek a helyes ösvényre, vagy vízi csaták hőseit istápolták. Manapság inkább lecsöppenő fagyaltokról, iszapba pottyánó papucsockról meg a szélel messze szálló törülközőkről és kétségbeesett gazdáikról kell gondoskodniuk.

Nicsak, ott szalad egy szép barna kislány! Akkora lángos van a kezében, mint a fényesség telihold a tó vizében kétszer! Fut a kislány, mint a szökellő őzgida, előtte a napozó kövér bácsi, akkora hasa van a bácsinak, mint a Kárpátok hegyvonulata, de a kislány átugorja, és nem ejti el a lángost! Fut tovább a kislány, mint a zuzmóevő hegyi kecske, előtte a napozó kövér néni, akkora hasa van a néninek, mint a Csomolungma havas csúcsa, de a kislány átugorja, és nem ejti el a lángost! Fut tovább a kislány, mint a szél meg a gondolat, előtte három napozó kövér néni, de lehet, hogy az egyik bácsi, akkora hasuk van így egyszerre, mint az óriási Ararát hegység, amin még Noé apánk bárkája is fönnakadt! És a kislány nem ugorja át, hanem megbotlik, elesik, hatalmas hasakon bukfacezlik át, és elejti a lángost, rá a domborodó pocakokra! Jaj, de forró a lángos! Jaj, de hideg a tejföl! Jaj, de csíp a fokhagyma! Sipákolnak, jajgatnak a nénik-bácsi, némelyik még káromkodik is: hogy az a mélységben matató világháborús vízibicikli rozsdás küllőjének a csapszege cakkozna ki a fülét annak, aki még a Balatonon se hagyja pihenni az embert!

Elhangzott Herkli Mátyás Barnabás *A szezon vége... és más pikáns történetek* című kiállításának megnyitóján (Kelet Kávészó Galéria, 2024. szeptember 17.)

De már röppen is a helyszínre tejfölfehér szárnyain az Elejtett Ételek Angyala. Egyik keze gyógyító kéz, azzal simogatja meg egy szempillantás alatt a kövér nénik-bácsik sebésült pocakját, azzal törli le a kislány könnyeit. Másik keze ételjavító kéz, azzal rakja újra össze a lángost, ami fujj, de széttunkolódott, de az angyal keze nyomán hétszer gusztusosabb és étvágygerjesztőbb, mint a tragikus baleset előtt! És láss csodát: boldogan eszi a kislány a lángost, és boldogan napoznak tovább nénik és bácsik. Az Elejtett Ételek Angyala jó munkát végzett.

Nicsak, ott úszik egy szép szőke kisleány! Akkora úszógumi van rajta, mint a Szaturnusz gyűrűje! Úszik a kisleány, mint az aranykopoltyús dévérkeszeg, előtte gumimatracon heverésző anyuka, teljesen ki van nyúlva, száz nyíllövésnyire lóg bele a lába a vízbe, de a kisleány kikerüli, és nem esik le róla az úszógumi! Úszik tovább a kisleány, mint a zászlós uszonyú szincápa, előtte gumimatracon heverésző anyuka, egészen kilapult a napsütésben, ezer nyíllövésnyire lóg a haja a vízbe, de a kisleány kikerüli, és nem esik le róla az úszógumi! Úszik tovább a kisleány, mint a buborékos harangmedúza, előtte egy óriási gumimatracon apukák és anyukák egész serege, szétterülnek a forró napsugarak alatt, mint egy hatalmas lepény, és tízezer nyíllövésnyire lóg bele minden kezük és lábuk a vízbe, egyeseknek még a füle is!

És a kisleány nem tudja kikerülni őket, hanem nekik ütközik, beléjük gabalyodik: kezek-lábak tekerednek össze, mint a hínár! Minden napozó a vízbe zuhan, jaj, de balesetveszélyes! Jaj, de borzongató a hideg víz a napsütéstől kipirult bőrnek! Jaj, de megijed, aki a vízbe potylyan, és még a másik ember is ráesik! A kisleány úszógumija kipukkad, a napozók matraca kidurran, a durranástól megijed a Balaton, ijedtében kilép a medréből, ráfolyik az egész déli partra, ráömlik egész Somogyra, és mindenkinek kisodorja a kezéből a háromgombócos fagyilaltot! Támad is rettentő jajveszékelés meg könnypotyogtatás, egyesek káromkodnak is: hogy az a végtelen vitorlahentergető vad vízitulok tülkének az ingerlővé hegyesedett, boldogabbik vége tilinkózná meg az ábrázatját annak, aki már a Balatonon se hagyja pihenni az embert!

De nicsak: már oda is röppen aranylő szárnyain a Hullámhelyrehozó Angyal! Egyik keze gyógyító kéz, azzal simogatja meg a vízbepottyantak kezét-lábát, azzal törli le a kisleány könnyeit. Másik keze úszógumi- és gumimatrac-javító kéz, azzal ragasztja össze a fujj, de cafatosra szakadt vízivackokat, és azok mindjárt hétszerte színesebbek és betyárosabbak, mint a baleset előtt. És láss csodát: boldogan úszik tovább a kisleány, és boldogan laposodnak tovább a gumimatracon a napozók. S persze a Balatont is megnyugtatja az angyal, az pedig visszatér medrébe, kisimítja víztükrét, és mindenkinek boldogan ugrik vissza a kezébe a háromgombócos fagyilalt a parton. A Hullámhelyrehozó Angyal jó munkát végzett!

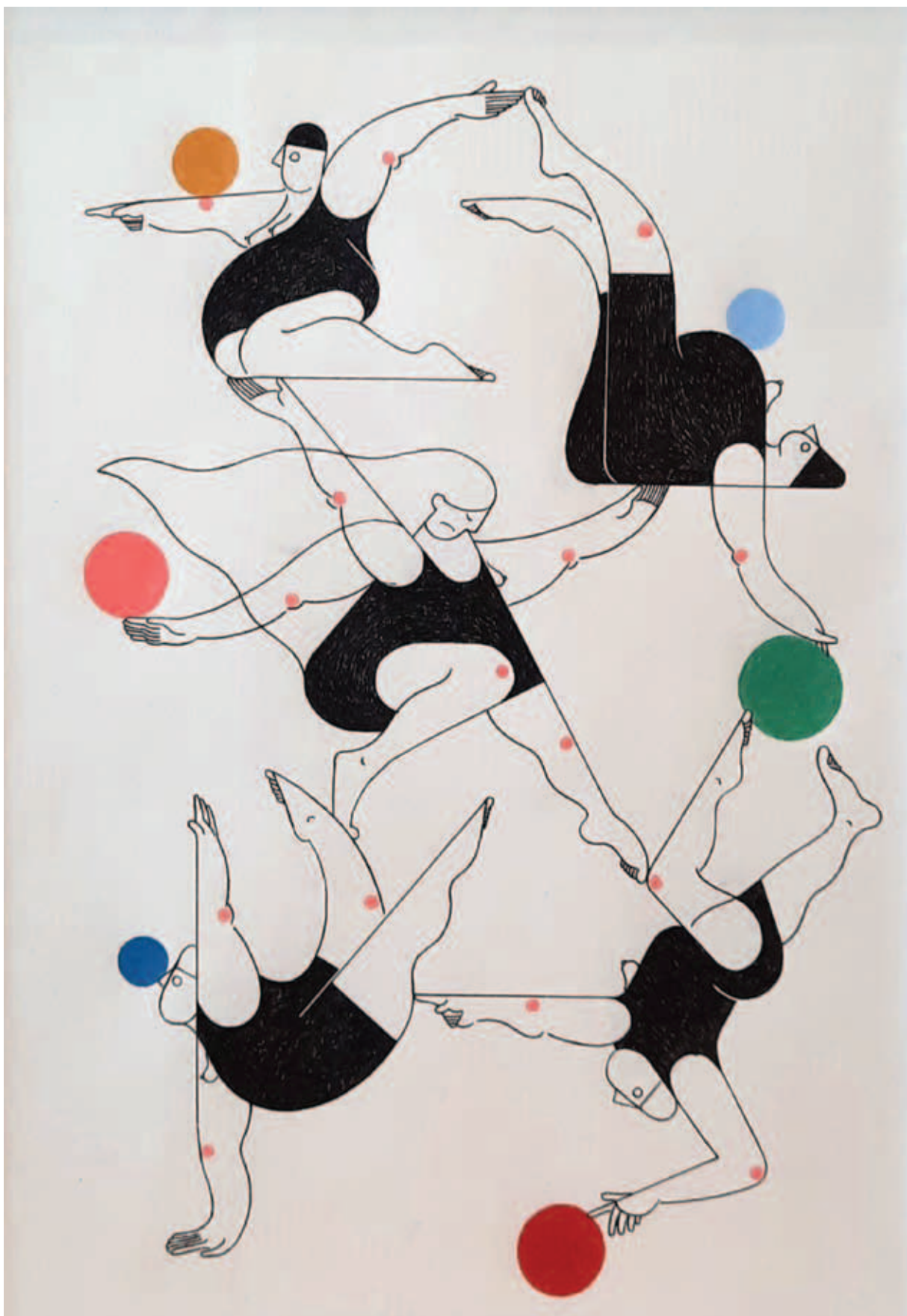
Sokféle balatoni angyal létezik még, de ma már csak egyről mesélek: ő a Szárnytollal Homokba Rajzoló Angyal. Azzal foglalkozik, hogy mikor valaki strandolás közben viccesen néz ki, már azelőtt lerajzolja az illetőt, hogy mások kiröhögnék. És akit a homokba rajzol, az meglátja a rajzban a képmását, és úgy elkezd kacagni, hogy majd kipukkad! És olyan jóízűn kacag, hogy az se zavarja, ha mások is nevetnek rajta. És akinek elég esze van, az örökre elteszi magának emléke a homokba írt rajzot, hogy ne sodorja el a víz, ne pergesse tova homokszemeit az idő, hanem addig lehessen rajta nevetni, míg világ a világ. Hát ilyen jó munkát végez a Szárnytollával Homokba Rajzoló Angyal.

Holnap legyetek ti a vendégeik!

HERKLI MÁTYÁS BARNABÁS, Balatoni jóga mindenhol, mindenkor, 2022, toll, színes ceruza, papír

HERKLI MÁTYÁS BARNABÁS, Absolutum yoga et absolutum mater, 2022, toll, színes ceruza, papír

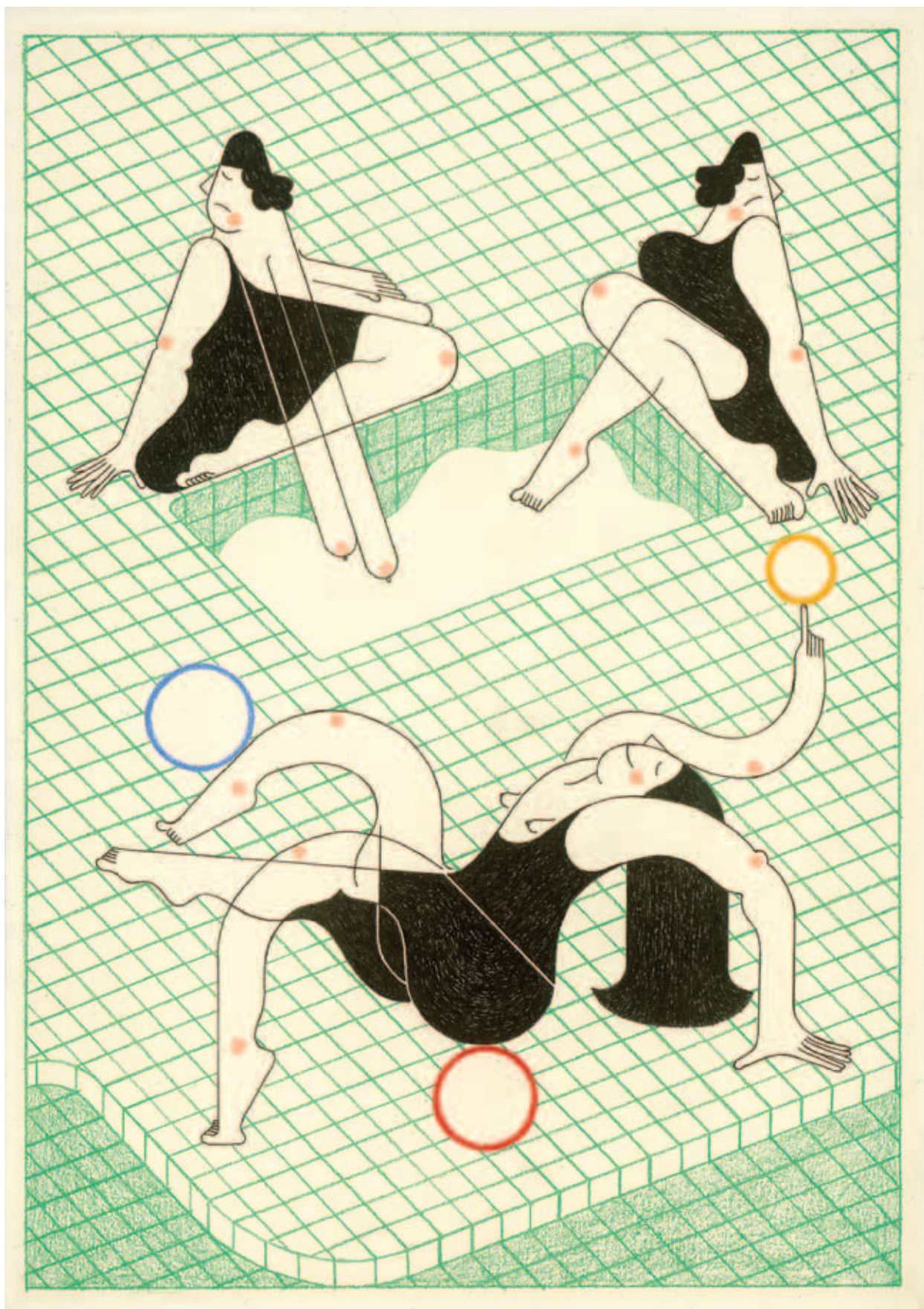
**HERKLI MÁTYÁS BARNABÁS, Balaton szelleme éjjel is kísért, 2022, toll, színes ceruza, papír;
Hé, te meg hová sietsz oly nagyon azzal a fagyival?, 2023, toll, színes ceruza, papír**

HERKLI MÁTYÁS BARNABÁS, Jézus nem tud a Balatonban úszni, hisz ő Jézus, de Jézus tud a Balaton vizén járni, hisz ő nem más, mint Jézus, 2022, toll, színes ceruza, papír; Karantén napfürdő, 2022, toll, színes ceruza, papír

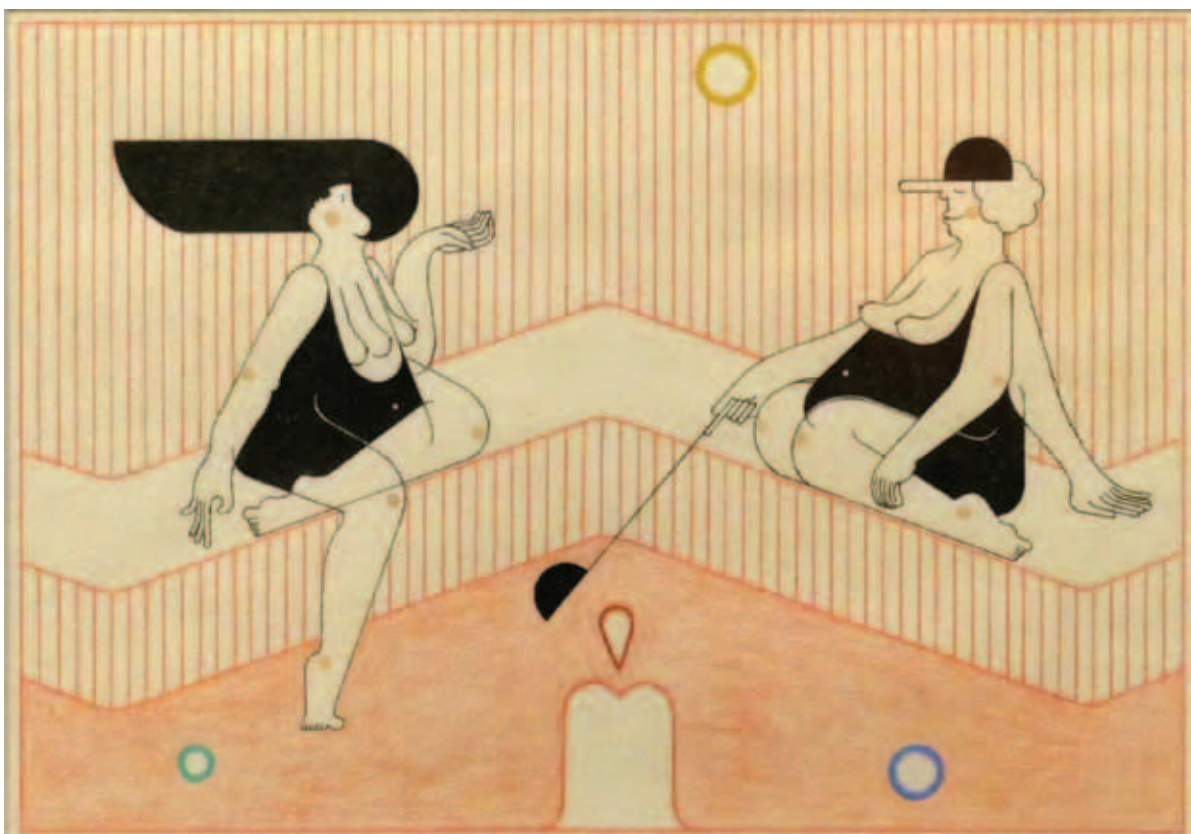

HERKLI MÁTYÁS BARNABÁS, Nincs is jobb parti, mint egy medenceparti parti,
2024, toll, színes ceruza, papír

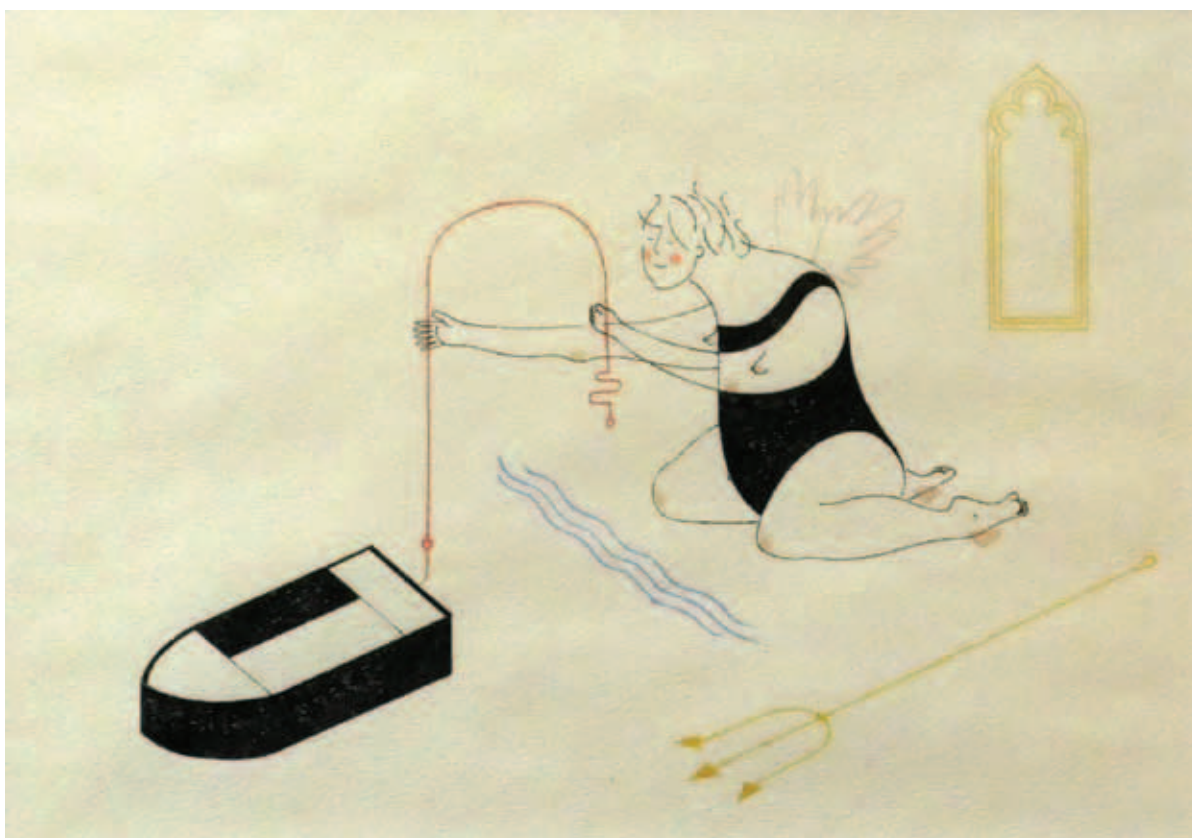

HERKLI MÁTYÁS BARNABÁS, Balatoni „g(l)iccs” hangulat, 2023, toll, színes ceruza, papír;
Igcscsak forró helyzet a szaunák földjén, 2023, toll, színes ceruza, papír

**HERKLI MÁTYÁS BARNABÁS, Too drunk to swim in Balaton, 2022, toll, színes ceruza, papír;
Még az angyalok is a Balatonra járnak fürdeni, 2022, toll, színes ceruza, papír**

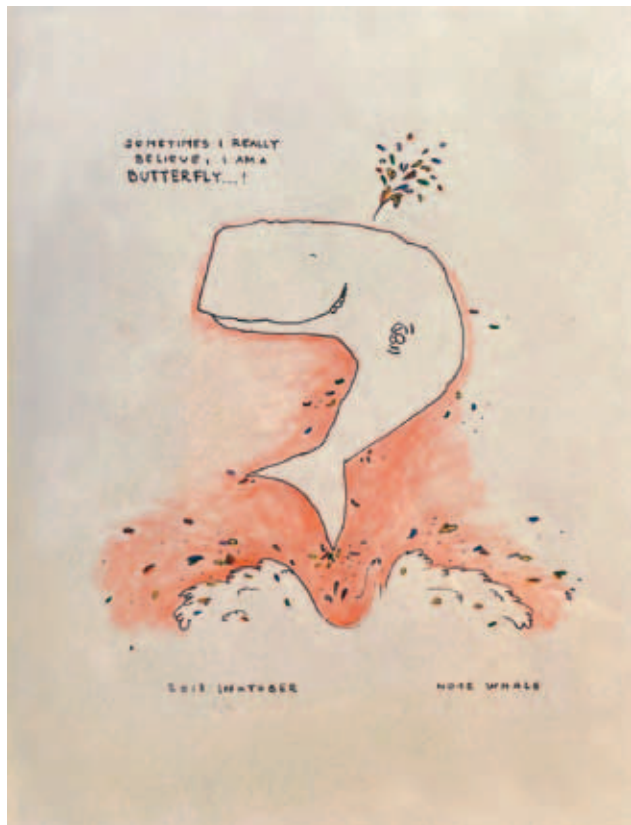

HERKLI MÁTYÁS BARNABÁS, Kimerülten a legjobb, ha a kávédat egy aranyozott lábú kádban szürcsölgeted, 2018, toll, színes ceruza, papír

HERKLI MÁTYÁS BARNABÁS, Egy műmellű, műszájú Gucci táskás barátnőt fenntartani egyszerűen megfizethetetlen, 2018, toll, színes ceruza, papír

HERKLI MÁTYÁS BARNABÁS, A férfias férfi, aki a nőkön esett sérelmeket fa testápolóval teszi helyre, 2018, toll, színes ceruza, papír; Néha egy pillangónak érzem magamat, 2018, toll, színes ceruza, papír

HERKLI MÁTYÁS BARNABÁS, Hemingway szereti egy levágott fasiszta koponyájából inni a kedvenc Mojitóját, 2018, toll, színes ceruza, papír; Úgy érzem, hogy már nem is ember vagyok, hanem egy embercsirke!, 2018, toll, színes ceruza, papír

HERKLI MÁTYÁS BARNABÁS, Mindig legyen nálad törülköző, 2021, toll, színes ceruza, papír

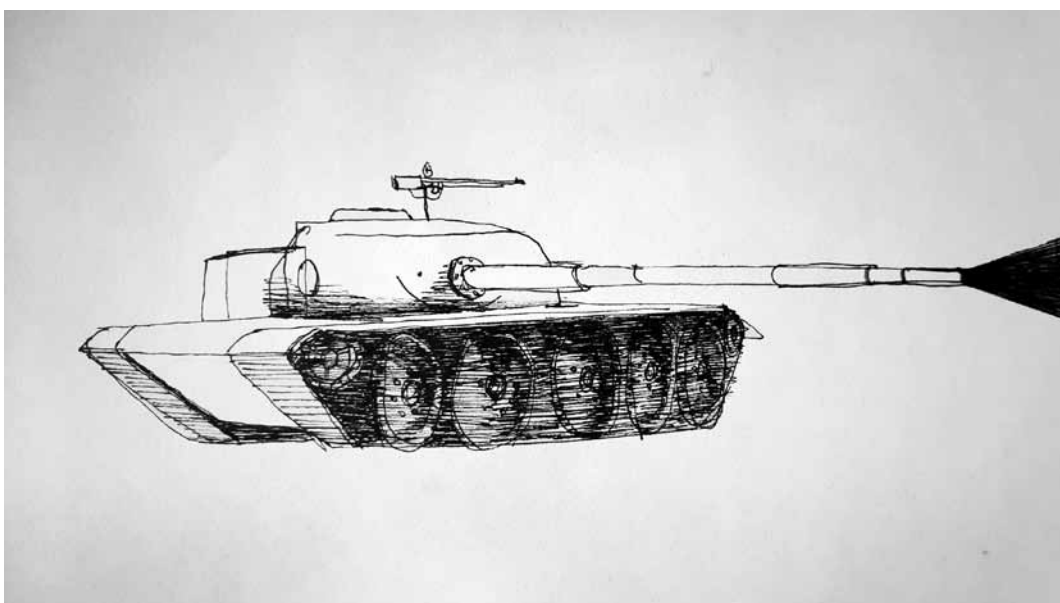
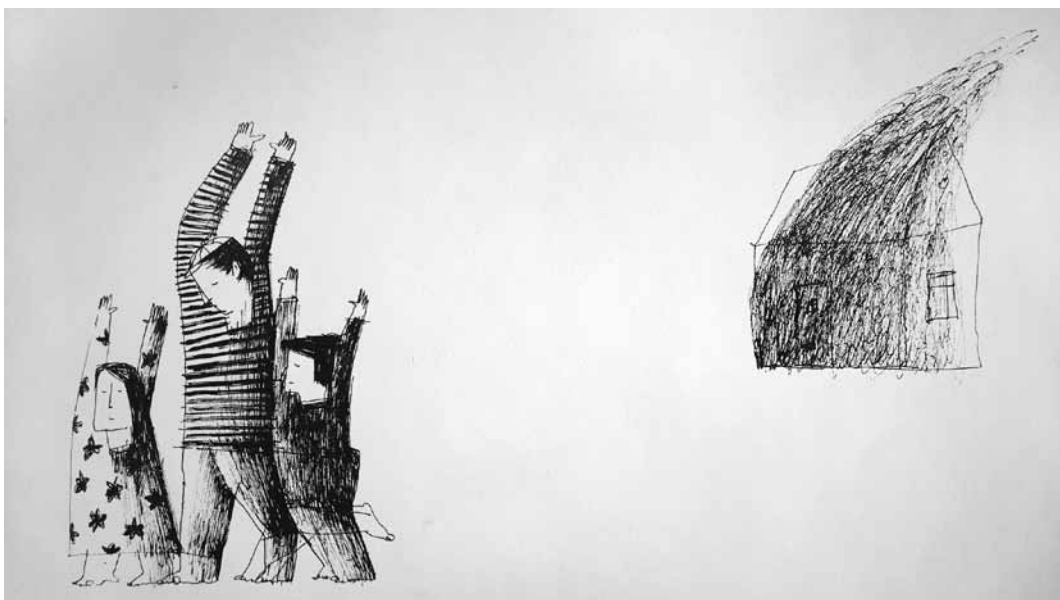
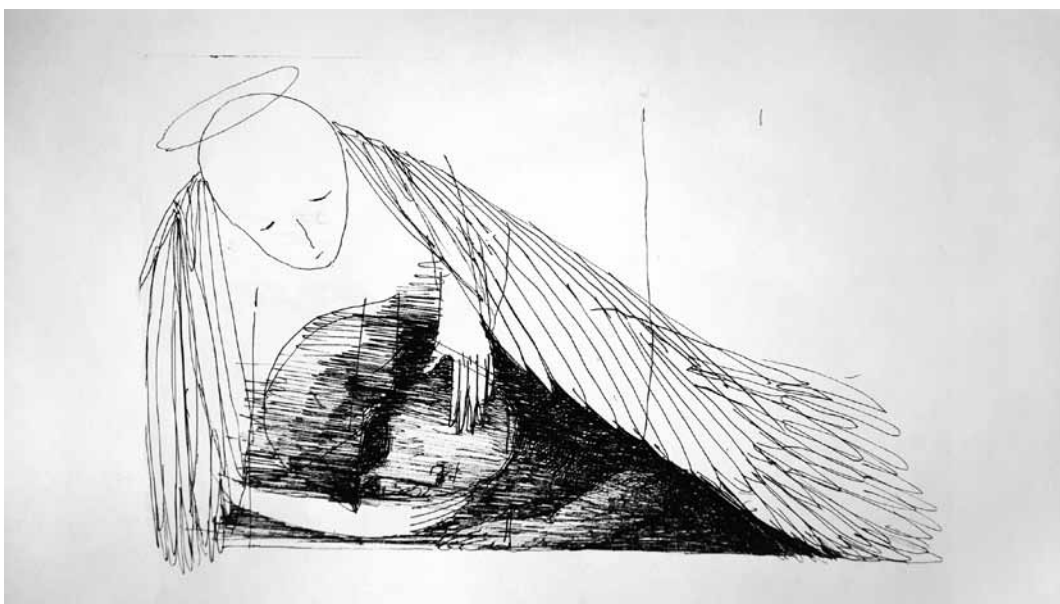

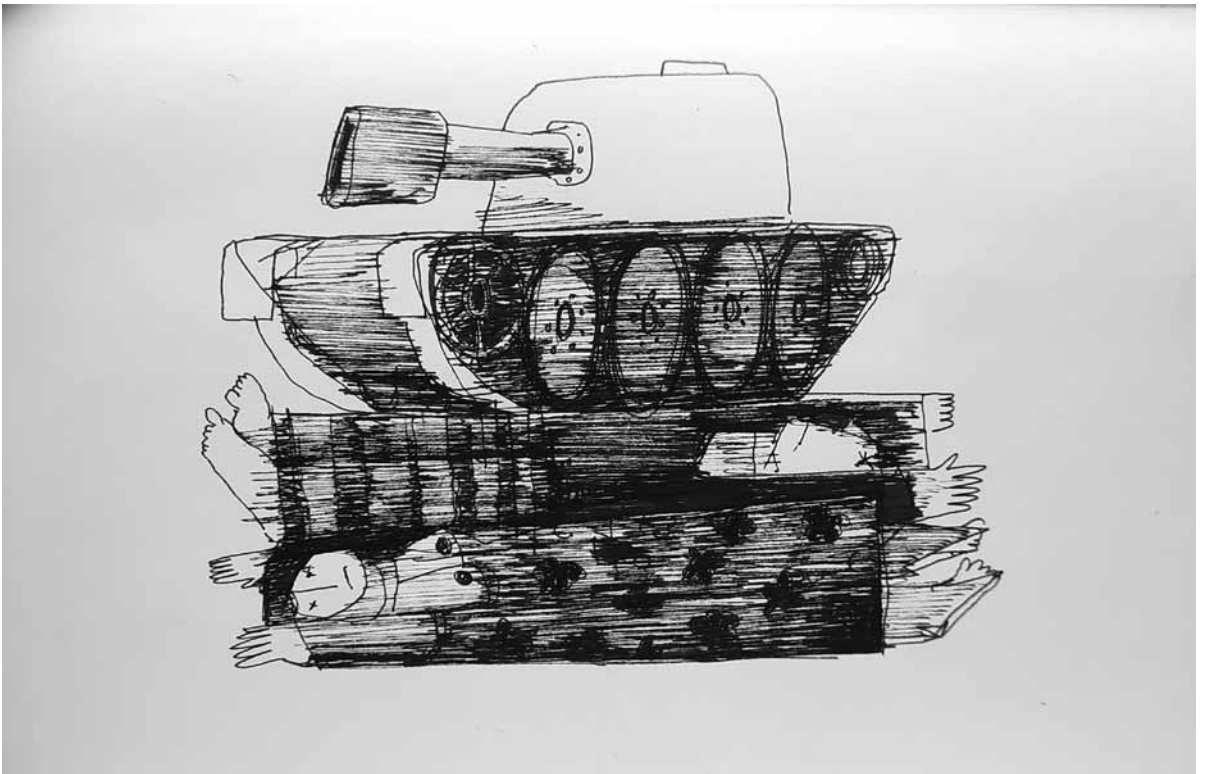
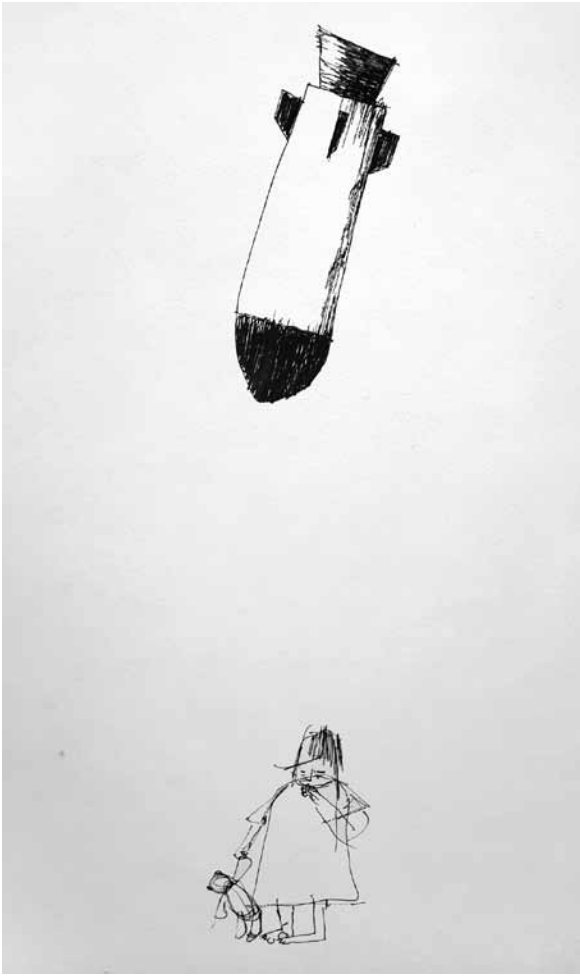
HERKLI MÁTYÁS BARNABÁS, I say Noah The God! Let's make some flow!, 2018, toll, színes ceruza, papír

HERKLI MÁTYÁS BARNABÁS, Hattori Hanzo, 2018, toll, színes ceruza, papír

HERKLI MÁTYÁS BARNABÁS, Minél később húzod meg Zeusz ujját, annál nagyobb vihar támad a Földön, 2018, toll, színes ceruza, papír

HERKLI MÁTYÁS BARNABÁS, Háborúellenes rajzok 4–6., 2024, toll, papír

BURJÁN ÁGNES

„papírközelbe ért a nap”

Pilinszky, Rilke, Van Gogh

Pilinszky János 1980-ban, a költői jelenlét témáját körüljáró, elhíresült interjúban a következőket mondta Domokos Mátyásnak: „Létezik az egyszerűségünk, amely olyan közös bennünk, emberekben, mint a halálunk. S amikor az egyszerű sikerül magadban kifejezned, a másik emberben lévő egyszeri reagál rá. Megérti, s azért reagál rá, mert ő is az egyszerűségének a sorsát éli.”¹ Emellé idézzük fel *A mű születése* című, 1947 tavaszán elhangzott (szintén híres) előadás megállapítását: „A vers anyaga a nyelv. [...] a nyelv konvencionális jelentése ellenében kell kimondania valamiképpen az egyszerűt.”² A kései és a korai alkotásfilozófiai nyilatkozatot összekapcsoló, a személyesség líratörténeti problémáját is magában rejtő „egyszeriség” művészetontológiai fogalmát tekintve izgalmas párhuzamra leülünk, ha fellepuzzuk Rainer Maria Rilke, Pilinszky egyik legkedveltebb költője levelezését. Rilke 1907. június 24-én – túl az *Új versek* első kötetén – a következőt írja feleségének, Clara Rilkének:

a műalkotás mindig veszélyben eltöltött időszak és *végősig* kitaposott tapasztalat eredménye: addig a pontig kell előrehatolni, ahol senki emberfia már nem léphet tovább. Minél messzebbre megyünk, annál sajátabb, annál személyesebb, annál egyszerűbb lesz egy élmény, és maga a műalkotás végül ennek az egyszerűségnek szükségszerű, megtagadhatatlan, lehető legérvényesebb szóvátétele...³

Mindezt pár sorral lejjebb Van Gogh festészetével hozza összefüggésbe:

A törvény tehát bizonyosan úgy szól, hogy a *végő* kihíváson kell megmérni erőnket, de [...] azzal a megszorítással, hogy ne mondjuk ki, ne osszuk meg, ne közöljük mással ennek a végő kihívásnak az üzenetét, *mielőtt* nem avattuk a mű szerves részévé: mert egyszeri tapasztalat formájában kell belépnie a műbe, [...]. Gyakran elgondolom: micsoda örület lett volna, micsoda pusztítás Van Gogh számra, ha egyszeri látomását valakivel közölnie, vagy motívumait valakivel közösen szemlélnie kellett volna, *mielőtt* képeket csinált belőlük, olyan egzisztenciákat, amelyek teljes mértékben őt igazolják, és kezeskednek érte, és földézik az ő valóságát.⁴

Művészetfilozófiájának valóságfogalmát Pilinszky is gyakran Van Gogh festészetével világította meg esszéiben, interjúi során, akinek alakja jóformán teljes pályáján végigvonul. Hasonlóképp Rilkénél: hatása költői eszmélése időszakával veszi kezdetét, és a kései műben is érvényesül. Éppen ezért a két szerző rokonságát Van Gogh-recepciójuk mentén, az *egyszeriség*,⁵ *személyesség* és *valóság* fogalmainak középpontba állításával gondolom újra, abban bízva, hogy így ahhoz a jelenséghez is közelebb juthatunk, amelyet mindkét lírai életműben a *metafizikai*, illetve *transzcendentális tárgyiasság* kategóriájával szokás leírni.⁶

Pilinszky 1947-ben (december 24-én), épp a fent idézett tavaszi előadást követő római tartózkodása alatt írt levelében⁷ számol be édesanyjának egy „120 gyönyörű” képet tartalmazó Van Gogh-album megvásárlásáról, amit aztán egy másik levél⁸ tanúsága szerint unokaöccsének, Kovács Péternek vitt haza ajándékba. 1948 januárjában már Van Gogh leveleinek olvasásáról ad hírt Sárközi Mártának.⁹ Nála ismerkedett meg Fodor Andrással, akinek visszaemlékezése értékes adalékkul szolgál a költő Van Gogh-élményéhez:

Ebben a már irodalomtörténeti környezetben látom Pilinszky szögletes, feszes arcát [...], hallok eksztatikus, emelt hangját. Van Goghról beszél [...]. Valahogy úgy kellene írni, ahogy ő látott, ahogy az ő szalmafonatú székének sárga matériájában ott van a valóság, de ott van a szuggesztív-vé lényegült érzékelés foghatatlan művészi többlete is.¹⁰

A Van Gogh-i festészetet jelölő „szalmafonatú szék” tárgyként kiemelt jelentőségűvé válik Pilinszky számára.¹¹ 1950 júniusában Hódmezővásárhelyről, Németh Lászlónál való vendégeskedése idején, az alábbi sorokat írja Baitz Erzsébetnek (Tetének):

Itt elsüllyedve, távol a világtól egy fonott székből nézem naphosszat az eget, kertet: gondolkozom, beszélgetek és dolgozgatom. Nagyon megfelelő élet lenne valami ilyesmi nekem, akár életem végéig. Még *merész kísérletekre* is igazából ez a vidéki csönd volna a legalkalmasabb. Nem véletlenül került kezembe egy ragyogó könyv a francia impresszionistáktól, a múlt század talán legkitűnőbb szellemi és művészi műhelyéről. Manet, Monet, Cézanne, Van Gogh, ők élhettek ilyen elvonultan, mélységes, szerzetesi csöndben, falun.¹²

E levélrészlet a falun élő és alkotó, magányos művész figurájában, valamint egyéb motívumaiban – mint a természet szemlélése, a „fonott szék”, „a vidéki csönd”, sőt „szerzetesi csönd” – konkrét utalás hiányában is evokálná a Van Gogh-i művet. Az, ahogy Pilinszky az arles-i alkotói periódust mintegy ráfesti saját élethelyzetére, egy, a rilkei Van Gogh-recepciót érintő párhuzam megvonására hív minket. Herman Meyer, aki a hatás kezdetét Rilke életművében 1906-ra datálja,¹³ emeli ki az 1906. december 2-i, Nápolyból írt levél fontosságát, melynek sorai meglehetősen eltérnek a turisztikai levélpróza konvencionális műfaji normájától: a citromos vizet áruló kereskedő standját leíró szöveg sokkal inkább funkcionál a rilkei pontos látás alapján létrejövő tárgyias beszédmód gyakorlataként, mint a levél címzettjének, Clara Rilkének tájékoztatásaként.¹⁴ Vagyis Rilke (is) szavakkal fest:

Kis bódéjának dúcai, teteje és háttere kék volt (mégpedig bizonyos török és perzsa amuletteknek az a mozgalmas, zöldbe játszó, halványuló kékfélesége); esteledett, és a hátsó fallal szemközt felszerelt lámpák fényében minden más roppant élesen ezt a színt tette hangsúlyossá, azaz: az agyagkorsóknak vékony vízbevonattal folyton fátyolozgatott földszín barnáját; egyik-másik citrom sárgáját, és végül a sorakozó nagy és kicsiny aranyhal-tálak simán-tükrösen meg-megcsillanó, újra meg újra vörösre váltó felületeit.¹⁵

E sorok után egy reflexió olvasható, melyben maga Rilke is Van Gogh-olvasmányaira vezeti vissza a rögzített tapasztalatot: „Talán azért látom mindezt, mert olvastam a leveleit.”¹⁶ Itt idézzük fel röviden, hogy a figyelem és a látás az autentikus világérzékelés módozataként egyaránt központi kategóriái Rilke és Pilinszky alkotásfilozófiájának, a nyelvben rejlő vizualitás legerőteljesebb alkalmazása pedig költői jeltermelésük meghatározó stratégiája. Az *Új versek* kronológiailag első, 1903-as darabjában, *A párdúcban* például a nyitó sortól kezdve az állat szemé irányítja a világ befogadását: „Szeme a rácsok futásába veszve / úgy kimerült, hogy már semmit se lát.” Az *Apokrif* pályáját járó Nap-szem metaforája szintén vizuális befogadásra készítet: „Feljött a nap. Vesszőnyi fák sötéten / a haragos ég infravörösében.” Közismert, hogy Pilinszky már az 1950-es évek elején törekedett lírájában a nyelvi jel értelmi potenciáljának radikális belső átformálására, a konvencióktól való elhatárolódásra. Ez nemcsak az *Apokrif* szövegéből, hanem a későbbi önkomentárjából¹⁷ is egyértelműen kiolvasható, ahol e poétikát az „egy csecsemő szemével” való látás gondolatával teszi érzékletessé. Innen érdemes visszatekintnünk a hódmezővásárhelyi levél egyik kifejezésére: „merész kísérletek”. Úgy tűnik ugyanis, hogy e szószerkezet az impresszionisták jelmegújító technikáinak, eljárásainak, témáinak a nyelvben való alkalmazására utal. Így az is elképzelhető, hogy az *Apokrif*-beli, transzcendenciát közvetítő, a magyar líratörténetben roppant egyedi Pilinszky-tárgyak mintaképévé vált „kerti szék” eredete Van Gogh „szalmafonatú székének sárga matériájában”¹⁸ keresendő.

Szintén merészségként (*Kühnheit*)¹⁹ neveződik meg a világ művészi megragadásának ideális ábrázolási elve Rilke első Van Gogh-értelmezése esetében. Az osztrák szerző 1899 novemberében írta meg azt a tizennégy elbeszélést tartalmazó munkáját, amelyet az Insel-Verlag először az 1900-as év végén adott ki *Vom lieben Gott und Anderes* címmel. 1904 júniusában második, átdolgozott kiadásban jelent meg, ekkor már mai ismert címén: *Geschichten vom lieben Gott*. Magyarul először 1921 júliusában vált olvashatóvá a Pán Könyvkiadó jóvoltából (*Mesék a jóistenről*).²⁰ Az *Egy sürgető igényből támadt egylet*²¹ című elbeszélésben megjelenített tájelemek és a hozzájuk kapcsolt művészetfilozófiai kommentárok a Van Gogh-i festészet reflektált szövegbe építéséről tanúskodnak. A szövegben három festő találkozik véletlenül egy fogadóban, s amikor „profán illetők” érkeznek a helyszínre, távoznak. E festőket valósággal egyesíti, hogy a hétköznapiságot megtestesítő fogadóból való kilépésük után „más emberek” lesznek: „a szemük komoly [...], figyelmező”, valamint „tudják, van, ami kimondhatatlan”. A festők sétája során feltáruló kétféle tér megfeleltethető a rilkei poétikában meghaladni kívánt, elhasznált jelekből építkező ábrázolásmód és az elérendő, a konvencionális formáktól eloldott jelhasználat allegorikus leírásának: „Hirtelen előbukkant valahonnét a hold, ezüsttel kirajzolt egy tetőt, és akkor egy udvarból dal is hangzott épp. »Micsoda ócska hatásvadászat ...« morogta a középben haladó piktor.” A másik tér leírásában megjelenik a Van Gogh-i festészet egyik rilkei attribútuma, a *kút*: „a hold már cseppet sem volt zavaró, sőt ellenkezőleg, [...]. A teret nagyobb-nak mutatta, a háznak meglepő, fülelő életet adott, és a flaszter megvilágított felülete középben kíméletlenül megtört, egy kúttal, meg egy súlyos árnyvetüléssel, és ez a merészség imponált a festőknek.” Rilke két tematikus utalást is elrejtett a szövegében. A művészi egylet létrejötte és felbomlása megidézi a festő azon vágyát, hogy arles-i sárga házában létrehozson egy művésztelepet – erre volt kísérlet a Gauguinnal való együttélés.²² A „jobb felőlinek” (*der Rechte*)²³ nevezett festő pedig Van Gogh-i attribútumokkal, némiképp karikatúraszerűen ábrázolódik. Amikor ugyanis a legfiatalabb festőtárs megfesti a házát, örömmel nyugtázza:

„milyen ügyesen megfogtad te az én házamat. [...] Ezekkel a formabéli és színbéli túlzásokkal, ezekkel a kétségkívül kicsit hangsúlyos tetőnek ezzel a *merész* odakanyarításával” [kiemelés tőlem – B. Á.], amikor azonban a középső festő „holland motívummal” ábrázolja azt, a Van Gogh-figura megtagadja annak „létérvényét”, majd mindhárom művész „pánikszzerűen menekül el egymástól”. Az ismeret elvontsága révén megszerzett és megfestett „holland motívum” inautenticitása az elbeszélésben a személyes és a személytelen rilkei összefüggéséhez²⁴ és a tárgyversek (*Dinggedichte*) kérdéséhez vezet el bennünket.

Rilke egyik Van Goghról írt levele szerint az ideális alkotó „egységének és igazi lényének [...] bizonyítéka, [...] csak neki nyilatkozik meg, és kifelé névtelenül hat, csupán úgy, mint szükségszerűség, mint valóság és létforma”.²⁵ A Rilke-filológia ismert ténye, hogy a költő Cézanne művészi téralkotásában és tárgyválasztásában látta meg annak a poétikai elvnek a megerősítését, amelyben az *Új versek* fogantak.²⁶ Az már kevésbé él a szakmai köztudatban, hogy a Salon d'Automne-ban 1907 októberében megtekintett Cézanne-kiállítás tapasztalata lényegileg fonódik össze a van Gogh-hatással. Két nappal a kiállítás meglátogatása előtt (1907. október 3-án) ugyanis Rilke még Van Gogh művészetét méltatja feleségének. A művészi jelteremtés, amely e levélrészletben körvonalazódik, jól értelmezhető az *Új versek* magukat a dolgokat, azok szubsztanciáját megragadni törekvő poétikája felől:

Festményein [...] gazdaggá változott a szegénység: megalapozott benső ragyogás. S így, szegény emberként érzékel mindent a világon; [...] az egész világ iránti szeretete névtelenségbe göngyölődik, és ekképpen magába rejti azt. Soha nem viszi vásárra, mutogatni: a vérében van. S agálytalanul kimarkolja önmagából, át a munkába, a munka legbensőbb, szakadatlanul működő centrumába.²⁷

Az, hogy Pilinszky és Rilke az impresszionistákat, illetve a ma már posztimpresszionistának tartott Van Gogh-i művészetet a *merész* szóval jellemzi, arra enged következtetni, hogy a festőművész recepciója során egyikőjük sem annyira magukat a képeket látta és értette meg, hanem az általuk is keresett ábrázolásmódbeli modern fordulatot. A Van Gogh-i ábrázolás lényegi párhuzamot mutat a két költő jelmegújító, jelteremtő költői eszköztárával, azzal, ahogyan a dolgok megragadásának módját átalakítva, írásmódjukat a jelölttel szemben a jelölő elsőbbségére alapozva elérik, hogy a (költői) szó újra az általa jelölt valóság hiányának érzéki pótléka legyen. Hiszen Van Gogh képeinek nívója épp abban áll, hogy bennük a szenvedély, az érzés nem a jelölt, hanem a jelölő, aminek következtében a műalkotás (az ábrázolat) maga a viszony(ban lét).²⁸ Rilkével szólva: „a mű [...] a csomó a rózsafüzérben”.²⁹ Ez az, amit az osztrák költő elérendő poétikai célként tűz ki maga elé, amikor a festőművész *egyszeri* tapasztalatának a műbe kerüléséről, illetve az egész világhoz fűződő szeretetének önmagából való kimarkolásáról és a munka centrumába való beillesztéséről ír Clarának, és amelyről Pilinszky állítja, hogy „amikor az egyszerit sikerül magadban kifejezned, a másik emberben lévő egyszeri reagál rá”. E Van Goghéval rokon ábrázolásmóddal kapcsolatban megvilágító erejű az alábbi, 1964-es Pilinszky-mondat is, amely azért is érdekes számunkra, mert a naplóban, pár sorral feljebb a *Rilke* név is szerepel: „A jótettnek van egy pillanata, amikor a cselekvő és a cselekedet közt szinte megszakad minden kapcsolat, s amikor a végtelen távolságot egyedül Isten pillantása fogja át.”³⁰

A két költő Van Gogh-értelmezésének további közös pontjaként kell megemlítenünk azt a tényt is, hogy az (bizonyos alkotói korszakukban) szorosan összekapcsolódik az ikonok recepciójával, a reneszánsz perspektívaábrázolás révén valóságát vesztett nyugati művészettől való elhatárolódással.³¹ Rilke épp 1907 májusában írja Leonyid Paszternaknak az alábbi sorokat:

Carpe Deum a carpe diem hiábavaló rohanásában. A szavaknak éppen ezt a pillanatot kell megragadniuk vagy megmutatniuk, amely belülről átélve évszázadnak is tűnhet, és ebben a tekintetben a költészet ikertestvére a piktúrának. A mi lány, európai tájaink mozgalmassága elvonja a figyelmet. [...] Nekem az orosz táj és az orosz nép szívének tágas változatlansága maga a mozdulatlanság [...]. Nem képe a „Túli”-nak, hanem maga a kitapogatható Túli, amiképpen az ikonok sem jelzik, hanem megérinthetővé teszik az örökkévalóságot.³²

Amikor Pilinszky 1967-ben „a dolgot felfedő, nem pedig a tudati absztrakciók révén elfedő nyelv megteremtését”³³ a diszkosszal való örökös forgómozgás hasonlatával mintázza, rögtön utána az orosz ikonok mozdulatlanságát is felveti, s ezt követve sokszor példázza vele esztétikai nézeteit. Hasonlóan Rilkéhez, Pilinszky is az ontológiai státusát (jelölő és jelölt egységét) még őrző jel meglétét méltatja a keleti művészetben, amelyben saját vallásos, ontológiai művészet-szemléletének lényegi vonását fedezte fel: „Valóságunk [...] az ikonok időtlen ideje, azé a minőségé, amely soha és minden pillanatban elérhető.”³⁴

Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy Van Gogh és az ortodox ikon eleve nem függetleníthető egymástól. „Vannak olyan képei, amelyeket az örök titokkal kapcsolatos alázat olyan mélységig átítat, hogy azok bármennyire profán tárgyakat mutatnak is be csupán, mégis modern ikonokként hatnak”³⁵ – írja monográfiájában Walter Nigg. Van Gogh, akinek életművében művészet és vallás hasonlóan sajátos módon kapcsolódik, mint Rilke és Pilinszky esetében,³⁶ maga is vonzódott az ikonok ábrázolásmódjához: „Ha lett volna erőm hozzá, szent nők s férfiak arcát, olyan emberek vonásait örökítettem volna meg, kiket évszázadok óta ismerünk – a ma polgárainak ötvözésével, hisz e kor emberét is szoros kapcsolat fűzi az őskeresztényekhez.”³⁷ Az ikonnak a tér diszlokációjával megalkotott képtere ellentétes az értelem irányította reneszánszéval, de párhuzamot mutat a Van Gogh-i képtérrel, amelynek hatása nem a perspektivikus szerkesztésben, hanem az intenzív színkontrasztokon alapul. A valóság megragadásának folyamatából Van Gogh is kizárja az intellektuális reflexiót: a közelit és a távolit ugyanolyan intenzív színekkel adja vissza, ami ellentmond a levegőperspektíva reneszánsz óta ismert törvényének (minél távolabbi egy tárgy, annál halványabbnak érzékeljük a színét), színkezelése továbbá nyomatékosan kiemeli a kép síkszerűségét.

Pilinszky esszéi közül az ikonok és a Van Gogh-i mű izgalmas párhuzamát mutatja fel az alábbi, 1980-ból való részlet: „Krisztus szeretetére és igazságosságára lenne szükségünk, [...]. És az ő tekintetére, mely meglátta saját sebeit a bal lator kezén-lábán, s talán Van Gogh vásznán fölismerte Veronika kendőjét.”³⁸ Az 1970-es *Nagyvárosi ikonokba* felvett, 1963-as *Van Goghban* a festő alakja szintén analógiát mutat Pilinszky esztétikájának központi alakjával, Krisztuséval, hiszen a vers megszólítottja, a „ragyogásban síró és mérlegelő” Te leginkább a Getsemáne kertbeli virrasztást hívhatja elő a befogadói tudatban. A vers ezúton is köthető az istenképmásiaságot megvalósító ikonhoz, továbbá az alany szemé-

lyének és számának sűrű váltakoztatásával közel kerül annak teocentrikus perspektívájában megmutatkozó transzcendencia többnézőpontúságához is.

VAN GOGH

1
Ők levetköztek a sötétben,
ölelkeztek és elaludtak,
miközben te a ragyogásban
sírtál és mérlegeltél.

2
Alkonyodott.
A rozoga melegben
papírközelbe ért a nap.
Minden megállt.
Állt ott egy vasgolyó is.

3
„Világ báránya, lupus in fabula,
a jelenidő vitrinében égek!”³⁹

A „papírközelbe ért a nap” autopoétikus utalásának komplex képében feltárul az írás megkezdése előtti pillanat (jelenlét),⁴⁰ amely e fotószerűen kimerevített, jelen idejű szerkezetével az örökkévalóságba kövült jelként alkotja meg a (művész tárgyával való) viszonyban állását – igen hasonlóan a költői nyelv születését mintázó diszkosz-hasonlathoz. A nap-metonímiában pedig ott van a festő inspiráló hatása, hiszen Van Gogh egyfelől a provence-i nap fényénél, Arles-ban talált rá arra a kifejezőmódra, amely művészetét híressé tette, másfelől egész életművét meghatározta a Naphoz való egyedülálló viszonya. Számára a Nap „végtelen tűztenger, izzó gömb, ami elkápráztatja, sőt el is pusztítja azt, aki megpillantja. [...] Abban a pillanatban, amikor [...] bepillantott a Napba, feltárult előtte Isten, a maga leplezetlen valóságában.”⁴¹

A fény-nap és az írás-papír metonimikus képei vezetnek fel a záró szakasz immár egyes szám első személyű eksztatikus felkiáltását („a jelenidő vitrinében égek!”), amely jelen idejű grammatikája révén a Pilinszky-esszéekben megnyilvánuló Van Gogh-kép líranyelvi ekvivalenseként is olvasható:

Az igazi fantázia a dolgokat a maguk egyediségében, egyszerűségében képes megragadni – lélegzetelállító erővel. Gondoljunk Van Gogh képeire. [...] Valamennyi a csönd és a monotonia „átváltozásának”, csodája, az intuitív fantázia, az egy helyben állás parttalan tűzvésze, áradása.⁴²

Rilke verseiben (az *Egy sürgető igényből támadt egylet* szövegéhez hasonlóan) a ház és a kút, továbbá a híd és a fa motívumai rendelődnek Van Gogh alakjához, habár a hatás nyomait egy vers sem őrzi közvetlenül.

Az 1922 februárjában Muzotban íródott *Kilencedik elégia* abban a feladatban jelöli ki az időtudattal rendelkező ember létének értelmét és tartalmát, hogy a földi dolgokat a velük való viszonyban tegye maradandóvá: „Talán azért vagyunk itt, hogy azt mondjuk: ház, híd, / kút, kapu, korsó, gyümölcsfa, ablak – legföljebb:

/ oszlop, torony... de tényleg mondani, értsd meg, / ó úgy mondani, ahogyan a dolgok, mélyeiken sem, / nem, nem gondolták volna, hogy így vannak.”⁴³ A szavak előtt nem áll névelő, aminél fogva a világ dolgai önmaguk realitásában, létük teljességében vannak jelen,⁴⁴ így téve eleget a fentebb idézett törvénynek, miszerint „a műalkotás [...] az egyszerűségnek szükségszerű, megtagadhatatlan, lehető legértényesebb szóvátétele” kell legyen. Míg maga a dolgokhoz fűződő, mélyen egzisztenciális viszony (a minél „személyesebb, [...] egyszerűbb [...] élmény”) is megképződik a többes szám első személyű *mondás* önreflexív aktusában. Kimondása nélkül a dolog – Romano Guardini szavaival – „nem lakozik mindenestől önnön határai között, még nem önmaga. Mindez a bensőségességben valósul meg. [...] A belsővé válás terében formálódik meg az, ami egykor majd alkalmassá válik arra, hogy »átvitessék« a »más viszonyba«.”⁴⁵ A vers kész terében új jelként léteztetett (átváltoztatott)⁴⁶ dolog önreflexív témáját – amely mögött ekkor már ott van Rilke belső világtér (*Weltinnenraum*) koncepciója – viszi tovább az elégia a vándor Van Gogh-i figurájában. A „hegy lejtőjéről le a völgybe” „egy megszerzett szót” hozó alak(zat) mintegy az alkotásfilozófiai „végsőkig kitaposott tapasztalat” reprezentánsaként vesz részt annak a költői (szó)térnek a felépítésében, amelyet Rilke a késői műben a tiszta feszültség (*reine Spannung*) megnövekedett tereként ragad meg. E poétikai térkonceptió összefonódik a szerző mozgásfogalmával (*Bewegung*)⁴⁷ – itt a „hegy” és „völgy” végletességében, de a híres labdaversre (*Der Ball*), annak fordulópontjára is gondolhatunk – és az átváltozás (*Verwandlung*) poétikájával.

A verstérben lévő szavak elképzelt legnagyobbat jelentésbeli feszültségét Rilke többször is a csillagkép (*Sternbild*) alakzatával (*Figur*) fejezi ki,⁴⁸ és bár Van Gogh az 1920-as években főként ragyogó napos tájak alkotójaként élt a köztudatban, és a csillagábrázolásai alig voltak elérhetőek, Rilket mégis a kezdetektől fogva vonzották: A Van Gogh-leveleket olvasó költő már 1906 őszén aláhúzza Clara számára azokat a szöveghelyeket, amelyek a csillagképek megfestési tervéről szólnak.⁴⁹ Nem valószínű, hogy Rilke láthatta ezeket a festményeket, ugyanakkor barátja, a költő és műkincsgyűjtő Alfred Walter Heymel müncheni lakásán tett 1914-es látogatása alkalmával megtekinthette Van Gogh *die Sternennacht* című rajzát.⁵⁰ Rilke később, 1924-ben az éjszakai csillag (*Nachtgestirn*) motívumára építette fel azt a rövid ajándék versét, amelyet a *Duinói Elégiák*-kötetbe bejegyezve annak a Helene Kröller-Müllernek ajánlott, akinek hágai családi privátgyűjteményében Clara tanulmányozhatta Van Gogh festményeit, köztük két meghatározó csillagos képet (*Kávészó terasza este, Út ciprussal és csillaggal*).⁵¹ Ez a vers magyar nyelven először 2022-ben, Báthori Csaba fordítómunkájának köszönhetően került az olvasóközönség elé.⁵² Mivel az alábbi mikroelemzés a vers önreflexív rétegére irányul, a fordítást és az eredeti német nyelvű szöveget együtt idézem:

Oly hosszú látás után legyen a
„ház”, a „fa”, a „híd” más merészség –
tudja mindig a sors egészét,
legyen végre a neve otthona!

Ahogy napi látvány ha kibogozódik,
melyet belül ki-ki máshogy ápol,
teremtsünk éji csillagot, valódit
a tudott figurából.⁵³

Nach so langer Erfahrung sei *Haus*,
Baum, oder *Brücke* anders gewagt.
 immer dem Schicksal eingesagt,
 sag es sich endlich aus.

Daß wir das tägliche Wesen entwirrn,
 das jeder anders erfuhr,
 machen wir uns ein Nachtgestirn
 aus der gewußten Figur.⁵⁴

A Van Gogh-i művészet megidézése ebben a versben is az ábrázolás (a jelölők) merészségének hangsúlyozásával megy végbe, rögtön az első versmondatban („sei [...], / [...] anders gewagt”), és nagyon hasonlóan a *Kilencedik elégiához*, itt is dolgokhoz (ház, fa, híd) kapcsolódóan, a kimondás aktusával párosulva („sag es sich endlich aus”). Már ez is jelzi: merőben ars poetikus beállítottságú műről van szó. Mégis hogyan értelmezhető a vers enigmatikus felhívása az éji csillag („Nachtgestirn”) tudott figurából („aus der gewußten Figur”) való megalkotására? Mint ismeretes, Rilke *Figur*-koncepciója összetett, ugyanakkor minden esetben a jelenléthez, a valósághoz kötött: „wir leben wahrhaft in Figuren” (‘igazán/valóban alakzatokban élünk’) – olvasható a *Szonettek Orpheuszhoz* első részének 12. versében. Ilyen alakzat (*Figur*) a jelenlét tereként értett vers is, melyben a költői munka eredményeképp egymással kapcsolatba állított dolgok (rehabilitált szójelekként) a megképződött konstellációban elnyerik valódi, autentikus létüket. Rilke szavaival: „A költeményben egyetlen szó sem azonos [...] a köznapi beszélgetésben használatos és ugyanúgy hangzó szavakkal; a tisztább törvényszerűség, a nagy kapcsolat, a konstelláció, amelyet a versben vagy a művészi prózában a szavak elérnek, a magvukig megmásítja a természetüket, a pusztá érintkezés számára haszontalanná, hasznavehetetlenné teszi őket, érinthetelenné és maradandóvá lesznek.”⁵⁵ Abban, hogy a vers a mindennapiból az éji csillaggal jelölt, autentikus létmódba való átlépést a „gewußte Figur”-hoz rendeli, szintén a képzőművészet, s elsősorban Van Gogh unikális életművének hatása fedezhető fel, ugyanis a jelző (*gewusst*) etimológiailag a látással áll kapcsolatban: látni, és így tudni.⁵⁶ Ezzel a diszpozícióval, a tudott figurával jelölt Van Gogh-i valóságérzékeléssel válik lehetővé a mindenki által másképp tapasztalt hétköznapi létnek az *egyszerivé* való átfordítása.

Az eddigiekben felvázolt összefüggések alapján megállapítható, hogy Rilke és Pilinszky ontológiai művészetkoncepciójának további, szisztematikus összevetése termékeny vállalkozásnak ígérkezik, különösen, ha felidézzük, hogy a magyar költő 1970-től a művészi alkotást a teremtett világ megszakadt inkarnációját beteljesítő folyamatoként határozza meg,⁵⁷ amely során a dolgok önmagukat saját lényegük irányába transzcendálják: „Cézanne almái mintha a kerti almák isteni koncentrátumai, Van Gogh cipői mintha a művész valóságos bakancsainak beteljesítése volnának. Igen, [...] mintha a művészet a pusztá egzisztálásból a beteljesülő realitásba, [...] a megtestesülés bizonyosságába kalauzolna.”⁵⁸ Rádásul az *inkarnáció* a Pilinszky-esszéikben a rilkei *Figur*hoz hasonlóan magára a műalkotásra is vonatkozik: „A legezoterikusabb költő is [...] tudja, hogy a mindenség modelljét egyedül omlatag anyagból, didergő limlomokból lehet »fölrakni«, hogy az meg is maradjon [...]. Az »isteni szépség« egyedül ezen az áron inkarnálódhat, ölthet testet.”⁵⁹ Ennek módszeres elemzése azonban már csak egy következő dolgozat tárgya lehet.

JEGYZETEK

- ¹ *Beszélgetések Pilinszky Jánossal*, szerk. TÖRÖK Endre, Magvető, Budapest, 1983, 106.
- ² PILINSZKY János, *A mű születése = Uő, Esszék, cikkek*, szerk. BENDE József, Magvető, Budapest, 2019, 17.
- ³ Rainer Maria RILKE, *Levelek I. 1894–1910*, ford. BÁTHORI Csaba, Napkút, Budapest, 2014, 405. (Kiemelés az eredetiben.)
- ⁴ *Uo.*, 405–406. (Kiemelések az eredetiben.)
- ⁵ Az *egyszeriség* („Einzigheit”) Rilke Van Gogh-recepciójának kulcsszava. Vö. Herman MEYER, *Spiegelungen. Studien zu Literatur und Kunst*, Niemeyer, Tübingen, 1987, 197.
- ⁶ E tekintetben utal a két költő rokonságára SZÁVAI Dorottya, *Bűn és imádság. A Pilinszky-líra camus-i és karkai szöveghagyományáról*, Akadémiai, Budapest, 2005, 45–46.
- ⁷ PILINSZKY János, *Összegyűjtött levelei*, szerk. HAFNER Zoltán, Osiris, Budapest, 1997, 24.
- ⁸ *Uo.*, 54.
- ⁹ *Uo.*, 39.
- ¹⁰ Tüskés Tibor, *Pilinszky János alkotásai és vallomásai tükrében*, Szépirodalmi, Budapest, 111.
- ¹¹ Vö. „Gondoljunk Van Gogh képeire. Az egyikén egy szék, a másikon egy almafa, a harmadikon pár cipő, a művész ütött-kopott bakancsa.” PILINSZKY János, *Egy lírikus naplójából* [1968. október 6.] = *Uő, Esszék... i. m.*, 477–478.
- ¹² PILINSZKY, *Összegyűjtött... i. m.*, 61. (Kiemelés tőlem – B. Á.)
- ¹³ A magam részéről Pór Péter nézetével értek egyet, aki a Van Gogh-hatást jóval korábban helyezi: „Rilke viszonylag hamar [...] ismerte fel a festő művének jelentését, [...]. Az első, már teljesen félreérthetetlen utalás a *Történetek a jóistenről* (1900–1904) című kötetben olvasható: »a festő«, aki »egy kerítést, egy házat, egy kutat« alkotott, s alkotásainak tulajdonát végül Istennel osztja meg, csak Van Gogh lehet.” Pór Péter, „*Hatalmas anyagának töréshelyei...*”. *Rilke Új versek című kötetének poétikájáról* = *Uő, Léted felirata. Válogatott tanulmányok*, Balassi, Budapest, 2002, 188.
- ¹⁴ MEYER, *i. m.*, 187–188.
- ¹⁵ Báthori Csaba fordítása (kézirat). Az eredeti Rilke-levelet idézi MEYER, *i. m.*, 187.
- ¹⁶ Saját fordítás. A továbbiakban, ahol az idézett szövegrészlet fordítójának neve nincs külön feltüntetve, ott én kíséreltem meg megközelítő fordítást adni. Meyer felhívja a figyelmet arra, hogy amit Rilke a levélben a festőművész leveleinek összkiadásaként említ, és legkedvesebb úti olvasmányaként nevez meg, az valójában Van Gogh válogatott leveleinek 1906-os német nyelvű kiadása. *Uo.*, 188.
- ¹⁷ PILINSZKY János, *Az Apokrifról = Senkiföldjén*, szerk. HAFNER Zoltán, Nap, Budapest, 2002, 77–78.
- ¹⁸ Tüskés, *i. m.*, 111.
- ¹⁹ „[...] die beleuchtete Fläche des Pflasters wurde mitten rücksichtslos von einem Brunnen und seinem schweren Schlagschatten unterbrochen, eine Kühnheit, welche den Malern ausnehmend imponierte” Rainer Maria RILKE, *Sämtliche Werke IV. Frühe Erzählungen und Dramen*, Insel, Frankfurt am Main, 1987, 370.
- ²⁰ Rainer Maria RILKE, *Mesék a jóistenről*, ford. BARTOS Zoltán, Pán, Budapest, 1921.
- ²¹ Az elbeszélés szövegét a következő magyar kiadás alapján idézem: Rainer Maria RILKE, *Történetek a jóistenről*, ford. TANDORI Dezső, Európa, Budapest, 2022, 117–130.
- ²² Erre az életrajzi tényre egyébként Rilke egyik levelében ki is tér: „alighogy Gauguin fölbukkant, az ezerszer áhított kortárs és eszmetárs –: rögtön – már kétségbeesésből – le kellett vágnia a fülét, miután előtte mindketten megesküdtek rá, hogy [...] gyűlölni fogják és [...] kitessékelik egymást a világból.” Rainer Maria RILKE, *Levelek I.... i. m.*, 406.
- ²³ Itt a német szó belső formája is magában rejti az igaz művész figuráját: a lexéma már az ófelnémetben (*reht*) rendelkezett a 'helyes, igazságos, indokolt, helyes, egyenes, egyszerű, jó, igazán, pontos, igaz' jelentésekkel, és a mai általános használat a bal (*link*) antonimájaként a késő középfelnémet-korban alakult ki. Lásd: *recht* = Pfeifer, Wolfgang, *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*, Akademie, Berlin, 1993. A digitalizált és átdolgozott változat elérési útvonala: <https://www.dwds.de/wb/etymwb/recht> (letöltés: 2023. október 15.).
- ²⁴ Az út, amely során az alkotó tárgyához fűződő személyessége személytelenbe fordul át, hogy aztán a mű a recepció során a személyes egzisztenciális tapasztalat maximumát nyújtsa, jól értelmezhető Rilke alábbi, 1900-ban lejegyzett gondolatával: „a költő kiemeli a dolgokat, melyeket ábrázolásra választ, abból a sok esetleges, konvencionális összefüggésből, elmagányosítja és egyedüllétükben állítja őket egyszerű tiszta kapcsolatba”. Rainer Maria RILKE, *Sämtliche Werke VI*. Insel, Frankfurt am Main, 1987, 1161. Jóllehet Simone Weil kapcsán, de Pilinszky is azt vallotta erről az alkotás létfeltételeként megha-

tározott folyamatról, hogy „[e]lőbb személyessé kell válni valaminek, utána átléphetünk a személytelenbe”. *Beszélgetések... i. m.*, 20.

²⁵ RILKE, *Levelek I... i. m.*, 405. (Kiemelés az eredetiben.)

²⁶ Lásd ehhez magyarul: PÓR Péter, *Az orfikus alakzat. Rilke Új versek című kötetének poétikájáról* = *Uő, i. m.*, 159–177.

²⁷ RILKE, *Levelek I... i. m.*, 415.

²⁸ Mindez továbbgondolható Martin Buber dialógusfilozófiája felől: „Aki azt mondja: Te, az nem valamely tárgyat vél. Mert ahol valami van, ott másvalami is van, [...] Ahol azonban azt mondjuk: Te, nincsen másvalami. [...] Aki azt mondja: Te, annak nincsen valamije, annak semmije sincs. De a viszonyban áll.” Martin BUBER, *Én és Te*, ford. BÍRÓ Dániel, Európa, Budapest, 1991, 7.

²⁹ RILKE, *Levelek I... i. m.*, 405.

³⁰ PILINSZKY János, *Összegyűjtött művei. Naplók, töredékek*, szerk. HAFNER Zoltán, Osiris, Budapest, 1995, 44.

³¹ Ahogy elmékedéseiben Pilinszky éles különbséget tesz a nyugati és keleti kultúra között (az előbbivel polemizálva, az utóbbit például állítva), úgy Rilke Oroszországgal kapcsolatos megnyilvánulásának is jellemző vonása a Nyugattal való összehasonlítás. „A Nyugat mint egyetlen szempillantás bomlott ki a reneszánsz, a reformáció, a forradalmak és a királyságok során, [...] míg mellette, Rurik birodalmában még az első nap tart, Isten napja, a teremtés napja.” Rainer Maria RILKE, *Russische Kunst* = *Uő, Sämtliche Werke V. Worpsswede, Rodin, Aufsätze*, Insel, Frankfurt am Main, 1987, 494.

³² CZEGLÉDY Anita, *Szakraális szekularizáció = Vallás és művészet*, szerk. SEPSI Enikő, Lovász Irén, Kiss Gabriella, FALUDY Judit, Károli Gáspár Egyetem – L'Harmattan, Budapest, 2016, 555. (Kiemelések az eredetiben.)

³³ SZITÁR Katalin, *Dolgok–jelek–jelenlét = Apokrif*, szerk. FÜZFA Balázs, Savaria University Press, Szombathely, 2008, 107.

³⁴ PILINSZKY, *A kelet-európai kultúrák néhány adottságáról – Simone Weil gondolatvilágának fényében* = *Uő, Esszék... i. m.*, 591.

³⁵ Walter NIGG, *Vincent van Gogh. Napba vetett pillantás*, Kairosz, 2007, 140.

³⁶ Mindhárom művészetre igaz, hogy vallásosságuk nem határozható meg az isteni gondviselés egyházi közvetítése által megformált keretek között, a bennük megnyilvánuló világszemlélet közelebb áll a misztikához.

³⁷ Van Goghot idézi NIGG, *i. m.*, 133–134.

³⁸ PILINSZKY, *Szeretet, igazság, igazságosság* = *Uő, Esszék... i. m.*, 737.

³⁹ PILINSZKY János, *Összes versei*, szerk. HAFNER Zoltán, Magvető, Budapest, 2018, 82–83.

⁴⁰ A pillanat időkategóriája Pilinszky poétikájában a jelenlét megtapasztalásának lehetőségét jelenti, amikor „az egzisztencia csak és kizárólag önmagát jelenti”. SCHEIN Gábor, *Poétikai kísérlet az Újhold költészetében*, Universitas, Budapest, 1998, 181.

⁴¹ NIGG, *i. m.*, 152.

⁴² PILINSZKY, *Egy lírikus naplójából* (1968. október 6.) = *Uő, Esszék... i. m.*, 477–478. (Kiemelés tőlem – B. Á.)

⁴³ Tandori Dezső fordítása.

⁴⁴ Ennek kapcsán érdemes felidézni Pilinszky egyik nyilatkozatát: „Simone Weil [...] kategóriákat állít fel: van a személyes, van a személytelen és van a kollektív zóna. [...] Kedves kis hasonlattal azt mondja, hogy egy kisfiú amíg rosszul oldja meg a feladatot, rajta hagyja személyisége nyomát. Ha tökéletesen oldja meg, személyisége semmiféle nyoma nem marad rajta a megoldott számtanpéldán.” *Beszélgetések... i. m.*, 20.

⁴⁵ Romano GUARDINI, „*Sehol világ, csak belül...*”. Rainer Maria Rilke Duinói Elégiáiról, Új Ember Kiadó, Budapest, 2003, 269–270.

⁴⁶ „Mit is jelent az átváltozás [Verwandlung] fogalma? Nyilvánvalóan a költői alkotás [Gestaltung] egy metaforájáról van szó, ami a tárgy versbe való áthelyezéseként értendő.” Judith RYAN, *Umschlag und Verwandlung. Poetische Struktur und Dichtungstheorie in R. M. Rilkes Lyrik der mittleren Periode*, Winkler, München, 1972, 14.

⁴⁷ Ehhez lásd: Beda ALLEMANN, *Zeit und Figur beim späten Rilke. Ein Beitrag zur Poetik des modernen Gedichtes*, Neske, Pfullingen, 1961, 39–66.

⁴⁸ A *Figur* fogalmának Rodint és Cézanne-t tárgyaló képző-, illetve táncművészeti eredetéhez lásd: Jana SCHUSTER, „*Umkehr der Räume*”. Rainer Maria Rilkes Poetik der Bewegung, Rombach, Freiburg, 2011, 211–220.

⁴⁹ Herman MEYER, *Das Nachtgestirn. Vincent Van Gogh und der späte Rilke*, Euphorion, 1988/3, 339.

⁵⁰ *Uo.*, 340.

⁵¹ *Uo.*, 339.

⁵² Rainer Maria RILKE, *Csillagközi évek*, ford. BÁTHORI Csaba, Napkút, Budapest 2022.

⁵³ *Uo.*, 224.

⁵⁴ Rainer Maria RILKE, *Sämtliche Werke II. Gedichte II.*, szerk. Ernst ZINN, Insel, Frankfurt am Main, 1987, 496. (Kiemelések az eredetiben.)

⁵⁵ Levél Margot Sizzo-Crouy grófnőhöz, 1922. március 17-én = Rainer Maria RILKE, *Briefe III.*, Insel, Frankfurt am Main, 1987, 766. (Kiemelés tőlem – B. Á.) A levélrészletet a *konsteláció* lexéma miatt Pór Péter fordításában idéztem. Pór Péter, *Az átváltozott Piéta: Rilke és Pilinszky*, Alföld, 1998/12, 90.

⁵⁶ *wissen* = Pfeifer, Wolfgang, *i. m.*

⁵⁷ „A művészet a képzelet morálja, hozzájárulása, veritékes munkája a teremtés realitásának, inkarnációjának a beteljesítésére, helyreállítására.” PILINSZKY János, *A „teremtő képzelet” sorsa korunkban* = Uő, *Összes versei i. m.*, 88. (Kiemelés az eredetiben.)

⁵⁸ PILINSZKY, *Egy lírikus naplójából* (1970) = Uő, *Esszék... i. m.*, 529.

⁵⁹ PILINSZKY, *A művészi szép* = Uő, *Esszék... i. m.*, 644.

GÖMÖRI GYÖRGY

Egy nemzedék színpadra lép

1.

A müncheni Új Látóhatár 1967. évi utolsó (november–decemberi) számában, ami pár hónapos késéssel jelent meg, közölte András Sándor (polgári nevén Sándor András) *Hazatérés* című díjnyertes novelláját, amiről Borbándi Gyula úgy vélte, „nemcsak a pályázat zsűrije, de a szerkesztőség és sok olvasó is elsőrangú alkotásnak tartott”.¹ Borbándi ebben a 2000-ben kiadott, *Nem élünk hiába* című könyvében elég részletesen ismerteti az András elbeszélése körüli vitát.

A vihart Kovács Imre vitacikke okozta, ami már címével – *Werther újabb keservei* – jelezte az idősebb író ellenvetéseit, amelyek lényegét Kovácsnak az a véleménye okozta, hogy „úgy érzem... András Sándorral messzebb mentetek el a sajtószabadság gyakorlásában, mint az ajánlatos lett volna”.² De miért ítélte el a hajdani parasztpárti politikus és már évtizedek óta amerikai állampolgár Kovács az ötvenhatos emigráns András novelláját? A novella hőséneke súlyos depresszióban elkövetett öngyilkossága miatt, mert szerinte nem ez jellemző az Amerikába emigrált fiatal magyarok viselkedésére, inkább az, hogy Vietnámban harcolnak a „kommunizmus” ellen. Más szóval a „tipikusság” és a félreismert amerikai szolidaritás nevében támadta nem annyira magát a *Hazatérést*, mint az öttagú bírálóbizottság döntését, illetve a lap álláspontját, amelyik természetesen közölte a díjnyertes pályázatot.

A vita ezután a *Disputa* rovatban zajlott, s akik hozzászóltak Kovács Imre cikkéhez, szinte kivétel nélkül a folyóirat fiatal munkatársai voltak. Borbándi szóvá is teszi ezt, szerinte az olvasók nem reagáltak „hasznos élel és szenvedéllyel” Kovács érveire.³ Ami őt, a szerkesztőt illeti, azzal védekezik, hogy a kéthavonként megjelenő folyóiratnak alapvető erénye „a sokszínűség és sokhangúság”, és lehetőség szerint mindennek helyet kell adni, ami irodalmilag színvonalas, mert „nincs nagyobb kincs, mint a szólás és alkotás szabadsága”.⁴ Ennél messzebbre mentek az ellentámadásban a fiatal, ötvenhatos nyugati magyar írók és költők, akik az Új Látóhatár 1968/4-es és 5-ös számában szinte egységesen léptek fel az idősebb és már konformista gondolkodású Kovács ellen. Azonnal reagált írására az angliai Siklós István, a kanadai Vitéz György és e sorok írója. Az én cikkem feltette a kérdést: miben különbözik a Kovács által követelt irodalompolitika a szovjet kommunista állásponttól, amit Andrej Zsdanov fogalmazott meg legpontosabban? Az irodalom nem szolgálhat sem ideológiát, sem pártot, s ha valami érvényes nemzedékekre, az éppen a sokszínűsége, az, hogy másképp írunk Európában, mint Amerikában, másképp Londonban, mint Párizsban, és bár magyarul, de sokkal szabadabban Nyugaton, mint az egypártrendszer Magyarországon.

Siklós István, akkoriban a BBC magyar osztályának munkatársa, hozzászólásában úgy vélte, Kovács Imre „nemzedékekre akar megsemmisítő csapást mérni, azokra a ma már korántsem fiatal költőkre és írókra, akik a forradalom leverése után menekültek Nyugatra”.⁵ Vitéz György a „félelem a szokatlantól” nevű pszichológiai jelenség alapján szedte darabokra Kovács vitacikkét. Egyetlen idősebb író, Flórián Tibor foglalt csak állást Kovács Imre mellett, illetve az ugyan-

csak Amerikában élő Makkai Ádám közölt egy hosszú szöveget arról, hogy ebben a vitában mindkét félnek „egyszerre igaza van”.⁶ Makkai cikke azért váltott ki közöttünk megrökönyödést, mert hosszan idéz benne két bizalmas magánlevélből, miközben belém is rúg mellékesen egyet a pályázaton dicséretet nyert, de szintén emigráns-öngyilkossággal végződő novellám miatt. Megpróbál különválasztani bennünket, „kedves barátait” (szerinte rossz, mert nem tipikus) novelláinktól, és a végén még Andrásnak egy szép ötvenhatos versét is az orra alá dörgöli saját véleménye alátámasztására.

A vita még a lap 1968. őszi számában is folytatódott, ebben a nálunk idősebb írás-szakértő Földes-Papp Károly foglalt mellettünk állást, feltéve a kérdést: hogyan lett a hatalommal szemben hajdan lázadó Kovács Imréről idős korára „a konformitás dekadensen opportunistá” megkövetelője?⁷ Hozzászólt még a vitához a zsűritag Kibédi Varga Áron, az amerikai Horváth Elemér és a franciaországi Márton László, mindegyik más-más szempontból bírálva Kovács Imrét,⁸ akit az utolsó hozzászóló Nagy Kázmér sem védett, csak azt állapította meg, hogy a vita „nemzedéki állóvizet kavart fel”, és nem tudni, mennyiben járul hozzá az emigrációban létező nemzedéki különbségek tisztázáshoz.⁹

Érdekes módon a hazai közvélemény egyáltalán nem reagált az András-novella által kiváltott vitára, igaz, hogy az 1968-as évben számos olyan esemény történt, ami elvonta róla a figyelmet: a párizsi diáklázadás, a Prágai Tavasz és annak a Breznyev-doktrína szellemében történt katonai elfojtása. Nemzedékünk színpadra lépését azonban csak a következő évben igazolta egy olyan antológia megjelenése, amelyik bizonyította: *extra Hungariam est vita!* – legalábbis a költők számára van élet.

2.

„Te vagy nemzedékünk krónikása” – írta nekem egyszer Horváth Elemér. Bár nem tartok igényt erre a címre, az '56-os költőnemzedék szerkesztője valóban én voltam. Juhász Vilmostal együtt szerkesztettem azt az *Új égtájak* című antológiát, amelyben ez a nemzedék felvonult, és Vas István szerint bizonyított: lehetséges jó verset írni a határokon kívül is, jelentős magyar közösség támogatása nélkül. De vegyük sorjában a történeteket.

Maga az antológia ötlete már 1964-ben megfogant a fejemben. Az 1956 óta idegenben élő és azóta ott felnőtt nemzedék sehol sem volt együtt képviselve, a Szabó Zoltán szerkesztette *Kilenc költőben* is olyan korábban emigrált költők voltak a legfontosabbak, mint Bikich Gábor és Csokits János.¹⁰ Nem kell külön hangsúlyoznom, hogy ők másképpen írtak, mint mi, akik egy közös élmény (a forradalom) jegyében kerültünk Nyugatra. Az újabban tervezett antológiának címet is adtam: az *Új égtájak* egyszerre jelentette a földrajzi és az időbeli különbséget. Hogy miért éppen Juhász Vilmost választottam társszerkesztőnek, annak több oka volt, erről egyszer már beszámoltam egy régi tanulmányban, majd egy kiadványban,¹¹ most csak annyit tennék hozzá, hogy bár bíztam a saját ízlésemben, úgy gondoltam, nem árt egy idősebb író társ véleményét is kikérni a versek kiválasztásában.

1966 márciusában Juhász Vilmos Londonban járt, ekkor egyeztünk meg abban, hogy mindkettőnk nevében én küldjem ki az antológiában való részvételre felhívó leveleket. Ezekben tizenhárom költőtől tizenkét-tizenkét verset kértem, amiből aztán mi választjuk ki a legalkalmasabbakat, továbbá életrajzi jegyzete-

ket. A költők végleges névsora így hangzott: András Sándor, Bakucz József, Horváth Elemér, Kemenes-Géfin László, Keszei István. Lókkös Antal, Makkai Ádám, Nyéki Lajos, Papp Tibor, Siklós István, Sulyok Vince és jómagam. Volt, aki azt tanácsolta, hagyjam ki saját verseimet, de engem sohasem kísértett meg az ilyen esetekben feltűnő álszerénység. Az antológiába egyetlen nő sem került be, ezt utólag hibának tartom, mert akár Dedinszky Erikát, akár Forrai Esztert nyugodtan bevehettem volna az ismertebb költők közül. Thinsz Géza kimaradását akkor esztétikai okokkal indokoltam, Thinsz, úgy gondoltam, akkor még három kiadott verseskötete ellenére sem volt érett költő.

Amikor Juhász Vilmos (akinek neve nem szerepel az Új Magyar Irodalmi Lexikonban) hatvannyolc éves korában nyugdíjba vonult, ünneplése közben összeesett és hirtelen meghalt. Akkor már Csicsery-Rónay István elvállalta az antológia kiadását, előszót is kértem, először Cs. Szabó Lászlótól, s amikor ő nem vállalta, írói vetélytársától, Határ Győzőtől. Utóbbival baráti viszonyban voltam, nem kötöttem meg semmiben a kezét, amivel – a terjedelmet tekintve – kissé visszaélt, de minden egyes költőről igyekezett valami jót vagy legalábbis jellemzőt mondani. Az egész társaságot „rokonszenves szellemcsapatként” mutatta be, akik szerinte már majdnem „levetették legrosszabb hagyományainkat, a szónokiaságot, a mű-ünnepélyességet”.¹² Amikor 1967 karácsonyán elküldtem a bevezetővel már ellátott anyagot Csicsery-Rónaynak, az örvendezve válaszolt: „azt hiszem, ez az emigrációs könyvkiadás nagy szenzációja lesz”.¹³ De kiadójának, az Occidental Pressnek nem volt saját nyomdája, s hogy a könyv mielőbb kiadásra kerüljön, úgy döntött, a párizsi Magyar Műhelynél nyomtat. Ez nem volt a legjobb döntés, mert a műhelyesek egy más könyv kapcsán anyagi vitába keveredtek Csicsery-Rónayval, s ennek az én antológiám látta a kárát: a könyv úszott, nem lett kész 1968 karácsonyára, maradt 1969-re.

Még hozzá ennek az évnek valamelyik kora nyári hónapjára. Az Artis nyomda nem végzett elég jó munkát: bár a versek betűi szépek voltak, borítója is elfogadható, de a könyv olyan rosszul volt összeragasztva, hogy a legtöbb példány lapjai olvasás közben szétestek. Ám bíztam líránk erejében és abban, hogy ezt Magyarországon is jól fogják fogadni, ezért amikor legközelebb Budapestre látogattam, vittem az antológiából egyetlen példányt, amit azonnal átnyújtottam Vas Istvánnak. Vele akkor már (részben angol Radnóti-fordításaimnak és kutatásaimnak köszönhetően) eléggé összebarátkoztunk, így amikor Pista belelapozott a könyvbe, azt egyre nagyobb érdeklődéssel olvasgatva végül kijelentette: „Kérlek, én erről fogok írni! Hogy hová? Talán a Népszabadságba. Most van ott olyan kapcsolatom, hogy megtehetem.”

Ezt az ígéretet – mivel a kommunista párt napilapjáról volt szó – kicsit kételkedve fogadtam, de Pista nemcsak hogy szavatartó úriembernek bizonyult, de valami egészen különlegeset produkált. Egy ravaszul megírt szövegben úgy dicsérte meg a Népszabadság 1969. szeptember 21-i számában antológiánkat, hogy benne a versek „egészséges... magvas magyar nyelven” íródtak, keveselte benne (!) a politikai üzenetű verseket, kiemelve azt a két költőt, aki (az ötvenhatos forradalomhoz kapcsolódó versével) különösen ragaszkodik a magyar költői hagyományhoz, Makkai Ádámot és engem. Befejezésül leszögezte a tizennégy költőről: „Teljesítményük sajátos módon része a magyar költészetnek... Ideje volna... szemmel tartani ezt a valószínűtlen képződményt, amelyet meghatározni nehéz, letagadni fölösleges.”¹⁴

Ez az írás nagy izgalmat keltett az Óceán mindkét oldalán, a BBC magyar osztályán a munkatársak egymás kezéből tépték ki a cikket. Nem hittek a szemük-

nek: vajon teljesen megváltozott volna az emigrációval szembeni pártvonal? Én tudtam, hogy itt Vas István magánakciójáról van szó, amit aztán nekem beszélgetésben, Makkai Ádámnak pedig levélben meg is erősített. Ugyanakkor nem tudok róla, hogy a Népszabadság szerkesztőjét ezért külön felelősségre vonták volna – a pártvonal, nem sokkal a prágai szovjet beavatkozás után, amihez Kádár kellenül csatlakozott, még eléggé bizonytalan állapotban volt, úgy tetszik, erősen ingadozott. Nekem Cs. Szabó László gratulált az antológiához: „Nagyon örülök, hogy éppen ennek a kötetnek az ürügyén tudósította Vas István a hazai olvasók tömegét a kinti irodalomról.”¹⁵ Tűz Tamás pedig egy amerikai lapban azt írta, szeretné Vas kezét megszorítani ezért az írásért.¹⁶ A egyetlen nyomtatásban megjelenő cikk, ami rossz szájízt keltett, Határ Győző írása volt az Irodalmi Újságban, ahol felvetette azt a „lehetőséget”, hogy Vas talán „az illetékesektől kapott utasítást” ismertetésének megírására.¹⁷

Még néhány szót a Vas-cikk utáni kritikákról. Legjobb tudomásom szerint az antológiáról tíz magyar és két angol cikk született. Többségük emigráns lapokban, de kettő kisebbségi magyar folyóiratokban és még egy a kecskeméti Forrásban. Talán a legrészletesebb kritikát a filozófus Hanák Tibor írta az Új Látóhatárban, megjegyezve, hogy bár állja a versenyt a hasonló hazai gyűjteményekkel, a „menekülés kiolthatatlan traumája” jelen van a versekben, s többek között emiatt sem lehet összetéveszteni az *Új égtájakat* valamilyen hazai antológiával.¹⁸ Az emigráns kritikák többsége pozitív volt, egyetlen fanyalgó hangú rövid ismertetés kivételével, amit Ferdinandy György írt egy müncheni magyar lapban.¹⁹ A jugoszláviai magyar sajtóban Tomán László dicsérte meg az antológiát, amelynek ot-tani fogadtatását már előkészítette a Hídnak írt, versekkel megtűzdelt bemutató szövegem.²⁰ Végül is elégedettek lehettünk az antológiával, mert más emigráns kiadvány sem 1969 előtt, sem még utána sokáig nem kapott ekkora hazai nyilvánosságot.

JEGYZETEK

¹ BORBÁNDI Gyula, *Nem éltünk hiába. Az Új Látóhatár négy évizede*, Európa, Budapest, 2000, 286.

² *Uo.*, 290.

³ *Uo.*, 293.

⁴ Borbándi idézi saját cikkét: *Uo.*, 294.

⁵ Új Látóhatár, 1968/4; BORBÁNDI, *i. m.*, 296.

⁶ *Uo.*

⁷ *Uo.*

⁸ *Uo.*, 297.

⁹ *Uo.*, 297–298.

¹⁰ *Kilenc költő*, szerk. SZABÓ Zoltán, Magyar Szépműves Céh, London, 1959.

¹¹ GÖMÖRI György, *Harmincéves az „Új égtájak”*, Kortárs, 1998/4, 52–59. GÖMÖRI, *Jöjj el, szabadság!*, Anyanyelvi Konferencia, Budapest, 1999, 134–144.

¹² *Új égtájak, 1956 óta idegenben élő költők antológiája*, szerk. GÖMÖRI György, JUHÁSZ Vilmos, Occidental Press, Washington, 1969, 7.

¹³ Gömöri, *Jöjj el... i. m.*, 139.

¹⁴ VAS István, *Költők között*, Népszabadság, 1969. szeptember 21. Később Vas újraközölte recenzióját *Az „ismeretlen isten”* (Szépirodalmi, 1974) című kötetében.

¹⁵ Cs. Szabónak ezt a mondatát idézem a *Jöjj el, szabadság!* 141. oldalán.

¹⁶ Tűz Tamás, *Emigráns költők hazai mérlegen*, Nyugati Magyar Élet, 1969. december 5.

¹⁷ Irodalmi Újság (Párizs), 1969. október.

¹⁸ Új Látóhatár, 1969/6 (november–december), 565–570.

¹⁹ Nemzetőr, 1969. október.

²⁰ Híd, 1968/9.

MOSONYI KATA

Az önreflexív kibeszélés fény- és árnyoldalai

Jánossy Lajos: Örök hely és mindenhol idő

„Úgy néz ki: hovatovább nincsen hova tovább.”
(Petri György)

Milan Kundera *A regény művészetében* (Európa, 2018) azt állítja, hogy „minden idők minden regénye az én titkát kutatja. Amint [...] teremtesz egy regényalakot, automatikusan szembekerülsz azzal a kérdéssel, hogy mi is az én. Hogyan tud megragadni?” Vajon helytálló-e ez a megállapítás a bevallottan *személyes én* főhőst bemutató Jánossy Lajos 2023-as, *Örök hely és mindenhol idő* című regényére nézve is? Kundera a továbbiakban azt is mondja: „az első európai elbeszélők nem ismerik a lélektani megközelítést. Boccaccio egyszerűen cselekedeteket és kalandokat beszél el.” Azzal a meggyőződéssel, hogy „az ember tetteivel lép ki a mindennapos ismétlődések világából [...], általuk lesz egyénné”. Nos, ez már minden vonatkozásban közelebb visz bennünket Jánossy sziszifuszi írói küzdelméhez, alkotói szemléletéhez, a Kádár-rendszer miliőteremtésétől kezdve a stíluson, az ábrázolástechnikán, a narráción, a szereplők jellemrajzán át a regény struktúrájáig. Addig a végső megállapításig, hogy „beszelnünk kellett, hogy megmutatkozzon a kimondhatatlan”. Jánossy új regényének felfejtésekor ajánlatos tekintetbe venni még egy – és ez már Kafkára utaló – Kundera-gondolatot, hogy „milyen lehetőségei maradnak az embernek ebben a világban, ahol a külső meghatározók olyan megsemmisítő erejűek, hogy a belső indítékok immár mit sem számítanak”. Ez elvezet ahhoz a bizonyos Petri-, Hajnóczy-féle „kívülálló életérzéshez”, amely meghatározta a Jánossy-hős egzisztenciális létformáját is. E tulajdonképpen nagyregényről kialakítandó véleményünkben (Jánossy eddigi életművét tekintetbe véve) azonosság mutatkozik Radnóti Sándornak Krusovszky Dénes *Levelek nélkül* című regényéről írottakkal. „Enyhe csalódás a korábbi alkotásokhoz képest” (Jelenkor, 2023. december); akár a *Nulladik órát* nézzük (JAK, Kijárat, 2000), akár a *Hamu és ecet* (Kalligram, Pozsony, 2006) úgynevezett aparegényét, azok sűrítettsége, feszes konstrukciója mindenképpen dicséretes. Valójában a szerző egy téma variánsait gyártja, amelynek alapját a következő párbeszéd adhatja: „mondd csak, Dinikém, mi mindig így fogunk élni, kérdeztem barátomtól. 30-as éveink elején még mindig a régi nóta, nyomjuk a gázpedált ütközésig? Nincs megállás, nincs alvás? Így fogunk élni, Lalikám, mondta a barátom szokott nyugalommal.” Ezt látjuk már a *Hamu és ecet*ben is, amelyben főszerephez jut a cigi, a házibuli, a kocsmai ivászat, az iskolai bukdácsolás, a nők és mintegy kirakatként a könyvek. Csak jelen esetben mindezt puzzle-szerűen egybe-szerkesztve, kortörténetbe ágyazott személyiségrajzok szövegburjánzásában kapjuk.

Egyébként Jánossy családfája nemesi ősökre vezethető vissza, gazdag vérvetéssel; a címerükben három hegycsúcs és egy ágaskodó oroszlán. A Kádár-rendszerben orvos szülei már a deklasszált úri középosztályt képviselték, csemetéjük pedig, aki 1967-ben született Budapesten, így vélekedik életeréről: „a rendszer kora gyermekkoromtól társamul szegődött, akár a Jóisten kísérté

láthatatlanul életemet”. Azt a valamiféle dzsentri-attitűddel terhelt ifjú életet, amelyben paradox módon – az apa szerint – épp fiának a „rendszere olyan cseppfolyós [...], élete tartalmas semmi”. Az ÉS 2024. január 19-i számában jelent meg Bihari Péter feuilletonja: *Magyar félmúlt – magyar úton* címmel, amelyben egy pontban kitér a dzsentrimagatartásra: „a nagy magyar mulatozások oda vezetnek, hogy egy egész népből kiszívták az elnyomással szembeszálló életerőt [...], hozzájárultak Magyarország politikai prostitúciójához”. Ennek is részbeni láttelelte az *Őrök hely...* A sors kegyelme vagy fintora, hogy a szerző aztán a Litera szerkesztője, fontos munkatársa lett, emellett elismert kritikus. Új regényének címe egy egykori slágerszöveg-részlet (Pajor Tamás: *Vén véna*, Neurotic), divatosan hosszú, akárcsak Tompa Andrea új vagy Krusovszky korábbi regénycíme.

Műfaját Kolozsi Orsolya (Könyves Magazin, 2023. október 16.) közérzetregénynek tartja. Igen, elsődlegesen mindenképpen az, semmiképpen nem fejlődés- vagy nevelődési regény, mivel inkább a főhős stagnálását, hezitálásait látjuk, majdnem visszafejlődését. Lélektani regénynek sem nevezhető, bár a Jánossy-próza attribútuma (az apa szavával élve egyfajta „jammerolás”) a sajátos pszichologizálás. Ez valóságos pengeélen táncolást jelenthet, főképp egy közel autobiografikus mű esetében. Jánossy szenzitív részleteket idéz meg életéből, gyakran számos szereplő életútját bemutatva utal önnön lépéseire, amelyben azért mindig kitüntetett helyen állt a művészet. Talán épp azért, mert még a késő Kádár-kor is (és a még orosz megszállás alatt lévő ország is) valójában szellemi sivatagot jelentett. Ha mindez az „oblomovizmus”, a felesleges ember bemutatása szerzői tudatosság, a kor kényszere, akkor kicsit más fénytörésbe kerülhet a mű megítélése. A narratív stratégiaként teremtett alteregó: Mosodás rezonőr (vagy belső lelki hang) segítségével a szerző olykor képes egészen rousseau-i vallomásosságra is eljutni, igaz, kissé narcisztikusan. A korfestés mellett ez a regény valójában önreflexió próza, amelyben a hős a maga lázadó eszközeivel szembeszegül a kor apóriájával. Ugyanakkor mindamelllett egyfajta flâneurködés is ez egy életen át.

A nepszava.hu-n (2023. november 3.) Rác Péter Jánossyval készített interjújából többek között fény derül a regény megírásának motivációjára: „azt szerettem volna, hogy a fiam” (a könyv ajánlása neki szól) „tudjon arról a világról, amiből érkezett. Palackposta ez. Nem tagadhatjuk le az életünket, nem csinálhatunk belőle történelmi Disneylandet. A Kádár-korszakban generációk nőttek fel, akkor próbáltak boldogulni. [...] Ezt meg kell mutatni, különben a világ lakatlan emberek sokaságából fog állni (már azokból áll), és nem akarom, hogy a fiam is közéjük tartozzon.” Talán épp ezért kezdődik a regény a látszólag banális hétköznapi mondattal, hogy „kész a kakaó”. Ez a könyv kulcsmotívuma is lesz, számtalanszor előkerül a legkülönbözőbb élethelyzetekben, hol ellentézet, hol otthonosságérzetet árasztva. Nem ok nélkül adta recenziója címéül Károlyi Csaba (ÉS, 2023. november 24.) ezt: *Kakaó és babszem*. A tarkabab családi vihart kavart, a deklasszált úriasszony nagymama kötelezően beletenne egy szemet a húslevesbe, míg a cselédből „házvezetőnővé” avanszált Etelka néni (aki a kakaók készítője is) visszavág: „mit flancol azzal az egy szem babbal, mit játssza itt nekem a nagyságosasszonyt!” Az efféle összezörrenések ritkák, viszonylag békés a család élete. A szülők szinte megszállottan űzik szakmájukat, az orvoslást, Etelka néni pedig rendületlenül helytáll a házimunkában, az ifiúr ellátásában, sőt, még „elügyeli” a szélütött nagyapát is.

De visszatérve az írói szándéokra, tegyük fel a kérdést, hogy fedí-e egymást a szerzői akarat és a regényből megismert főhős karaktere. Jánossy „nosztalgikus

realistának” vallja magát, emiatt óhatatlanul beugrik számunkra Arany Lászlótól *A délibábok hőse*, akinek személyében az eszmények és a valóság véglegesen szembekerül. Így eshet meg, hogy e könyv főszereplője illúziókat kergetve vágyálmába, a művészetekbe veti acsarkodó hitét. De az olvasáson kívül legfeljebb léha életet él. Alteregója, Mosodás nem is hagyja szó nélkül: „beszéded elbeszéléssé kerekedik-e vagy rábeszélés marad? Kibeszélés, fecsegés [...] Számolnod kell vele, nem lesz alakja az elmondott időnek, illetve nem lesz neki formája; nem a te körvonalaid szervezik. Restaurálsz vagy rekonstruálsz?” Mosodás rátapintott a lényegre, a szerzőség nehézségeire: „a forma korlát, nem lehet berekeszteni a teret és az időt [...] csak csonkolás árán” – így már a főhős. Valóban, egy átgondoltabb koncepcióval, a szöveg minimum egyharmadát sűrítettebben tálalva (így a sokféle mellékszereplő, távoli rokon és barát sorsának taglalását, a cselekmény menetét folyton megakasztó kitérőket, amelyek az esetek többségében nem célravezetőek) sokkal hatásosabbá vált volna a történetmesélés.

A szerkezet fragmentált, szakadozott szöveg, ami önmagában még nem lenne probléma, ha nem okozna törést a konstrukcióban, ami néha már az olvasás kárára megy. A regény tagolását is egyértelműbbé lehetett volna tenni, például számozással. Mosodás meg is jegyzi, hogy „elbeszéléсед hordja-veti az éveket, dobálja a hónapokat, sodorja a napokat”. Az esztétikai minőség megkívánja, hogy a legkevesebb eszközzel a legtöbbet mondjuk. A sűrítésben nagy erő rejlik. Az *Örök hely és mindenhol időnek* több olyan részlete van, amelyben a főhős fantáziál korábbi történelmi eseményekről, amikor még nem is élt, de mintha átélte volna. Ez zavaró. Még akkor is, ha a szerző egy interjúban adott vélekedése szerint fontosak ezek a flashbackek, mert ezekben vizsgálja meg családtagjait, hogy a háború idején milyen túlélési technikát használtak volna. „Azt gondolom, hogy a szépirodalomnak nem feladata ez, de attól válik érdekessé, hogy dilemmatikus paradoxon helyzeteket vet fel, amelyekre bárki a saját etikai meggyőződése szerint adhat választ. [...] Rájöttem, hogy a szüleim személyiségképében nincs benne, hogy elvadult szereplői lettek volna annak a történelmi korszaknak.” Szép, szép, de ezt elég lett volna pár mondatban az olvasó elé tárni.

Ez a könyv szándékában párhuzamba állítható Bereményi Géza *Magyar Copperfield* című – húsz évvel korábról indított – önéletrajzi regényével, bár prózapoeitikájukban természetesen eltérőek. Jánossy regénye szintén korfestő tabló, amelyben ugyan fajsúlyosan van jelen a múlt század történelme, mégsem annak a krónikája, hanem elsősorban nagyon erős önreflexív alkotás. Benne az emléktöredékek gyakran a képzeletnek vannak alárendelve, az pedig olykor nehézkesen működik, amire a főhős gyakran utal is: „fekszem és nem tudom, mikor kéne indulni bárhová. Nincs ötletem.” És ugyan a névtelen elbeszélő a kötet középponti alakja, mert övé az uralkodó perspektíva (megosztva alteregójával), mégis személyes életét elsősorban a barátaival való együttléteken keresztül ismerhetjük meg jobban. Kisiskolás korából annyi derül ki, hogy akkor még rendben volt az élete: külön németórára járt, tanult zongorázni, vasárnaponként a Deák téri evangélikus templomba mentek édesapjával. A bajok a gimnáziumban kezdődtek, holtott ott két kifejezetten művelt (bár extravagáns) baráttra is lel: egy filmrendező fiára, Tamásra és Dávidra, aki az ókori nyelvekben, a filozófiában és az irodalomban is jártas. Hatalmas könyvtárak van, ami kábítólag hat hősünkre. Ugyanakkor kiváló ivócimborák, a többiekkel (Mexikóval, Csirkével, Miklóssal és Olsennel) együtt a lóversenyek után egyesekkel végigjárják a kocsmákat, a szerencsejátéktérmeteket, a rockkoncerteket. A 15–30 oldalas kitérőkben a viszonylag jól karakterizált szereplőkről kiderül, hogy közülük többet fölvettek az egyetemre, illetve

a Kádár-kori enyhületnek köszönhetően külföldön tanultak tovább, vagy disszidálni próbáltak, mint Mexikói, aki végül csak Bécsig jutott el, szülei hazacsábították.

A könyvből a Kádár-rendszer rendkívül összetett képe rajzolódik ki, amelybe beleért a drogkereskedelem is, a tengerentúllal bonyolították le az üzleteket. Meglehet, hogy az egyik szereplő, aki nyugati kocsival járt, többnyire részegen, és akivel hősünk is elkalandozott Portugáliába, egy láncszem lehetett ebben a szocialista bizniszben. És persze voltak barátnők is, elbeszélő hősünk életében valójában kettő jelentősebb a sok alkalmi partner mellett, mellőlük olyan megnyugtató volt hazatérni a csésze kakaóhoz. Valójában Horváth Kati, a külkeres lány volt a hosszan tartó kapcsolat, és szinte felfoghatatlan, hogy volt képes a lány éveken át visszafogadni az örök hűtlenkedő, de bocsánatkérő hősünket, míg végül afféle Tatjana–Anyegin-módra Kati mondta ki a végszót az NSZK-beli látogatás során, hogy „maradjanak csak barátok”. Korábban ezt hősünk ajánlotta fel, amikor úgy tűnt, ígéretes viszonya lesz egy kórházi ápolónővel, Julival.

Mindeközben az elbeszélő főhős vágyálma, hogy író legyen, Mosodás újra megdorgálja, mondván, hogy csépelj az írógépet, „T. Bernhardtól kölcsönzött szövegduhvel, de mit ír? Az itt-élő-itt élet” (a szerző szókonstrukciója) „kapujában álltál, a szabad Magyarország ígéretének varázsütésszerű káprázatában, s te a nem-itt-élő-itt-élet imamalmi között őrlődtél. És tüntetésekre vágattál, újonnan alapított újságokat, tiltott könyveket vásároltál minden mennyiségben.” Közben a Parnasszus helyett egy rendőrőrs fogdájában kötött ki, mert részegen autót rongált a Bartók Béla úton. Érettségi után nem vették fel az egyetemre, anyja praxisának tág körében akadtak segítők, így került volna be egy üzembe, elvileg újságírónak, gyakorlatilag szalag melletti munkásnak. Így még szinte be sem lépett, már ki is lépett. Anyja még ekkor is kedvelt operettjének soraival vigasztalta: „ne búsulj, rózsám, mert az egy garast sem ér, lesz még szőlő, lesz még lágy kenyér”, és újabb akciókba fogott fia érdekében. Így lett a New York-palotában levélhordó, ahol az ügyintézőtől, akit csak „Erzsike bácsinak” becéztek és a szocialista rendszer prototípusa volt, sokat megtudott a körötte zajló valóságról. Például, hogy a Rózsadombon miből épülnek a paloták, és honnan vannak a nyugati autók, meg hogy „Czinégének a hadsereg építette a villáját”. És anyjának köszönhette azt is, hogy a káder Boldizsár Iván protekciójával felvették a nyíregyházi tanárképző főiskola magyar–német szakára. A fővárosi ifiúr ezt természetesen szégyellte, és az első félév után ott is hagyta, de egyelőre nem volt más választása. Ugyanakkor javára vált az ott eltöltött fél év, mert megtapasztalta a vidéki fiatalok sokkal józanabb szemléletét, tűrőképességét. Erről a szerző utólag a Margó fesztiválon tudósított.

A könyv „palackposta” jellege (az írói kvalitások révén) végül is elérte célját, mert azt el kell ismerni, hogy Jánossy jótollú író, stílusa élvezetes. Ezt már korábbi műveiben is bizonyította, az *Örök hely...*-ben pedig kiváló a miliőteremtés, a budapesti helyszínrajzok, érzékletes a lakásbelső leírása, a szereplők jellemzése és a természeti képek (hajnal, alkony) hangulatfestése. A társadalom közérzetének megjelenítése a könyv minden sorából árad, érződik a múlt század végének fülledt, fojtott és ellentmondásokkal, várakozásokkal teli levegője. Az ábrázolásban egyedül talán a szerelmi jelenetek sematikusak, afféle „túl vagyunk rajta”-szerűek. De annál életesebbek a letűnt úri világ rekvizítumai, például dédanyja empire szekreterfiókjából előkerülő „szattyánzacskókban Ferenc Jóska- és a Napóleon-aranyak, tajtékpipák, lornyonláncok; szürke szövettokból egy fekete távcső: az 1. vh.-ban a fronton szolgált dédapáé volt, akit leszúrtak a kozákok”.

A szerzőre jellemző fanyar humorral hozzát teszi: „a Tudományos Akadémia rendes tagjából, a matematikaprofesszorból ennyi maradt”. A regény egyik kiemelkedően megrázó és jól megírt története, amely sokat elárul főhősünk szemléletmódjáról, és egyszerre mutatja extrovertáltnak és introvertáltnak is, mindenesetre nagyon őszintének: a proli körülmények között élő Bárány Andráséknál tett látogatás az úgynevezett „józsefvárosi orfeumban”, ahol a körgangos házban még közös WC-t használtak. A főhős Mosodásnak rimánkodik, hogy segítsen a jelenezésben, végül a WC-n ülve az eddig úriúrnak ismert főhősből kiszakad, hogy „végre, végre, megérkeztem oda, amiről eddig csak olvastam”. A szocialista rögválóságban magára eszmél: „nekik semmijük sincsen, nekünk van. Autónk, balatoni házunk, zsúrkocsink. Jókai-összesünk, szekreterünk. Címerünk. Máshonnan nézünk; az egyik egy budai konyha asztalán álló kakaós bögre fülén keresztül nyílik, a másik egy pesti bérház lucskos budijának az ajtaján fúrt lyukon át.”

Ezután egy hosszabb családtörténet (apa, anya múltja) következik, kronológiai ide-oda szánkázással, az apa politikai nézeteinek taglalása, amit Mosodás akaszt meg ekképp: „apád, mármint mi is, zsidókra, parasztokra, proletárookra, cigányokra és hottentottákra tetszőlegesen alkalmazott terminusát mindenkire kiterjesztette, a megkülönböztetések hálóját addig szőtte, míg annak közepén egyedül maradt [...], és tegyük hozzá: önhittén, különb voltában”. Az itteni apaképből, amely eddig is kissé vitriolosnak tűnt, lesz visszamenőleg érthető a *Hamu és ecet* záró mondata, ahol a főszereplő a regény végén kimondja, hogy nem szeretete az apját.

Hősünk számára még nagy megpróbáltatást jelentett a főiskola előtti kötelező 11 havi katonai kiképzés Marcaliban, amelynek pillanatképei életesek, valóságghűek. A szülői protekciónak bízva főszereplőnk előbb írnok lesz, majd a nagy hadgyakorlat elől anyja kimenti, és a Honvéd Kórházba fekteti be kivizsgálásra. Gyomorfekélyrel aztán leszerelik a katonaságtól. Ezzel hősünk ugyan elesik a nővérkével való további kalandoktól, de újfent belevetheti magát a szamizdatok világába, erről számos intertextus és allúziós utalás következik. A palettán megjelennek a társadalmi változásra utaló új politikai szereplők, többnyire eredeti nevükön említve őket. Persze itt is hasznos lenne a szövegcsönkítés, az ismétlések elhagyása. Alföldi Róbert egy podcastben egy példával illusztrálta, hogy mit is jelent a művészetben a sűrítés: „Törőcsik Mari zsenialitása abban állt, ha mondott egy mondatot, abban négymillió mondat volt elrejtve.” Hősünk pedig így álmodozik: „azt gondoltam, hogy van egy másik Magyarország, maroknyian őrzik, írók, festők, filozófusok, történészek, zenészek, a művészetbe menekítettek, akik igaz történetét írják”. Illuzórikus, naiv és bizonyos értelemben kirekesztő ez a vélekedés, a főhősnek még érnie kellene. Anyja ismét akcióba lép, némettanárnak elhelyezi egy magániskolába. De tovább folytatódik a léha életmód, megideologizálva a perzsákkal, akik a végső döntésük előtt még egyszer alaposan lerészegednek, és utána cselekszenek, új helyzetfelismeréssel. Dávid barátja egy levélben keményen megdorgálja: „nyíltan megmondom, hogy amit ezen a nyáron csinálsz, az már nem teszi lehetővé számodra, hogy [...] valami nagyobbra hivatkozz, vagyis arra, hogy te költő, esztéta stb... vagy, hiszen nem vagy semmi”. A romlás szinte fokozhatatlan. Petrivel kérdezhetnénk: „hova tovább”? Pedig van tehetsége az íráshoz, egyik fontos prózapoétikai eszköze a humor, ezek általában helyzetkomikumok. Nézzünk rá egy önkritikus pillanatképre: egy lány lakásában ébredve tériszony fogta el, az ágy mellett egy másnak dedikált *Kassák Lajos alkotásai és vallomásai*. „Itt fekszem Budapesten, mellettem Kassák, túl élete délelőttjén [...], én túl ezen a napon, noha meglehetősen, az életemnek is a delén. Ő alkotásai és vallomásai tükrében

a padlón. Én alkotásaim híján, vallomásaim közepette az ágyon. Belőlem, úgy látzik, nem lett jutalom, nem lettem dedikált példány.”

Közben az ország átesett a rendszerváltáson, erről is hosszú oldalak szólnak. A szabad választásról is, amelyről a 24.hu-n az interjúban Jánossy úgy vélekedik, hogy csak azért volt 60%-os a részvétel, mert a Kádár-rendszer végső szakaszában „elkényelmesítette, lustává tette az embereket”. A regényben szó van az 1989. március 15-i tüntetésről, amikor Cserhalmi György felolvasta a 12 pontot a Tévészékház előtt, de a groteszk valóság az, hogy aznap „sokan mentek Bécsbe hűtőt vásárolni”. A Kádár-korszakban megszokott politikai tunyaság „túlélte a rendszer bukását”.

A szövegburjánzásban az olvasó közben rábukkan egy egyszerű mondatra: „Engem fölvettek az egyetemre.” De örömünk gyorsan elszáll, mert utána ez áll: ez sem felhőtlen öröm, mert „az órák rendtartásába beilleszkedni nehezemre esett. Kiverelkedni az éjszaka sikátoros útvesztőiből nem tudtam.”

A könyvet az 1989-es taxisblokádk képei zárják, az ország életében „az utolsó szimbolikus pillanat: még minden lehet” – írja Károlyi az ÉS-ben. A főhős társaival és a „főperzsa” Dixivel épp egy orgiáról tántorog a Petőfi híd felé, ahol szembesülnek az eseménnyel. Mosodás még utoljára beolvas társának, hogy mi mindent felejtett el, többek között a családját, „az ún. keresztény középosztályt, fontos történelmi eseményeket, végül Jézus Krisztust is, természetesen. Elfelejtette a 20. századot.” Majd jön a majdnem patetikusra sikeredett búcsújuk, amely akár ironikusnak is felfogható Mosodás szájából, egy ekkora terjedelmű műről lévén szó: „a legtöbbet talán az érte, amiről nem tudtunk beszélni, amivel nem azt mondom, hogy hiábavaló volt beszélünk”. És a végső, kissé szentimentálisnak tetsző kijelentés: „beszélünk kellett, hogy megmutatkozzon a kimondhatatlan”. Kis jóindulattal ezt felfoghatjuk aféle Töröcsik Mari-s, sokat sejtető, tartalmas mondatnak. A 24.hu-n Jánossy Lajos jelezte a folytatás lehetőségét, a '90-es évektől kezdve. Várjuk a folytatást, lehetőleg az írásban feltüntetett árnyoldalak nélkül. (*Jelenkor*, 2023)

STURM LÁSZLÓ

Az elveszett nemzedék – Albert Gábor levelezése

Köz. Albert Zsuzsa, szerk. Mórocz Gábor, MMA Kiadó, 2023

A hagyományos levelezés itt múlt ki a szemünk előtt. Vagy csak átalakult, hiszen az e-mail stb. is megőrizhető. Talán átalakulva újjászületik a műfaj. De a papírra írt, postával küldött levél formájával, hagyományával azért elveszett valami. Ami azonban a 21. század elejéig felhalmozódott belőle, az még sok tanulságot és értéket rejt. És több nemzedék kutatóinak ad feladatot. Hogy érdemes vállalni a munkát, azt *Az elveszett nemzedék* újfent fényesen igazolja.

Számos hasonló kötet jelenik meg (talán némelyik még kanonizálódik is majd, egyes darabjával vagy egészben). Csak két példa. Még a levelezéskorszakon belül gyűjtötte össze Takáts Gyula a Nyugat harmadik nemzedékének pályakezdő, összekapaszkodó üzeneteit *Helyét kereső nemzedék* címmel. Akarva-akaratlanul erre felel kicsit a jelen kötet címe. Pár éve pedig Léka Géza a családi levelezését adta ki összekötő szövegbe ágyazva, sajátos családregegyként (*Árva ragyogás*).

*Az elveszett nemzedék*ben nincs főszövegű kommentár, de ezt kiválóan helyettesíti az Albert Zsuzsa (költő, egykori rádiós, Albert Gábor özvegye) által írt előszó (ahonnan megtudjuk, hogy az író gondosan elrakta a hozzá írt leveleket, és ő maga adta gyűjteményének a *LevÉLETRAJZ* címet, ami egyfajta alcímként itt végigfut a lapok tetején), másrészt a Mórocz Gábor által készített példaszerűen alapos jegyzetelés (egyetlen hibát találtam: kiigazítás nélkül marad, hogy egy helyen Vári Fábián László helyett Vári Szabó László szerepel).

A kötet csak válogatás a jóval gazdagabb anyagból. Mindenképpen jól sikerült a kiválasztás, mert ami bekerült a gyűjteménybe, az szinte regényszerűen izgalmas. Az író, szociológus, esszéíró, szerkesztő Albert Gábor (1929–2017) és levelezőtársai írásaiból egy életút, egy szellemi kör, egy kor, egy „kapcsolati háló” belátásai, élményei, iroda-

lom- és történelemszemlélete örvénylik elő. Sajnáljuk, hogy az időív 2003-nál megszakad (alighanem az író is áttért az e-mailezésre). (Sajátos hiány, hogy a legközvetlenebb baráti körrel a gyakori találkozások miatt nem levelezett, pedig ide olyan személyiségek tartoztak, mint Tellér Gyula, Marsall László, a művelődéstörténész Herczeg János.)

A kötet első részét, az ötvenes éveket és a hatvanasok legelejét kisebb részben a családi levelezés, nagyrészt pedig az egykori egyetemi diák- és lakótárs, Bécs Ernő levelei uralják. A nyomorúságos szegénység, a sokszor nemszeretem, leterhelő munka mindkét esetben visszatérő téma. Igaz, az anya belenyugvóbb, megbékéltebb, a nagy teljesítményre készülő barát pedig keserűen panaszkodó.

Bécs Ernő ködlovag alakká vált szereplője a kornak. Költőnek készül, néhány verse megjelenik folyóiratokban, de kötete élete ötvenhat évében nem (majd halála után adja ki Albert és Poszler György a kötetét). Folyton panaszodik szegedi tanári nyomorúságáról, Albert Gábor segítségét kéri. A barát pedig – bár az ő levelei ebből a korból még nem maradtak meg – nyilván segít, amennyire tud, tartja benne a lelket. Bécs levelekhez mellékel versei nem igazolják a tehetségébe vetett hitet, de Albert a kései költeményeket (harminc év múlva) már egyértelműen dicséri. Bécs maga is állandóan bizonytalan költői elhivatásában. Az ifjúság szokásos gondolati köreit járja a kétségekkel és reménykedésekkel, az akarat szerepének a felismerésével (vagy felnagyításával?). Úgy érzi (akárcsak Albert), hogy a lefajtott társadalmi és irodalmi viszonyok tönkreteszhetik. Önmaga és a környezet kritikája egymás után következik például a következő idézetben: „Szétszórtam magam, nagy lehetőségeimből keveset valószínűsítem meg, őstehetségnek tartottam magam, s nem voltam más, mint némileg tehetséges. De van-e egyáltalán lehetőség az igazi kibontakozás

A kutatás a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézetének finanszírozásával és megbízásából készült.

felé? Nem fojtják-e meg az embert a fiókba írás betegségei?” (Albert 1955-ben Németh Lászlónak írva – akinek drámájáról kritikát készített – üt meg hasonlóan panaszos hangot, jellemzően itt nem a tehetség kérdése kerül előtérbe: „Olyan robotosak napjaink /mást nem említek/, hogy már a felszínen maradásra elpocsékolódik energiánk java. [...] nem ösztönzőre van szükségem, inkább fékre, zabolára – és számomra ez a fékező, fegyelmező lehetne az, ha mások is hallhatnák szavaim.”) Bécs az érthető, de az olvasónak kicsit monoton panaszkodás mellett több felfigyeltető, a személyiség lehetséges súlyát jelző megjegyzést tesz: magáról („Világnézetileg sehol sem állok, nem tudok találni valami szilárd alapot, ahonnan, mint poéta, vallanék a világról”), a nyelvről („Nagyon szegénynek érzem nyelvünket is, a reformáció, Balassi nyelvéhez képest – valami íz elveszett itt. Talán Ady szólaltatta meg egyedül ebben a században”), a nemzedékről („Két világ mezsgyéjén nőttünk fel. Talán ez is egyik szerencsétlenségünk”), de barátjáról is, akit kimondva is valamiféle mesterének tekint a maga „világos, szenvedélyes józanságával”.

A kötet első része kicsit az ismeretlen, de sorsával, pár művével talán figyelemre érdemes egykori társ, Bécs Ernő emlékműve lesz.

A hatvanas évek eleje után nagy cezúra van a kötetben, a nyolcvanas évekbe ugrunk. Albert már ismerhető, bár szélesebb körben nem elismert író, majd közéleti személyiség, főleg az Írószövetségben, a református életben és rövid ideig az Új Magyarországi szerkesztőjeként fejte ki tevékenységét. Kikén kívüliként jellemzi magát, főleg ezzel okolván meg a pálya szélére szorulását (az ismertsége aztán majd az évek múltával kedvezően változik, ha nem is minden tekintetben). Ekkor már a jelentős teljesítményt nyújtó társak vannak többségben a levelezőtársak között. A legérdekesebb leveleket többek között Határ Győzővel, Tüskés Tiborral, Vatai Lászlóval, Domokos Mátyással és Ács Margittal váltja. Sokszor könyvküldeményeket nyugtáznak, de nem semmitmondó udvariassággal, hanem mélyenszántó észrevételekkel, esetleg tapintatos vitával.

Micsoda példait mentik meg az ilyen kötetek a telitalálat megfogalmazásoknak, kiélezett véleményeknek, olykor az ügyes háritásoknak! Vatai László ragadja meg röviden, miért lehet néha vonzóbb egy-egy levél, mint a hivatalos irodalmi megnyilatkozások: „A nyilvános recenzióban mindig van valami fenntartottság, leveled tökéletesen nyílt.”

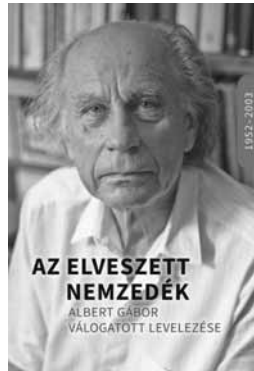
Egymás személyiségéről még így is csak ritkán nyilatkoznak. A sorskereső ifjúságban leginkább Bécs Ernő ad meglepően éles szemű jellemzést 1953-ban barátjáról: „Intelligens ember vagy, művelt, érdeklődő. Abból a fajtából, amelyiknek élet-eleme, hogy a kultúra valamelyik bástyáján álljon. [...] Ez a kulturális és morális fény, amint írtam már, kicsit megakadályoz abban, hogy a világgal szemben feloldódj. Számomra mindig imponáló volt ez a nálad természetes szellemi arisztokratizmus, ami jellemez.” A példaszerű morális tartás később is visszatérő mozzanat Albert Gábor kapcsán. Ács Margit az író regényében emeli ezt ki, de valamifajta szemléleti elmélyülésre is felfigyel 2000-ben: „Az elbeszélések között a történelmi témájúak (vagyis inkább történelmi áruhájúak) [...] morális konfliktusok paraboláinak látszottak [...] Erősen morális indulatú volt [...] a *Hol vannak az oszlopok?* is [...] Most viszont a *Királyok könyvében* nem a morális színek jelenik meg a hősök sorsában és egymáshoz való viszonyában, hanem annál még rejtelmesebb, még döntőbb mozzanat: a lelkialkat meghatározó szerepe.” Rába György pedig egy novelláskötetet megköszönve, annak darabjait jellemezve írja: [téged] „a próbáknak kitett jellem rajza izgat [...] ahogy az önszemlélet villámfényeinél megragadható”.

Albert Gábor saját megnyilatkozásai a moralitás belső forrásait az önismeretben és a belső élet-ösztönben engedik felismerni (részben a levelezőtársai könyveiben szereplő hősökről írja, de természetesen ebben is saját szemléletére vet fényt): „Az egészséges és jól működő életösztön azonban megvédte az eltévelyedéstől, s nem volt szüksége arra, hogy utólag korrigálja és szépítse pályáját”; „Aki mindig belső parancsra hallgatott, és ez nagyságának titka”; „ez a fontos és sorsalakító, az önismeret. A többit csak a memória tárolja, ez viszont a személyiségembe épül.” Albert irodalomképét ugyancsak az önismeret határozza meg. Fodor Andrásnak írja: „elég lett volna elolvasnom mellbevágó *Belátás* című versedet, hogy újra ott legyen magamnál, hogy megtaláljalak téged. (Az igazi irodalomban épp ez a ráismerés, az »összetévesztés« a reveláció!)” A „ráismerés” feltétele, hogy az író ön-maga és kora problémáiban szellemi rendet teremtsen. Saját, nagy port felvert szociológiája indítékairól vallja Albert: „nem egyszerűen egy könyvet írtam, hanem a kötelességemet teljesítettem. Olyan területen igyekeztem őszinte szóval rendet teremteni (legalábbis a magam számára), amelyet benőtt,

és valósággal bejárhatatlan dzsungellé tett a durva hazugságok és finom mellébeszélések szövevénye.” Ugyanebben a Varga Imre költőnek küldött levélben meri az előzőek szellemében vállalni a sokak számára oly ósdinak tűnő felfogást, hogy az író „a közösség lelkiismerete, hogy felelős azért, ami itt történik, vagy nem történik”.

A tartás feltétele a hiteles valóságkép kialakítása mellett a remény fel nem adása. Hiszen ott van a levegőben a változások után is a kiábrándulás, amit Domokos Mátyás például a politikában így összegez:

„az ember olykor riadtan kérdi magát: túléltek-e valóban, amiről azt hiszszük, hogy túléltek? Hiszen ma is (igaz, másfajta) diktatúrában élünk.” Albert mégis a kibontakozás fel nem adott hitével írja 2003-ban Döbrentei Kornélnak: „Olykor nekikeseredik az ember, pedig egy pillanatra sem volna szabad, mert ha ok van is rá elég, de mi nemigen engedhetjük meg az elkecsereledés lefegyverző luxusát. [...] ha nincs is ok reménykedni egy új szelle-

mi nemesség kialakulásában, a vállalkozás talán beteljesülhet.” Tüskés Tibornak pedig így ír: „Gyakran szkeptikus vagyok, és csak abban bízom, hogy a világ történései kiszámíthatatlanok. Váratlanul még jobbra is fordulhatnak, s nem mindig rosszabbra.” Csoórinak szintén ebben a szellemben üzeni: „Mennyi jó szándék, jobbra törő akarat – és mégis marad minden a régiben. Nemcsak most, hanem már a múltban is. De ha bármilyen kis résnyire nyílik is az ajtó, oda be kell tennünk a lábunkat, ha az nem fér oda, egy kavicsot, vagy bármit.”

Albert egyszer a hasonló körből származó Domokos Mátyásnak felveti, hogy a népi mozgalmon belül a helyes erkölcsi tartás talán a népet külső távlatból szemlélő „lateiner” rétegben jobban működött, mint az igazi népfiaknál (előbbiekhöz Illyést és a saját gondolkodását nagyban meghatározó Németh Lászlót sorolja, utóbbiba Veres Pétert, Erdélyit, Sinkát).

A morális határozottsággal függene össze a stílus világossága? Az Albert-esszéekben mindenesetre ezt emeli ki Domokos Mátyás: „elsősorban az »írályod« vonz engem, ami nemcsak stílus, hanem írói szemlélet is, természetes, szép magyarsággal előadva, irodalmias szépelgések nélkül”; „helyeslem, hogy fenntartások nélkül kimondod a magad igazát, mert különben nincs értelme, nincs hite az írás-

nak... [...] ha nem is értek Veled bizonyos részletekben, csakugyan elhanyagolható részletekben egyet – teljesen világos és sanda szándékotól, hátsó gondolatoktól mentesen, félreérthetetlen könyved minden sora”. Albert szintén hasonló szemszögből méltatja Domokos írásait: „Legfőbb jellemzőjük az irodalom szeretetével átítatott tárgyilagosság. (Írhattam volna úgy is, hogy az irodalom szeretetéből kibomló, abból eredő tárgyilagosság.) [...] a filológiai pontosság, az adatok gazdagsága [...] nem öli meg a szellemet.” Az ellenpélda az irodalomtörténeésznél „az éle-

tet és az irodalmat kibírhatatlan sterilítással” tárgyoló „katedrairodalom”. Ezt Domokos 1997-ben írja, a „katedrairodalom” egyik fénykorában. Albert már 1983-ban körülírja a jelenséget az irodalomtörténet területén Poszler Györgynek, némileg vele vitatkozva: „a szörnyűsége »érett« Lukács-könyvek kerültek a kezembe, amelyekben csak a masinéria működését láttam, és azt, hogy ez a moloch megeszi a műalkotást, megemészti,

ledarálja [...] Lukács lényegéhez tartozik a teória életidegen autokratizmusa, az utópikus elméletnek alávett, mert megvetett élet.”

Ugyancsak Domokos tér ki finoman arra, amit sokan Albert számos szépírói művében kétesnek, tehetetlennek látnak, az esetleges túlbonyolítottságra: „könyved rendkívül gazdag életanyagot mintáz le [...] mikor ez a mintázat ilyen zsúfoltan gazdag, s a szerkezet úgy működik, mint egy gyújtólencse, amely egy-egy pillanatba összesűriti az idő különböző rétegeinek [...] vonatkozásait [...] a kívülről nehezebben tájékozódik el az ilyen többrétegű pillanatok sűrűjében, mert ami az íróban evidenciaszinten van jelen, az ő számára csupa-új információ”. A szépíró és az esszéíró Albert esetleges rangkülönbsége egy 1987-es baráti levélben is felmerül: „valaki megjegyezte, hogy »hiába, ebben nagy igazán Gábor« (már tudniillik a publicisztikában) [...] Én ezeken igencsak csodálkoztam, és kifejezésre juttattam azon nézetemet, miszerint – publicisztikád kiválóságának megkérdőjelezése nélkül – az irodalmi prózát az igazán jó és fontos. Ezen állításon meg ők voltak meglepve [...] szépprózát megítélésem szerint a mai irodalmunk legelső, vagy majdnem legelső vonalába tartozik. (A Királyok könyvére és az Oszlopokra gondolok.) [...] egyesek fanyalgását, mások oda nem figyelését véleményem szerint az okozza, hogy még nem szüle-

tett meg az a mű, ami, hogy úgy mondjam, bebiztosítaná az eddigi eredményeket. Tartozol egy terjedelmesebb széprózai művel, ami legalábbis szakmai körökben tenné nyilvánvalóvá, hogy ez az írástechnikai, nyelvi, szerkesztési stb. ideál, amit követsz, igen modern, de konstruktív és nem szétzüllesztő irány, és predesztinálva van fontos és jelentős művek megírására.” Albert maga az első regényét találja túlsúlyfoltnak, és némileg újraírja egy új kiadás számára. Egyébként szíve szerint valónak mondja módszerét illetően, amit Tüskés Tibor állapított meg egy kritikájában avangárd és realizmus egybeötözéséről.

Az esszéket azonban mindenki egyöntetű elismeréssel fogadja, persze itt is vannak vitapontok. Ács Margit például olykor túl statikusnak, vagyis eleve adottnak látja Albertnél a világszemléleti pólusokat. Ezzel szemben ő a viszonylagosságot hangsúlyozza: „semmi sem merevíthető ki anélkül, hogy ne tudnánk: a dolgok újra és újra átfordulnak, új és új aktualitása lesz elhamvadt igazságoknak is, és mai igazságaink, amelyekért jó ideje harcolunk, majd uralkodni kezdenek az emberek és rendszerek szellemében – és mihelyt ezt teszik, máris szükség lesz ellenükben a védekezésre, az ellenhatásra. Konzervatívnak lenni ma, a barbár új terrorja idején fontos, egészséges, küldetéses magatartás. De a konzervatív formák terrorja idején ugyanilyen küldetés volt és lesz újdondásnak lenni.”

A néhány kiválasztott kérdéskör bemutatásából is látszik, hogy a levelezés micsoda magas szintű műhelyként működhetett. Ráadásul itt egy olyan korban (igaz, kevés nem ilyen), amikor érzik a szereplők, hogy sorsfordító időkben kell helytállniuk. Tüskés írja egy Albert-kötet kapcsán: „Tanúságtétel

mindegyik esszé egy olyan korról, amelynek fontosságát talán nem is sejtjük, csak súlyát érezzük.” Vatai 1990-ben így fogalmaz: „Érzésem szerint a magyarságnak történelme folyamán ez a legnehezebb vizsgálja, vagy egyike a legnehezebbeknek: mostanra nőtt a feje és ért meg minden évszázados problémája. És újak is adódtak bőven. Remélem, kiállja a vizsgát.” Domokos Mátyás jó tíz év múlva sötét képet sugall a nehézségekről: „az általában is »torzulnak minősített alkat« a mögöttünk lévő évtizedekben nem volt képes megújulásra, hanem ráhalmozódtak az újfajta viszonyok új torzulásai”. Albert már 1989-ben beszél a közeg nehézségéről, hogy mind a rendszerváltás, mind az általa is létrehívott protestáns szervezet csak önfeláldozó egyéni erőfeszítésekkel hozható mozgásba: „korántsem olyan általános, és az egész társadalmat érintő ez a mozgalom – holott mindenkinek mozgatnia kellene ezt a spontánnak egyáltalán nem nevezhető változássorozatot. Ha abbahagyjuk, minden abbamarad. [...] Mindezt súlyosbítja a Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület, melynek titkárságára, illetve működésére érvényes az, amit előbb írtam: nincsen spontán mozgása, minden lépésnél, minden héten, napon lökni kell rajta valamit, mert ha magára hagyjuk – elhal.” Ő a kötelességetika és a remény szellemében mindenesetre vállalja, amit érzése szerint szükséges: „lelkismeret-furdalásom van, hogy nem azt csinálom, amit belső indíttatásom szerint tennem kellene. Nem a belső, hanem a külső körülmények döntenek el, hogy mit kell cselekednem, és én ezt a döntést elfogadtam.”

Vajon ez az alapállás is elhalóban van, mint a postai levelezés? Vajon ez is átalakulva megőrződik?

MAYER ERZSÉBET

Garas Kálmán:

„...személyiségnek lenni a legtöbb”

Savaria University Press, 2023

„Szeretnék egy összegző nagy fekete-fehér fotóalbumot, amely jó minőségben mutatja be a portréimat és képet ad rólam, a fotográfusról is” – nyilatkozta Garas Kálmán fotóművész Tóth Líviával foly-

tatott beszélgetésében 2023-ban. A vágyból mára valóság lett. Aki már kezében tarthatta a nagy fekete-fehér összegző albumot, jó érzéssel nyugtázhatja, igényes kiadványban kap áttekintést a művész

életútjáról és munkásságáról. Sőt, ha az érdeklődő elmélyülten nézegeti az album tartalmát, akkor megismerheti a művész személyiségét is. Az ünnepi megvalósulás fényét tovább növelte egy esemény is. 2024. január 24-én Zalaegerszegen a Magyar Kultúra Napján nyílt meg Garas Kálmán fotóművész kiállítása az *Idő megőrzése* címmel.

A fenti bevezető sorok tartalmazzák azokat a kulcsszavakat, amelyek segítenek befogadni, érteni és értelmezni Garas Kálmán életművét. Ezek: a (magyar) kultúra, a személyiség, az idő, a fotóművészet és az alkotói hitelesség, amelyek együtt világítják át a szerző művészetét és adják meg értékét.

A Magyar Kultúra Napja Kölcsey *Hymnusának* keletkezéséhez (1823. január 22.) kötődik. Valóban méltó alkalom a magyar kultúra értékeinek felidézésére és azok bemutatására. Már csak azért is, mert ez a lélek mélyéről feltörő vers összetett kontextusával napjainkig hatolóan aktuális. Kölcsey a magyar történelem zivataros korszakára emlékezik, érzékeltetve a külső, belső ellenség bomlasztó hatását. A költő akkor még nem sejtette, hogy a zivatarból folyamatos világméretű vérzivatar támad, s hogy a belső ellenség gáttalanul űz csúfot a nemzeti értékekből, gyakorta becsmérvelve, leminősítve azokat. Az emelkedett és megrendítő hangvételű versben körvonalazódik Kölcsey világszemlélete is: a gáttalan gyilkos történelmi játszmákhoz képest van egy fensőbb erő, amelynek még az öntudatos hitehagyottak is alá vannak rendelve. S a költő ciklikus világszemléletéből fakad az a hite, miszerint minden mély sötétből fény születik, s új életkör indul. Ez a „lesz még egyszer ünnep a világon” vörösmartys reménye, s nem véletlen, hogy Madách nagy ívű történelmi áttekintése utána a *Tragédiában* csak annyit tud mondani, „ember küzdj és bízza bízzál”.

A *legnemesbékért* vívott harc egyik kiváló képviselője Garas Kálmán is, aki Kölcsey, Vörösmarty, Madách hitét örökölte. S azok mellett áll, akik a nemzeti értékeket növelik, vállalva a lélek arcokon átsugárzó erejét, és tisztelettel fordul a szellemi értékek hazai és nemzetközi képviselői felé. Mindezt úgy, hogy nem ítélt, nem tesz kijelentést, nem hirdet, hanem megmutat, s ezáltal a megtalált szép emberi pillanatok örökül hagyásával teremt. De nemcsak ezáltal. Gondoljunk az ismert latin *agrikultúra* szóra, amit magyarra földművelés szóval fordítottak. Ahogy a földet, úgy az ember szellemi képességeit is művelni, növelni kell. Ezért lesz a reformkor egyik törekvése a kiművelt fő, tegyük hozzá, istenarccal

és angyalérzelemmel együtt. Amikor Garas portréin egy-egy átszellemült arc megjelenik, erről a rendkívüli emberi lehetőségről és annak rendkívüli megjelenéséről tesz bizonyosságot. Az emberi minőség lényegének megfogalmazása örök. Bizonyíték erre Weöres Sándor ismert verssora: „Alattad a föld, fölötted az ég, benned a létra.” Itt kiemelem a *benned* (utalva a belső emberre) szót, amivel viszont el is érkeztünk a személyiség kérdéséhez.

A két világháború között nem véletlenül foglalkoztak többen a személyiség problémáival, ők alkotják a perszonalisták kis csoportját. Valamennyien hangsúlyozzák, hogy a külső elvárásokhoz igazodó emberrel szemben az önazonosságban élő személyiség a fontos. A perszonalizmus lényegének megértéséhez el kell különíteni a személyiséget az individualizmus és az egoizmus jelentésétől. Az *ego* a latin egyes szám első személyű névmás, vagyis az *én*. Abból lesz egoista, aki önnön érdekein és akaratérvényesítésén nem jut túl. Az individuum szintén latin szó, az *in* jelentése a *nem* tagadószó, a *dividus* szó pedig osztottat jelent. A nem osztott egyed/egyen olyan, mint a fizikában az atom, a tovább már nem osztható anyag egysége. Ez a nem osztott egyén viszont még csak egyéni vagy egyéneskedő tulajdonságokkal rendelkezik, de messze nem személyiség. Az önazonosságnak a modernitásban nagy akadályai vannak, ugyanis az állam, a társadalom, a technicizált civilizáció nem a személyvel, hanem annak éndarabjaival, felületi részeivel foglalkozik, s azokat gyakorta eszközként, alávetettként kezeli, tehát az individuum csak a partikuláris és tömeges világhoz tartozik. Az emberi teljességet kizárólag a személy élheti meg, aki szabadságát nem kintről kapja, s főleg nem a pénz által szerzi meg, hanem a belsővé válás útján nyeri el. Alaptulajdonsága, hogy nemcsak többje van, hanem ő maga is több. Ahogy ezt egy archaikus imádság fogalmazza: „Megjárnod a néptelen völgyet, megjárnod magadnak kell, más meg nem járja helyetted, légy eggyé magaddal!” Garas Kálmán a perszonalisták méltó utódjának tekinthető. Olyan portrékat készített, ahol az emberben felragyog a teljesség. Értelmi, érzelmi, intuitív, biológiai összhangban nyilvánul meg teljes emberi valójuk. Garas fotóportéin sehol egy kimódolt póz, egy mesterként gesztus, sehol egy nagy hatású beállítás. Nem celebek, nem karakterek, nem fizetett szellemi munkások a portrék alanyai, hanem belső hitelességgel átitatott teljes emberek. Megtörténik a csoda

Garas portréin. A lélek fénysugara, az önazonosság belső fénye érvényesül a fekete-fehér fotókon.

A fotótörténetből tudjuk, hogy a fotó mint technikai művészet a születésekor nem kapott nagy elismerést. Különösen az ábrázolóművészet részéről nem, mert a valóságot féltették tőle. Ma már sokkal inkább az eltüntetett, manipulatív módon létrehozott fikciók miatt kárhozzátják. Nem indokolatlanul, hiszen a technika elidegenítő hatása, aminek következtében eltünteti az alkotói személyiséget. De nem tiszteli a befogadót sem, hiszen a produktumot csupán hatékony fegyverként hasznosítják. S ráadásul félrevezető módszereiket olyan kiválóan működtetik, hogy legény legyen a talpán, aki a kreált és a tényleges valóság között különbséget tud tenni. Letagadhatatlan tény, hogy a ravasz biznisz és a még ravaszabb álművészet korát éljük. Ebben a helyzetben különösen felértékelődnek Garas fotóportréi, amelyek mentesek ezektől a manipulatív szándékoktól. Albumának személyei többnyire zenészek, képzőművészek, irodalmárok. A fotók többsége egyéni portré, amelyeken az arcot látjuk mint a személyiség lényegét.

Szabó T. Anna poétikus megfogalmazásában ez így hangzik: „A belső mosoly nem beszél, / csak szavak nélkül simogat, / biztat, melegít, benned él, / szívdobogással támogat, / a belső mosoly jó meleg, / jut másnak is, sosem fogy el, / mindvégig ott marad veled, / amíg lélegzel, nem hagy el, / a belső mosoly ellazít, / végigvezet az életem, / minden kötelet elszakít, / ha fojtogat a félelem, / a belső mosoly megsegít, / átölel, nem vagy egymagad – / felsugárzik az arcodon: / már bentről melegít a Nap.”

Garasnak igaza van, nemcsak azért, mert az arc a lélek tükre, hanem azért is, mert a spontán módon megnyilvánuló metakommunikációs jeleket mutatja. Persze ehhez jelolvasási képesség is szükséges, amivel Garas rendelkezik. Ezeket a pillanatok viszont ki kell várni, ahhoz pedig nem megjeleni, hanem jelen lenni szükséges az adott eseményeken, ahol a fotóművész kellő távolságtartással és tapintattal várja a rendkívüli pillanatot. A zenészeknél a teljes önátadás azért is különös, mert a zenész egy kotta, egy hangszer, egy karmesteri palca követése mellett talál rá a belső összhangra.

A zenészek és az irodalmárok között ugyanakkor érzékelhető különbség látszik a fotókon. Míg a zenészeknél felolvad a közvetítés kényszere az előadó személyben, addig az írók saját szellemi teremtményükben gyönyörködnek.

Garasnál az idő kérdése úgy vetődik fel, hogy miként lehet, s lehet-e egyáltalán az elkapott pillanatban megragadni a konkrét időn túlit vagy akár az örökkévalót. A fotók alapján azt mondhatjuk, igen, lehet. De csak akkor, ha az emberben rejlő szellemi fény felvillanását kivárjuk, s egy technikai segédeszközzel kiragadjuk az események menetéből. De ezeknek a kiragadott pillanatoknak is csak akkor van értéke, ha az örök emberit, a szépet és nemeset ragadja meg. Mindehhez szükséges a fotós személyes jelenléte, érdeklődése, valamint átélő- és beleérzőképessége. A megörökített személyek derűs, nyugodt, elhivatottsággal

megerősített személyisége ezt bizonyítja. A kitüntetett pillanatok megragadása többnyire Szombat-helyen történik. A fotókrónikás Garas Kálmán inkább a Bartók Szeminárium eseményein, a Berzsenyi Könyvtár kulturális programjain, a Capella Savaria koncertjein tevékenykedett.

A fotóalbum bevezetőjében több tanulmány, riport ad betekintést Garas Kálmán életébe és munkásságába. Tóth Csaba, a festő és barát szélesebb horizontra vetíti ki és értékeli Garas fotóit. Elhelyezi azokat a kultúrtörténetben. A technikai művészet megjelenését összekapcsolja az európai korszakokkal, nevezetesen kapcsolatba hozza a reneszánszsal kezdődő szekularizáció és a civilizáció megnyilvánulásaival, magyarán az elidegenedéssel. Tóth Csaba felidéri a fotótörténet és a képzőművészet már feledésbe ment folyamatait, hiszen a kompozíció kialakítása, a lényeg kiemelése, a tónusok alakítása közös jegyük.

Az album első fotóján Nagy László portréját látjuk, mellette egy idézettel a *Ki viszi át a szerelmet* című verséből. Az a kérdés, hogy „ki imád majd tücsök-hegedűt”, akár az album prologusaként is értelmezhető, részint mert Garas életműve is ezt a kérdést járja körül, lesz-e, aki érti és látja a lélek belső sugárzását, a szép és hiteles emberit, részint pedig azért, mert az album egésze egy igenlő válasz.

